

HOLMI

XXI. évfolyam 9. szám

2009. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Petri György*: „...ha az életnek nem lenne
ez a sötét magva” • 1139
- Radnóti Miklósné* levele *Lengyel Balázsnak* • 1148
- Lengyel Balázs* levele *Radnóti Miklósnénak* • 1149
- Ferencz Győző*: Jegyzet Radnóti Miklósné
és Lengyel Balázs levélváltásához • 1150
- Csengery Kristóf*: Haragom fényes angyala • 1152
- Tózsér Árpád*: Szigorú szobrok • 1153
Békéltetőn • 1154
Húsvét • 1154
- Balla Zsófia*: Számvetés • 1155
- Szakács Eszter*: Villámhajigáló Diabáz • 1156
- Czalczer Olga*: Meghívás egy kávéra • 1162
A menetrend • 1163
A szobor • 1163
- Szvoren Edina*: Korán feküdtek aznap • 1164
- Bíró Zsófia*: Részletek a fluidumok
és a gondolatok titkos életéből • 1166
- Sajó László*: hol ott • 1172
- Horkay-Hörcher Ferenc*: Történelmi képeskönyv • 1173
A költött szerelem veszélyeiről • 1174
- Tallér Edina*: A húsevő • 1175
- Méhes Károly*: Dicsőséget hoztak a fejünkre • 1182
- Rosmer János*: A magánhangzók forradalma • 1187
Szemközt műterem • 1188
Nádasdy-melankólia • 1188
- Petőcz András*: Másnap • 1189

- Beck Tamás:* Elmehetsz • 1190
Testvéremnek • 1190
Tolvaj Zoltán: Szerelem • 1191
Sopotnik Zoltán: Temetési gyakornok • 1192
Hajolva rontja el • 1193
Kárpáti György Mór: Szonja 04 • 1194
Nyári este • 1196
Ford • 1197
Csabai László: A látogatás • 1198
Miskolczy Ambrus: Orpheus a világban. Kazinczy Ferenc útja
a börtönbe és kiútja a börtönből • 1205

FIGYELŐ

- Bodor Béla:* Platón és a hangyák (Bertók László:
Platón benéz az ablakon;
Hangyák vonulnak) • 1227
Sántha József: Híd a Dunán (Balázs Attila: Kinek Észak,
kinek Dél – vagy a világ kicsiben) • 1242
Bazsányi Sándor: Boldog, szomorú esszék (Bán Zsófia:
Próbacsomagolás) • 1246
Gréczi Emőke: Két Radnóti-kiállítás („...az égre írj,
ha minden összetört!” 100 éve született
Radnóti Miklós. Petőfi Irodalmi Múzeum;
„Ó költő, tisztán élj te most...”
Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára) • 1249
Dupcsik Csaba: Választások (Frank Tibor [szerk.]:
Honszeretet és felekezeti hűség.
Wahrman Mór, 1831–1892) • 1252
Balogh Tamás: Sok-sok egyszemű király (Matthijs van
Boxsel: A Butaság Enciklopédiája) • 1258

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Petri György

„...HA AZ ÉLETNEK NEM LENNE EZ A SÖTÉT MAGVA”*

PGY: 1969-ben jelent meg a *KÖLTŐK EGYMÁS KÖZT*. Ez igen nagy vállalkozás volt a [Réz] Paliék** részéről, mert tulajdonképp egy egész megkésett költőgenerációnak tették lehetővé majdnem kötetterjedelemben a megjelenést. Mondjuk a század elején nem volt ritka egy ilyen terjedelmű verseskötet. Azt hiszem, Kosztolányinak a *NÉGY FAL KÖZÖTT* című kötete vagy valamelyik fiatalkori kötete, az nem hosszabb ennél. Túl a kultúrpolitika elképesztő és abszurd aggályain és szempontjain, volt egy teljesen értelmetlen gazdaságossági, vélt gazdaságossági szempont, ami nagyon furcsa publikációs helyzetet teremtett, hogy tudniillik abban az időben az a kevés új verseskötet, ami megjelent pályakezdő költőtől, az mind meglehetősen híg volt, még a tehetségesebbeké is, mert 1500 sor alatt nem adtak ki, mert azt mondták, hogy annál rövidebb könyvet nem gazdaságos kiadni, ami egy tökéletes hülyeség, úgyhogy ezek mind ilyen kiváltáztott kötetek voltak. A szerencsétlen azért, hogy megjelenhessen, fölvette az általános iskolás verseit is, hogy meglegyen a terjedelem. Na most 69-ben, pont 68 után egy évvel, ahogy nézem, hogy mik jelentek meg az antológiában, hát mindjárt az *ISMERETLEN KELET-EURÓPAI KÖLTŐ VERSÉ*-vel kezdődik, aztán a *REGGEL*-nek ezek az ünnepre vonatkozó részei elég félreérthetetlenül nem az egyházi ünnepekre céloznak, a *KIZSAROLT, NEVETSÉGES ÉLETÜNK* az szintén, a *SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEI*-ben az értelmiségi politikai szerepének az elemzése... ez egy nagyon vakmerő és hazárd vállalkozás volt. Egyszer meg is fogom kérdezni Palitól a részleteket, hogy hogy sikerült azt keresztülvinni, mert pl. a *KIZSAROLT, NEVETSÉGES ÉLETÜNK*-ről csak a hülye nem tudta, hogy 68-ról szól.

PM: Ezek közül semmi nem jelent meg folyóiratban előzőleg?

PGY: Nem.

PM: Próbálkoztál?

PGY: Próbálkoztam. Igen sajátos szempontok érvényesültek. Pl. az Ésnél azt mondták bizonyos versekre, hogy ezzel menjek folyóirathoz, mert ezt ilyen rotációs, tehát nagy példányszámú lap nem bírja el, tehát már akkor megvolt ez a párt által rétegzett nyilvánosság, hogy eldöntötték, melyik az a felső kétezer, aki bizonyos dolgokat elolvashat, és melyik az az alsó hatvanezer, akinek kímélő szellemi táplálékra van szüksége. A folyóiratoknál viszont az a helyzet, hogy azokból akkor Pesten volt kettő, a *Kortárs* meg az *Új Írás*. Arra már nem tudok visszaemlékezni, hogy a *Kortárs*nak miért nem vittem ezekből a versekből. Arra viszont emlékszem, hogy az *Új Írás*nak vittem, mert a Bihari Sándor nevű költő – ma is megvan még, keveset publikál, ilyen furcsa, jó szándékú, 56-ban megperzselődött ember volt –, ő írt egyszer nekem levelet, hogy ha van, akkor hozzak verseket, és én vittem ezekből. De valahogy erre az időre a Váci ellenem

* Pap Mária 1989. január 18. és augusztus 10. között tizenkilenc ülésben életinterjúút készített Petri Györggyel. A 288 gépelt oldalon leírt szövegnek eddig csak néhány rövid részlete jelent meg. Az itt közölt beszélgetés felvétele április 13-án készült. – A címet mi adtuk. (*A szerk.*)

** Inkább Domokos Mátyás részéről. – R. P.

hangolódott, vagy féltékeny lett rám, ezt nem tudom pontosan, sőt ebben az időben talán Juhász Ferenc is ott volt már, s nyilvánvaló, hogy ezek a versek az egyértelmű megtagadása annak, amit ő csinál, és ő formálisan nagyon nyájas, szívélyes volt velem mindig, de azt pletykaként visszahallottam – ez nem ellenőrizhető, és nem is áll szándékomban ellenőrizni –, hogy többek között ő volt az, aki elintézte azt – nem politikai, hanem poétikai okokból... szóval őbenne volt egy ilyen erős hegemoniatörekvés, ami azt jelentette, hogy lehetőség szerint csak ő van és esetleg még a Nagy László. Közöttük is voltak feszültségek, érdekes, hogy én Nagy Lászlóval kifejezetten jó viszonyban voltam, annak ellenére, hogy poétikailag kölcsönösen nagyon idegenek voltunk egymás számára.

PM: *Hogy ismerkedtél meg ezekkel a költőkkel?*

PGY: Juhászt 13 éves korom óta ismerem, amikor egyszer a Lócival bevágtattunk a Hungária kávéházba, ahol ott ült a Juhász, a Gereblyés László, a *Nagyvilág* főszerkesztője, aki egy nagyon derék, nagyon művelt, nagyon buta és nagyon tehetségtelen költő volt, de nagyon nagy érdemei vannak az akkori *Nagyvilág* körül, és még valaki, de arra nem emlékszem, és akkor a Juhász nagyon kedvesen biztatott, és mondta, hogy majd hozzunk még. De hát aztán később a tényleges publikációim a Vácihoz és a Garaihoz kapcsolódtak. Nagy Lászlóval nekem mint szerkesztővel nem volt kapcsolat, mert ő furá módon az *Ésnél* dolgozott haláláig, de nem mint irodalmi szerkesztő, hanem mint képszerkesztő. Ő nagyon szépen rajzolt meg faragott és mintázott, volt egy ilyen szekunder képzőművészeti tehetsége, és ez valahogy neki tökéletesen meg is felelt. Azt hiszem, ő nem is szívesen vállalta volna azt, abból mégis sok baj lehet, ha a versrovatot vezető egyúttal költő, és nagyon markáns poétikája van, mert az ösztönösen egyoldalúság felé viszi a rovatot. Vele Szigligeten ismerkedtem meg, és aztán egy rövid időszakban – az már később, a hetvenes évek elején volt – írtam egypár rövidebb, egy-két flekkes kritikát az *És*be – és mivel akkor már a Széchenyi utcában volt a *Kortárs* meg az *És* szerkesztősége is, gyakran összetalálkoztunk, és kimentünk a Nimród borszóba. Szóval ez akkor, 1969-ben elég elképesztő debütálás volt. Most tényleg érdemes lesz utánanézni a Géza által összegyűjtött kritikai anyagnak, mert én úgy emlékszem, hogy ez az ideológiai nana azért mindegyik kritikában benne volt barátságosabban vagy barátságtalanabban. Azt hiszem, úgy általában arra tevődött a hangsúly, hogy tehetséges, de... De azért volt néhány egyértelmű elutasítás is, főleg a rövidebb kritikákban, ahol egy-egy sorban érintették a szerzőket. Ez azt jelenti, hogy az én pozícióm kezdettől fogva – és én ezzel tisztában voltam – a kultúrpolitika ellenére létezett. Nem tudom pontosan, hogy mikor fogalmazódott meg ilyen formulaszerűen ez a híres három T, én valahogy a tūr és a tilt közé estem, közelebb a tiltáshoz, amit aztán elég gyorsan sikerült is elérnem. Tehát én úgy gondolom, hogy most újraolvasva a [Vas] Pista szövegét, egészen szembetűnő a magyarázkodó jellege. Bizonyos értelemben tesz egy tiszteletkört a rendszer felé, hogy bezzeg ezeknek mennyivel jobb, mint nekünk volt az ancien régime-ben, ugyanakkor azért borzasztó jó érzéke van ahhoz, hogy az ilyen kijelentéseit vissza is vonja, mert azt mondja, hogy a világfájdalom a fiatal költők lírai váltója, amit a történelem be szokott váltani, és mindjárt azt mondja, hogy az ő nemzedékének a járkálj csak halálraítélt volt. Az nagyon jellemző, hogy belemegy a kompromisszumba, de azért arra kényes, hogy világosan jelezze, ő nem hülye természetesen, hanem ez egy valóban kényszerű alkalmazkodás. Na most én nagyon ambivalens viszonyban voltam ezzel a bemutatással akkor. Egyrészt örültem neki természetesen, hogy Vas mutatott be, mert messze őt tartottam akkor az egyetlen jelentékeny és egyben hozzám közel álló és rám ható költőnek. És megtisztelő is volt, hogy ezt vállalta.

Arra akkor nem jöttem rá, hogy a Pista számára az ötvenes évek tapasztalatai után, amikor valahol a párkány alatt egy lyukban rejtegette az akkor írt verseit, hogy ez tényleg olyan érzés lehetett, mint ha aknamezőn lépkedne. Emlékszem egy talán 67-es találkozásunkra, amikor november hetediké megünneplési formáinak a paródiáját írtam meg, ez a vers nagyon tetszett a Pistának, és azt mondta, hogy egy szűk körön kívül senkinek ne mutassam meg, és jól rakjam el. És akkor tényleg nem írtak még ilyen verseket. Ugyanakkor határozottan bosszantott az az állítás, hogy nekünk jobb, mint nekik volt, mert hát egyrészt úgy érzem, hogy mindenkinek a személyiségi joga, hogy a saját közérzetét megítélje, nem írhatják elő, hogy tartozom jól érezni magam, másrészt meg úgy gondoltam, hogy ténybelileg sem igaz. Miért is volt nekünk annyival jobb, mint nekik? Most kifejezetten az értelmiségi rétegre meg a művészértelmiségre gondolok. Sok ember évekig várt arra, hogy fölvegyék az egyetemre, bizonyos értelemben sokkal nagyobb publikációs nehézségek voltak, mint az ő idejünkben, mert igaz, hogy mit tudom én, magánkiadásban, meg elég hatástalan, meg szűk körű és főleg jövedelmet nem hozó módon tudtak publikálni, de mégiscsak tudtak publikálni. Volt egy színes, izgalmas irodalmi élet, ami – legalábbis az én akkori érzékelésem szerint – az akkori Magyarországon nem volt, sőt én kifejezetten dögunalmasnak tartottam az irodalmi termés zömét. A Vas egy oázis volt számomra, meg a Kálnoky, az lehetett volna a Jékely is, Szabolccsal erről sok vitánk volt, de én érzéketlen voltam arra a fajta költészetre. Na és természetesen ott voltak az olyan mesterek, mint Pilinszky, Weöres, a tőlem költőileg mindig távol álló Illyés, akiről persze mindig elismertem, hogy ez egy jelentékeny költészet, de pontosan a hozzám közel álló költők – mert ezek valamilyen értelemben klasszikusoknak számítottak, voltaképpen a Pista is, szóval a Tűztáncos nemzedéktől életkorban lefelé teljes poshadás volt. Én azt hiszem, hogy amikor abbahagytam húszéves korom után az írást, akkor abban egyrészt az is benne volt, amit Pista teljes joggal ír: ragacsosan borúlátónak minősíti ezeket a húszéves koromig írt verseimet, hogy aztán úgy valamiképp hiányzott egy inspiratív közeg, ami kedvet csinált volna a költészethez. Én azt hiszem, hogy kétféle hatást meg közeget lehet megkülönböztetni, van egy felszabadító hatás, és van egy inspiratív hatás. Az én esetemben az inspiratív hatás a filozófia volt. Nagyjából az első két év [az egyetemen] meg a diákkör. Az egész MAGYARÁZATOK-ban nagyon jól nyomon követhetők tudományelméleti stúdiumaim. A felszabadító hatás pedig elsősorban Vasnak az Eliot-fordításai, magának Vasnak a 60-as évek közepétől írott versei és közvetlenül – ezt már többször mondtam – a Szabolcs néhány verse, amelyek egy része megjelent az ELSŐ ÉNEK című antológiában. Abból egyébként egyszerűen technikai okokból maradtam ki. Kevés versem volt, és mire Szabolcs bevitt engem a Kormoshoz, addigra már le volt zárva, sőt talán már nyomdában volt. Látod, a Kormossal is egy ilyen távoli, de nagyon jó viszonyban voltam haláláig. Abban az időben találkoztunk viszonylag gyakran, amikor én a Grunwalskyval dolgoztam filmekben, mert ugyanabban a házban lakott az utolsó feleségével, ahol a Grunwalsky. Tehát én abban az időben kifejezetten úgy ítéltam meg, hogy a mi helyzetünk a szellemi életben és maga a szellemi élet lényegesen rosszabb, mint a Horthy-korszakban volt, és hogy a szellemi szabadságfoka a Horthy-korszaknak sokkal magasabb volt.

PM: *Lehet egyébként, hogy a Pista olyan durvább élettényekre gondolt, mint a háború meg a fasizmus.*

PGY: Na most ha az ő részéről ez egy ilyen generációs ingerültség volt, akkor azt állíthatom, hogy én viszont sokadmagammal éreztem azt, hogy hagyják már abba az idő-

sebbek, hogy mi volt a háború alatt meg közvetlenül a háború után. Ez a „bezzeg akkor mi volt” engem harminc évvel vagy huszonöt évvel a háború után egyáltalán nem tudott érdekelní, mert hiszen akkor ezen az alapon azt is mondhatom, hogy a közép-korban vagy a tizenkilencedik században meg kolerajárvány volt. Mindig lehet találni egy olyan viszonyítási alapot, amihez képest sokkal jobb. Meg egyáltalán, úgy gondolom, hogy ez nem egy ilyen kvantitatív összehasonlító skálán mérhető dolog, hanem egyszerűen minden generációnak megvan a maga saját problémaszituációja, és ezek nem összehasonlíthatók. Szóval aki nem élte át a háborút, annak önmagában nem lehet egy pozitív élmény a háború hiánya. Az ember nem szokott örülni annak, hogy most se törte ki a lábát. De egy ennél mélyebb ellenérzés is dolgozott bennem. Én nem pesszimistának tartom magam, hanem realistának – nem a szó esztétikai értelmében, hanem filozófiai értelmében. Amennyiben pesszimizmusról lehet beszélni, annak is adható kétféle értelmezése. Az egyik az, amelyik a perspektívák megítélésében hajlamosabb nagyobb esélyt adni a rossz kimenetelnek, mint a jónak, vagy a rosszabbnak, mint a jobbnak, a másik értelmezési lehetőség, hogy az élet mint olyan magában véve megoldhatatlan problémákat tartalmaz. Tehát hogy az életproblémák lényegében nem megoldhatók. Ezt én nem nevezném pesszimizmusnak. Ha valaki mindenáron címkézni akarja, ez talán egyfajta egzisztencialista beállítottság, bár énám az egzisztencializmus nem hatott. Lényegében máig sem. Olyannyira nem érdekelt, hogy Márkus és Tordai Zádor IRÁNYZATOK A POLGÁRI FILOZÓFIÁBAN című könyvéből, ami nagyon fontos könyv volt, az egzisztencialistákról és a neotomista filozófusokról szóló részt, amit a Zádor írt, el se olvastam, mert ez engem annyira nem érdekelt. Ami hatott rám, az egy válogatás volt Sartre-nak az irodalomról szóló írásaiból, amolyan olvasókönyvszerű szemelvénygyűjtemény. Sartre ott valahol azt mondja, hogy az életnek van valami feloldhatatlan sötét magva, és erről szól az irodalom. És lényegében én is így gondolom. Ugyanebbe az irányba hatott a wittgensteini álláspont, hogy minden, amit értelmesen el lehet mondani, az tulajdonképp... azok a nem fontos dolgok. Az igazán fontos dolgokról nem lehet beszélni, illetve csak a művészet vagy az emberi interakciók révén. Úgy gondolom és gondoltam akkor is, hogy ha az életnek nem lenne ez a sötét magva, akkor voltaképp nem lenne szükség művészetre, akkor minden technikai kérdésként lenne kezelhető, ahogy a bécsi iskola, elsősorban a baloldali szárnya, Moritz Schlick és Otto Neurath gondolták. Volt egy nagy vitájuk, amin Wittgenstein is részt vett, ahol a halált is megpróbálták optimista módon beépíteni, technikailag kezelhető tényként elfogadtatni. Itt érdekes módon maga Wittgenstein is – az egyetlen pillanat, amikor üres szofisztikával intézi el a kérdést, ezt nem én vettem észre, hanem Semprun, akinek úgy látszik szintén nagy élménye volt Wittgenstein, tudniillik Wittgenstein úgy oldja meg a kérdést, hogy azt mondja, hogy a halál nem eseménye az életnek. Erre Semprun azt mondja, hogy na de a mások halála meg a saját halálunk biztos tudata? Szóval ez egy teljesen rabulisztikus érv, mert abban az értelemben természetesen igaz, hogy ha meghalok, akkor már nem vagyok élő. Tehát úgy gondoltam, és nem véletlen, hogy az első kötetből kezdve a verseim eléggé halálcentrikusak, minden kötetemben ez egy állandó vonulat, a gyászversek meg az öngyilkosság, a saját halálom esélyeinek a fontolgatása, tehát maga ez az élet-halál polaritás, ez önmagában elég volna ahhoz, hogy belássuk, hogy az élet alapvetően instabil és feszültségekkel teli instancia. Különös tekintettel arra, hogy az örök életet abszurd ideának tekintettem mindig, a feltámadást hasonlóképpen. A feltámadás mint logikai probléma egyetemista koromban nagyon komolyan foglalkoztatott, hogy mi van, amikor minden egyszerre

van. Másrészt azt hiszem, hogy nekem elég sok költészen kívüli indíttatásom volt, ami aztán végül költészet lett, sőt én azt hiszem, hogy tulajdonképpen minden költő átesik ezen, hogy valamilyen mintákat utánozva kezdi el kialakítani a saját poétikáját, sőt Goethe egyenesen azt mondta, hogy minden hatást nyugodtan be kell fogadni, és aztán az ember ezt magához hasonítja, szóval körülbelül olyan viszonyban volt a hatásokkal, mint az angol nyelv az idegen nyelvekkel, hogy megemésztette, na de hát én nem vagyok se olyan harmonikus személyiség, se olyan kapacitás, mint Goethe volt, tehát ez nekem nem ment, ezért volt szükség egy ilyen... amúgy is van hajlamom a diszkontinuitások nyers kimondására. Na most én azért nem veszem az Eliot-hatást meg a Vas hatását is elsősorban felszabadító hatásnak, mert most olvasva a verseimet, az az érzésem, hogy ezek nem nagyon hasonlítanak az Eliot verseire, ami furcsa, mert akkor úgy éreztem, hogy nagyon sok a hasonlóság. A Szabolccsal más a helyzet, ott úgy érzem, hogy kimutatható...

PM: *Szerkezetek és sorok is...*

PGY: Például ebben az antológiában az IMPROVIZÁCIÓ az olyan, hogy akár írhatta volna a Szabolcs is. Mondjuk a KIZSAROLT, NEVETSÉGES ÉLETÜNK-et biztos, hogy nem. Volt egy döntő fontosságú regény, a Flaubert BOVARYNÉ-ja, amit azt hiszem, életemben a legtöbbször olvastam. Én azt tartom a világirodalom legreménytelenebb és legkomorabb könyvének. Két olyan emberről szól, akik közül az egyik, a Charles Bovary, a férj, olyan, aki megérdemelné, hogy szeressék, de nem lehet szeretni, az Emma nagyon vágyik a szerelemre, de egy ostoba liba, és tulajdonképp érdemtelen arra, hogy eljusson valamilyen igazi kapcsolatig. Furcsa, hogy annak idején a korabeli, elsősorban a katolikus francia kritika teljesen félreértette a regényt, talán még vallásgyalázás, illetve erkölcsstelenégi pöre is volt Flaubert-nek, vagy közel állt ahhoz, hogy legyen, mert úgy fogták fel, mint a házasság szentségének a kétségbevonását és a házasságtörés apoteózisát, holott a könyv sokkal talányosabb, és még talányosabbá teszi Flaubert-nek az a fura, nehezen értelmezhető mondása, hogy Bovaryné én vagyok. Mert ezt lehet úgy értelmezni – e tekintetben érdekelné Sartre-nak a Flaubert-monográfiája (azt tudod, hogy írt valami irtózatosszerű terjedelmű könyvet Flaubert-ről), szóval neki is centrális témája volt, nem véletlenül –, általában úgy szokták interpretálni ezt a kijelentését Flaubert-nek, hogy egyszerűen arról van szó, hogy ez az ő képzeletének a teremtménye. De ez így számomra túl lapos, én ezt úgy értelmeztem és úgy értelmezem, hogy az Emma Bovary bizonyos értelemben egy általános embermetafora, mert az iránt semmi kétségem nincs, hogy Flaubert egyrészt többet akart mondani annál – mert ha a laposabb értelmezést fogadom el, ez egyszerűen annyit tesz, hogy ő írta ezt a regényt –, tehát nem kétséges számomra az, hogy Flaubert teljesen tisztában van azzal, hogy a Bovaryné egy nagyon korlátolt, morálisan debil, ostoba libának ábrázolja, akinek a szépségén és az infantilis ábrándjain kívül semmi egyebe nincs, se intellektusa, se ítélőképessége, se erkölcsi érzéke, se emberismerete. Sőt szerintem kifejezetten részvétlenül ábrázolt figura. Nekem meg mindig szervi problémám volt az önutálat, és az az érzésem, hogy Flaubert-nek is az volt. Én legalábbis ezt olvastam ki a könyvből is, tehát hogy valamilyen értelemben az élet strukturálisan reménytelen. Ez furcsa dolog egyébként, persze bizonyos módon ez is magyarázza a Wittgensteinhez való ennyire erős vonzódásomat, hogy az ilyen számomra költőileg meg emberileg alapvető premissza jellegű állításokat soha meg se próbáltam integrálni valami szisztematikus világmépbe. Azért még nyugodtan tököldöttem egy darabig a marxizmus frakcionált leparlásával, amíg aztán végül semmi nem maradt a marxizmusból, mert ezt pont a

TRACTATUS-nak a hetedik tétele valamilyen módon lehetővé teszi, hogy a többi néma csend meg művészet. Arról Kis Jancsival voltak komoly vitáink, hogy szükség van-e nagy elméletre vagy sem, és hogy mennyire nem önkényes és nem utólagos visszavetítés a nagy elmélettel szembeni elemi kételyeimnek a hangoztatása, arra bizonyíték az első kötetből a Szabolcs-hoz írott vers, ahol már az van, amikor én még javában marxista vagyok, hogy *„roncsok nemzenek roncsot agyamban, temetőnyi üzekvő tetem szaporítja egymást... miután feladtam az egység utáni sóvár vágyamat...”*, és ezt a verset feltehetőleg 70-ben írtam. Nem tudom, melyik Schöpflin, a György vagy a Gyula, azt hiszem, a Gyula írta meg SZÉLKIÁLTÓ címmel az emlékiratait, ő azt mondja, hogy felnőtt embernek nincs szüksége világnézetre. Bennem van valamilyen majdnem hogy előítélet a nagy elméletekkel szemben. Ennek Lukács nem örülne, ha hallaná, de ez pontosan az esztétikának az egyik hatása volt rám, hogy eléggé sajátosan a mindennapi élet kategóriáját kiszemeltem magamnak, mint a mazsolát a kuglófból, és a nembeliség tészta-ját hagytam a budapesti iskolának, és egészen feltűnő, hogy az első kötetben mennyi vers foglalkozik, persze ironikusan, ilyen nagyon hétköznapi epizódokkal, mint *„a pénztárosnő búcsúzik a sörözőben kisleánytól...”*. Ezekben az az érdekes, hogy ebben a REGGEL versben pont ez a két realiztikus kis epizód, a pénztárosnő meg a kis kurva, ezek abszolút kitalált kis novellák vagy karcolatok vagy mi a fene. Ugyanakkor a DÉLELŐTT, ez is valamennyire ugyan a Lakatos Mari-periódushoz kapcsolódik, de igazából ez így nem történt meg. A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEI-ben is van a szemnek a titokzatossága, aztán például a SÉTA EGY HÁZ KÖRÜL vagy a LÉLEKTAN-ÓRA, A BÜNTETÉS, ezek mind kifejezetten... szóval erősen foglalkoztatott a misztika problémája. Én egyébként az első kötet centrális versének tulajdonképpen a HÁBORÚS JELENET-et tartom.

PM: *Miért?*

PGY: Mert ez, ha úgy tetszik, egy strukturálisan pesszimista vers, a tizedelés teszi értelmetlenné, hogy egyéni próbálkozásokkal bonyolítsuk a dolgok menetét. Szóval hogy a dolgok természetes menete a háború. Furcsa, hogy ebben az időszakban, amikor valósággal tobzódottam a logikai pozitivizmus örömeiben, akkor a költészetet úgy definiálom, hogy *„mikor helyzetek és gondolatok világosan egymásra utalnak, de anélkül, hogy viszsza lehetne vezetni egyiket a másikára”*, tehát fenntartottam azt, hogy a világban van egy beépített irracionális.

PM: *Szóval ezt ténynek tartottad, és ezért mondd azt, hogy Vának az a megítélése, hogy te pesszimista vagy, ez nem helytálló. Ezt nem tartod pesszimizmusnak, hanem azt gondolod, hogy a világ ilyen.*

PGY: Igen. Mert a pesszimizmus, az mégiscsak valamilyen prognosztikai szemlélet tételez fel, hogy hogy ítélem meg az esélyeket.

PM: *És erről itt egyáltalán nincs szó, itt arról van szó, hogy mi van.*

PGY: Igen. Az egyetlen vers az első kötetben, ahol egyáltalán valamilyen jövőkép van, az mondjuk kétségkívül elég sötét, a HÖLDERLIN-PARAFRÁZIS-ban: *„A jövő porsivata-gából ide szabaduló szél betömi szemem szám nem lehetsz e világon italom fényességem”*. No de az viszont nyilvánvaló, hogy ez nem egy politikai vagy történelmi jövőkép, nem egy extrapoláció, hogy mi van most és mi lesz harminc év múlva, hanem ez is egy strukturális metafora. Mert azért ami ezt a jövőképet megalapozza, az a VÖRÖSMARTY-TÖREDÉK... *„omló káprázatok, felsült remények – meddig győzi az ép ész televénye emészteni a rideg törmelékét?”* Rám egyébként nagyon erős hatással volt ebben az időben Walter Benjamin TÖRTÉNETFILOZÓFIAI TÖREDÉKEK című munkája, és ott van egy olyan metafora, hogy a történelem angyala háttal áll a jövőnek, és a jövő nem a megváltott unokák ideájából, hanem a megváltatlan ősök szenvedéséből valósul meg. Ekkoriban kezdtek nekem ko-

moly problémáim lenni azzal a metafizikai kommunizmusképpel a Marxnak, arról az állítólagos állapotról, ahol megszűnik az elidegenedés. Tudniillik arra jöttem rá, hogy az elidegenedés tökéletes megszűntének az előfeltétele a javaknak a korlátlan bősége. Most ezt eleve ellentmondásban lévőnek éreztem azzal, hogy Marx Arisztotelész nyomán a munkában látja az embert emberré tevő tényezőt. Abban a pillanatban, amikor a javak korlátlan bősége előáll, akkor vége a tevékenységnek. Ez az egyik probléma, hogy abban a pillanatban értelmetlenné válik, egy pusztán passzív konzumatív létezés alakul ki, plusz a reggel vadász, délben halász, este kritikai kritikus, ez feltételezi az emberi képességek mindenoldalú perfektibilitását, továbbá harmadszor feltételezi azt, hogy az emberek között maradéktalanul kiküszöbölhetőek a konfliktusok. Tehát például feltételezi, hogy a szeretet teljes reciprocitása áll be bármely két egyén kommunikációjában, és bármely egyén bármely másik egyén számára hozzáférhető. Ezt én tökéletesen üres utópiának éreztem. Akkor írtam egy ilyen töredéket, hogy „*Mi a mennyország? Ha minden egyszerre van, vagy hogyha semmi sincs.*” Aztán azért nem vettem fel a kötetbe, mert túlságosan szentenciózusnak éreztem, noha tartalmában maradéktalanul igaznak tartom, mert amikor minden egyszerre van, akkor valójában semmi sincs... Mit is akartam még...

PM: *Akartál még valamit? Mert nekem is van kérdésem.*

PGY: Jó. Kérdezhetsz.

PM: *Csak egy van. Engem nagyon érdekel a Pistával való viszonyod. Közvetlen kérdésem az lenne, mert elmondtad, hogy miért örültél, és milyen ellenérzéseid voltak a bevezetőjével kapcsolatban, hogy ezt megmondtad-e neki, és ha nem mondtad meg, akkor hogyan érezte meg? Egyáltalán a kapcsolat története és ez a nagyon elmélyült konfliktus hogyan érintett téged? Szóval ez a történet.*

PGY: Nézd, a történet rövid, és a külső tényei azok, hogy én egyszer találkoztam 19 vagy 20 éves koromban a Vassal véletlenül. Valahogy az akkori KGM-beli munkahelyemre aki beszerzett, az valamilyenfajta, talán mozgalmi kapcsolatban volt Vassal, talán szociáldemokrata vagy mit tudom én, milyen körön keresztül, és... Na most a Vass rettentő nehezen kommunikáló ember, valamit udvariasan nyögdecsejt, amiből annyit megéreztem, hogy noha nem tart reménytelen esetnek, nem tetszenek neki ezek a versek, s mivel akkor már kettőnknek nem tetszettek ezek a versek, ez elősegítette, hogy hosszabb időre szüneteltessem a költészetet. Legközelebb aztán már Szabolcs vitt fel ezekkel a versekkel, amik fenntartás nélkül tetszettek a Pistának. Ezért is érzem utólag úgy, hogy ez [az előszó] valahogy engem védő, és a kultúrpolitika felé a helyzetemet akarta megmagyarázni, hogy ők sajnos ilyenek, és ezt el kell nekik nézni, mert a magánbeszélgetésben ez egyáltalán nem kapott akkora hangsúlyt. Megütöközött az 1955-re datált versen, én meg azon ütököztem meg, hogy hát végül is van olyan, hogy helyzetdal, hiszen megírtam a fiatal haldoklót is, holott egyáltalán nem haldokoltam, ő azt valahogy mindig furcsállta és nehezen értette, hogy hogy lehetett nekem tizenhárom éves koromban 56 annyira centrális élményem. Ezt érdekes módon még a Bence is sokszor...

PM: *Ezt én jobban értem, hogy a Bence ezt miért furcsállotta. Azt hiszem, azért, mert a Gyurira egyrészt nem volt akkora hatással, mint rád, teljesen más a háttere, másrészt még ha ő azokban a pillanatokban átmenetileg forradalomnak is tartotta, erre most nem emlékszem pontosan, hogy ehhez hogy viszonyult akkor, mindenestre azt ő pillanatok alatt kimosta az agyából. Neki kamaszkorában ez abszolút nem volt meghatározó élmény, neked viszont, annak alapján, amit eddig az életeredről tudok, végestelen-végig meghatározó élmény volt. Az anyáddal való beszélgetésektől kezdve a Freisingerrel való beszélgetésekig minden ezt erősítette. A Gyuri teljesen más kör-*

nyezetben nőtt fel, teljesen másra orientálódott már ekkor, és egyszerűen kénytelen volt kimosni az agyából. Nála nagyon késői fejlemény 56-nak a feldolgozása.

PGY: Látod, ebben paradox módon az is benne lehetett, hogy a Vasék éppen abban az időben szerették volna elfelejteni 56-ot. Van bizonyos szimbolikus értéke annak a pimaszságnak, amit Pali megengedett magának, mikor Pistánál volt, és Pista elolvasta a Nagy Imre-versemet, és azt mondta, hogy ez egy igazi nagy vers, látszik, hogy a tanítványom, és erre Pali azt mondta, hogy miért, Pista, te mikor írtál Nagy Imre-verseket? Mármost 68... te a múltkor azt mondtad, hogy Pista teljesen részvétlen volt, ugyanakkor valamilyen módon mégiscsak megrázta őt, mert 69-ben írta a HAZUGSÁG című versét, ami az Ésben jelent meg, elég egyértelműen politikai vers volt, ami arról szólt, hogy a hazugság lassanként mint a vérrög, elhatalmasodik, és megállítja az egész szervezetet. De valószínűleg arról volt szó, hogy az ő nemzedékének az értetlensége 68-cal kapcsolatban majdhogynem azt mondhatnám, hogy egyfajta komparatív féltékenységből adódik, hogy nekünk rosszabb volt, mint nektek, mi 56-ot csináltuk, ti meg megúsztátok, meg hogy annak ellenére, hogy nyilvánvalóan iszonyúan deprimálón hatott sok értelmiségi csoportra 68, akkor azért még korántsem voltak a Kádár-rendszer tartalékai kimerülőkben. Szóval akkor azért annyira élesen, mint én vagy [Fodor] Géza vagy a Lukács-iskolából még néhányan, kevesen látták tulajdonképpen... ezt a Géza fogalmazta meg a legmarkánsabban, azt mondta, hogy most új időszámítás kezdődik. Valószínűleg itt tényleg egy freudos elfojtás volt 56-tal kapcsolatban egész nemzedékekben, és szerintem Pistának zseni volt, hogy pont ez a korszak foglalkoztat, amit ő igyekszik elfelejteni. Mert hát az is nyilvánvaló, hogy ez az 55-re datált vers 56-ra mutat.

Rám valahogy a Pista sokkal jobban hatott írásaival, mint emberként. Egyszerűen nagyon nehezen tudtunk kommunikálni, én nem... szóval ő tulajdonképp egy félszeg ember. Kenedi tudott vele nagyon... én viszont intellektuálisan nagyon offenzív vagyok, de emberi kapcsolatokban nem. Kenedinek azért volt szerintem a Pistáékkal sokkal jobb kapcsolata, mint nekem, mert Kenedi állandóan provokálta, énnekem ez ízlésem ellen – illetve nem is ízlésem, hanem hajlamaim ellen való. Mindig irigyeltem a Jánost ezért az offenzív viselkedési stratégiáért, de magam valahogy erre nem vagyok képes. Úgyhogy aztán ritka alkalmaktól eltekintve nemigen tudtunk mit kezdeni egymással azon kívül, hogy megmutattam neki a verseimet. Nem is találkoztunk mi túl gyakran. Sokszor Piroska sokat lendített a helyzetet, ha éppen jókedvében volt. De hát azért arra emlékszem, hogy neki is voltak lehetetlen húzásai. Talán egyszer alakult volna ki... akkor rém bosszús voltam. Szabolccsal voltunk fönn egyszer ketten, és valamitől a Pista nagyon elkezdett beszélni. Ittunk is, és tőle szokatlanul, magától és folyamatosan... fogalmam sincs már, hogy miről volt szó, mindenesetre Piroska azzal az abszurd aggálllyal vetett véget a beszélgetésnek, hogy Pista megerőlteti a hangszálait. Mintha operaénekes lenne. Na most tudod, hogy biztos érzékkel szét lehet baszni egy szituációt. Pista hirtelen maga is megdöbbsent, hogy mi történt vele, hogy csak úgy magától, egy szuszra ennyit beszél, és el is hallgatott, kényszeredetten megittunk még egy-két pohárral és ennyi volt.

PM: *Te ebből a KÖLTŐK EGYMÁS KÖZT-ből nem küldtél neki tiszteletpéldányt? Vagy min sértődött meg?*

* Erre a beszélgetésre másképpen emlékszem. Vas István csak annyit mondott: – Látod, ezt a verset irigylem Petritől. Ezt én is megírhattam volna. – R. P.

PGY: Nem, az első kötetből nem küldtem. Az viszont rám jellemző idiotizmus. Szépen dedikálva volt a példány, be volt csomagolva, fel kellett volna adni a postán. Viszont vagy elfelejtettem magammal vinni, mikor lementem az utcára, vagy pedig egyszerűen elittam a pénzt, és nem maradt annyi, hogy feladjam, akkoriban borzasztó hektikus anyagi viszonyok között éltünk Alizzal. Tudom, hogy még Szabolcs mondta is, hogy teljesen hülye vagyok, hát menjek oda, és dobjam be a postaládába, vagy tegyem le az ajtó elé, és akkor valahogy eltelt így két hónap, és valahogy visszahallottam, hogy most már reménytelen, mert Pista, a haragvó agg pártiárka kiátkozott. Aztán nem is tudom, mi lett azzal a példánnyal. Csomagként porladozott még néhány évig, és aztán valahogy valamelyik költözésnél lába kelt. Szépen dedikálva volt, lera-gasztva. Nem is tudom. Én azért elég elvárásolt állapotban voltam akkor. Az antológia után Illés [Endre] rögtön szerződött a kötetre. Erre azóta se volt példa, gyakorlatilag akkor én egyhuzamban megírtam ezt a kötetet. És egy csomó töredék van, hosszú töredékek, amikből nem lett vers. De akkor általában úgy telt el egy nap, hogy reggel lementem a Vámház körúton lévő Ludas Matyi bisztróba, ott ittam két fél vodkát és két korsó sört, vettem két üveg olcsó vörösbort, és dolgoztam úgy délután háromig vagy négyig, akkor este általában állatian berúgtam, egyébként innen adódik az az elméletem, hogy az alkoholizmusnak a művészetre gyakorolt jótékony hatása nem a mámorban keresendő, mert részegen egyáltalán semmi jót nem írtam, sőt, nem szoktam egyáltalán semmit se írni részegen, vagy ha mégis, akkor másnap megállapítom, hogy tökéletes hülyeség, és kidobom, hanem a másnaposság és az elgyötörtség állapota érzékenyíti az ember idegeit, meg fokozza fel az ember kombinatív készségét, tehát nagyjából mindig néhány órát írtam naponta, és amikor éreztem, hogy kezdek intellektuálisan szétesni, akkor abbahagytam az írást, és folytattam az ivást. És hát ez azért elég terjedelmes, azt hiszem, 1300 soros kötet, és ezt én néhány hónap alatt megírtam. Azt lehet mondani, hogy folyamatosan dolgoztam. Később talán az ÖRÖKHÉTFŐ keletkezett néhány ilyen hektikus időszakban. Az ÖRÖKHÉTFŐ legnagyobb részét Dömsödön írtam, ahol Farkas Péteréknek volt egy almáskertje. Almaszüretre mentem le, és miután az almaszüret befejeződött, volt ott egy Birkacsárda, vagy oda jártam le dolgozni, vagy pedig, ha hidegre fordult az idő, akkor teleeresztettem a kádat forró vízzel, beleültem, keresztbe tettem egy deszkát, arra az írógépet, egy üveg vegyesgyümölcs-pálinkát, és írtam. A Maya egy időben naplót vezetett, ilyen egysoros bejegyzések vannak, hogy Gyuri ül a kádban, vedel és gépel. Vagy egy másik részét szintén majdnem összefüggően írtam Kecskeméten, amikor beleéltem magam, hogy halálosan szerelmes vagyok Scherter Juditba. Szükségem volt arra, hogy valahogy megbolygassam a saját és a környezetem nyugalma. Az is hét-nyolc vers. Mert aztán már a második kötetet, a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-t is sokkal hosszabb idő alatt írtam, és Berlinben írtam másfél év alatt összesen kilenc verset. Szóval valahogy ez is közrejátszott, mert nyilvánvalóan nem voltam annyira szegény, hogy ne lett volna tíz forintom bélyegre.

PM: *Szóval befejezted a kötetet, és maradt az alkoholizmus?*

PGY: Te, hogy is volt ez? 71-ben megjelent a kötet...

PM: *Abban az évben lettél öngyilkos.*

PGY: Igen, aztán bekerültem a... az öngyilkosság-történetet, azt hiszem, elmondtam.

PM: *Igen.*

PGY: Akkor bekerültem a Levendélhez, generálóztak, aztán kimentem a Szovjetunióba egy hónapra.

PM: *Erre nem is emlékszem.*

RADNÓTI MIKLÓSNÉ LEVELE LENGYEL BALÁZSNAK

1964. április 12.

Kedves jó Balázs,

nagyon szépen köszönöm igazán szívbéli szép írását a *Könyvben*. A köszöneten kívül azért is írok, hogy egy tévedésére figyelmeztessem.

Nagyon jóleső 44-es látogatására jól emlékszem magam is. Tudom, hogy az előszobában hosszan beszélgettek ketten. Mikor elment, Mik hálásan mondta el segítősi szándékát. Elutasította, mint teljesen irreális, de számára akkor különösen szívmelegítő, jóleső kéznyújtást.

Kedves jó Balázs, szükséges-e valóban, hogy arra emlékeztessenem, hogy az iratokkal Mik semmit sem kezdhett. Férfiembert akkor az ő helyzetében nem védtek pusztán az iratok. Rajta egyedül az segített volna, ha valaki szabályosan eldugja egy lakásba vagy bárhol, de az iratok magában, akkor még – tavasszal – nem értek semmit.

Most a tévedésről: a Maga ajánlatán kívül senki sem volt, aki akár csak iratokat kínált volna. Ez az igazság. – Nem tudom, milyen forrásokból veszi ezt a félmondatát: „mint annyian mások”. Lehet, hogy a rugalmas emlékezetű túlélők híresztelnek ilyesmit, mintegy mentegetőzésül. Mik boldogan kapott volna egy reális segítséren, de hát sajnos ilyen nem akadt. Kérem, ne fogadja el Maga is tényként ezt a fikciót, amit többi elpusztult barátunk után Mikre is rá akartak húzni, hogy nem akart megmenekülni. E mögött súlyos politikai-történelmi hazugság is van, az, mintha csak azon múlt volna az életben maradás, hogy akarta-e valaki vagy sem. – Ez arra a bagatellizálásra hasonlít, amit mesterségesen élesztenek bizonyos oldalról, és biztos vagyok, hogy Maga ezt az azonosulást nem akarja. – Körülöttünk mindenkinek volt akkor kisebb-nagyobb mértékben félnivalója, és mindenki a magát érezte a legsúlyosabbnak...

Ha már itt tartunk, e tetemrehívó emlékezéseknél, azt is elmondom, hogy egyetlen ember volt, aki sehogyan sem tudott beletörődni a saját veszélyeztetettsége mellett sem, hogy Miklós elveszhet, ez Acél [sic] Gyuri volt, aki 44 tavaszán, elvívéséig, minden nap mellette volt. Mikor megtudta, hogy Borba vannak vezényelve, rábeszél, próbáljuk meg az utolsó szalmaszálát, a Zsidó Hitk.-ben a rosszlelkű „Tanácsot”, ahol Stella Adorján volt akkor a Honv. Min.-i összekötő. Ő kikérhetett akkoriban a munkaszolg. századokból embereket. Meg az író Török Sándor is ott volt funkcióban. Ez utóbbihoz kora reggel a lakására rohantam, hogy segítsen. Elhárított, hogy ne nyugtalanodjam, talán jobb, ha kiviszik az országból. – Acél elkísért a Hitközségbe, ahol Stella kereken elutasított, mondván, nem is ismeri, kiről van szó, nem tehet semmit. – Teljesen összetörtén jöttünk el.

Ez volt az egyetlen konkrét kísérlet még a Magáén kívül, kedves Balázs.

Sokszor szeretettel köszöntöm

Fifi

LENGYEL BALÁZS LEVELE RADNÓTI MIKLÓSNÉNAK

1964. IV. 29.

Kedves Fifi,

megkaptam és köszönöm levelét. S éppen azért nem válaszoltam rá rögtön, mert engem is éppoly zaklatottság fog el, ha ezekre az időkre gondolok, mint Magát. Megértem hát, hogy a jóvátehetetlen és szomorú valóság ismeretében másképp értelmezte és gyanakvással fogadta egy félmondatomat. Én azt a tény, hogy valóban odakínáltam Miklósnak az amerikai bátyám iratait, mint amivel talán lehetett volna valamit kezdeni, esetleg nem is akkor, hanem ha a sors úgy hozza, később, nagyon félve és nagyon habozva írtam meg. Annyian dicsekedtek az évek folyamán Radnóti barátságával, és annyian kihasználták azt érvényesülésükre, hogy Miklóssal való kapcsolatomat, tisztelő, felfelé néző barátságomat én sohasem említettem. Most sem írtam le a közöttünk lezajlott teljes beszélgetést, mert korántsem akartam a menedéket kínáló barát glóriájában tündökölni – mint ahogy annak idején sem ez a glória vezetett, hanem a természetes szeretet és aggodalom. Én akkor katona voltam a Muraközben, két napra jöttem fel mindössze Pestre, többet nem tehettem. Nem is ezt az irathistóriát tartom lényegesnek, hanem a beszélgetés további részét, amely arról szólt, hogy ki lehet-e és ki kell-e bújni a törvényes keretektől. Miklós, bár, mint írtam is, nem voltak illúziói a sorsát illetően, ez utóbbi kérdést illetően pesszimista volt. Ebben, itt szerettem volna álláspontjából kimozdítani vagy megingatni. Nem, korántsem szeretném elbogatellizálni az életveszélyt, s ne utaljon engem azok közé, akik azt vallják, hogy az menekült meg, aki akart. Abban is egyetértek Magával, kedves Fifi, hogy akkor, tavasszal nagyon keveset lehetett volna kezdeni azokkal az iratokkal. Ahhoz, hogy elbújjon velük az ember, le kellett volna mosni a polgári személyi lapot, s hamis, női néven bejelentkezni – csakhogy a módszert csak később dolgozták ki, és később gyakorolták vagy gyakoroltuk. Tehát igaza van, amikor azt mondja: nem volt az akkor több, mint kéznyújtás – talán elgondolkoztató kéznyújtás. S nagyon szomorú volnék, ha úgy értelmezné, hogy ezzel én húsz év után valami módon dicsekedni akartam, s olyan babérokra pályázni, amelyeket sosem kerestem, és amelyek nem is illetnek meg.

Hogy mennyire nem így van, bizonyosság rá az a félmondat, közbeszúrás, amelyet Maga tévedésnek minősít. Olyasmit írtam a cikkben: iratokat kínáltam neki, mint annyian mások. Nos, ezt a mint annyian másokat pusztán a tény enyhítésére írtam bele. Azért, hogy az állítás ne hangozzák jelentősebbnek, mint amilyen jelentős volt. Nem gondoltam én arra, hogy ki mit írt, hogy festette át magát és ténykedését jelentősebbnek az emlékezéseiben. Éppen a ma már túlmagyarázható, a körülmények és a hasznosíthatás elmosódása miatt jelentősebbnek ható gesztus jelentőségét akartam csökkenteni. Felhatalmazott erre az a történet, amelyet Szerb Antalról tudok, s amelynek ősszel magam is részese voltam. S ha már a tetemrehívó emlékezésnél tartunk – úgyszem beszéltem erről soha –, hadd mondjam ezt is el. Szerbvel, Halász Gáborral és Sárközivel már nyár eleje óta kapcsolatban voltam. (Ágnes ma is őrzi Halásznak hozzá a munkatáborból a Muraközbe írt leveleit.) Amikor Halászt és a többieket ősszel a munkatáborban meglátogattuk, Halász egyenesen visszautasította a szökés gondolatát, Szerb és Sárközi habozó volt. Mindhármukat Ottlik és Örley segítségével lehetett meg-

győzni, többszöri beszélgetés során. Szerb Antal akkor nekem elmondta, hogy két katonatiszt is felkereste ismeretlenül, és segítségét kínálta. Az egyik rögtön magával akarta vinni, autóval, de Szerb nem bízott bennük. Ebből a tényből, hogy Szerb Antalon ismeretlenek is akartak segíteni, következtettem én arra, hogy bizonyára Miklósnak is kínálták mások a segítségüket. Később ezzel a két katonatiszttel (Görgey Guidó és Tassy) magam is kapcsolatba kerültem, s tőlük tudom, hogy az egyik autóval Balfig elment Szerb után. De ha már itt tartok a történetben, elmondom azt is, hogy Szerb Antal eldugása céljából november elején kivettünk Ágnessel egy lakást a Margit körúton, s Szerbnek minden papírja megvolt, hogy Ágnes nagybátyjaként ott velünk éljen. Egy ízben Halász Gáborral fel is jött a lakásra, és körülnézett, hogy itt fog élni. Akkor azt mondtam, maradjon mindjárt nálunk. De nem akart. (Sárköziról és Halászáról Ottlik és Örley gondoskodott volna.) Később tudtam meg, ő sosem mondta, hogy a testvére is ugyanott volt, s őt féltve a retorzióktól, nem mert megszökni. Mikor elvitték, a sógora jött hozzánk, aki ugyanabban a században szolgált, de az elszállítás hírére átugrott egy falon, és elmenekült. Amikor ő elment, Szabó Zoltánné, Sarkadi özvegye élt velünk. Mindezt azért mondom el, hogy lássa, tudom, hogy a legbiztosabb, szinte egyetlen megoldás volt, ha az embert elrejtik egy lakásban. De azt is tudom, hogy még ebbe a legbiztosabb megoldásba is milyen nehéz volt belemenni. Sőt még azt is tudom, hogy így is nagyon-nagyon nehéz volt megmenekülni, az én életem is, a legjobb hamis papírok ellenére, többször csak hajszálakon, a véletlen jóindulatán múltott.

Kedves Fifi, ne haragudjon, hogy ilyen hosszasan írtam, de a Maga levele, Miklós sorsa felkavart, és ezekkel az emlékekkel nem lehet békét kötni.

Még egyszer köszönöm, hogy írt.

Kezét csókolja

Balázs

Ferencz Győző

JEGYZET RADNÓTI MIKLÓSNÉ ÉS LENGYEL BALÁZS LEVÉLVÁLTÁSÁHOZ

Radnóti Miklósné és Lengyel Balázs levélváltása Lengyel Balázs irodalmi hagyatékában maradt fenn. Radnóti Miklósné levelének előzménye Lengyel Balázs EMLÉKEK KÖZÖTT. RADNÓTI KÉT DEDIKÁCIÓJA című írása, amely *A Könyv* című folyóirat 1964. márciusi számában jelent meg.¹ Az írás később RADNÓTI KÉT DEDIKÁCIÓJA címmel jelent meg Lengyel Balázs HAGYOMÁNY ÉS KÍSÉRLET című kötetében,² majd később más, válogatott esszéit tartalmazó kötetekben is. Lengyel Balázs feleleveníti, hogy 1944. március 20-án meglátogatta, és hamis iratokat ajánlott neki, de Radnóti visszautasította a segítséget. Hogy az Egyesült Államokba emigrált bátyjának, Lengyel Dezsőnek az iratait kínálta fel, most közreadott leveléből derül ki.

Radnóti Miklósnénak az a mondata, hogy „...a Maga ajánlatán kívül senki sem volt, aki akár csak iratokat kínálta volna”, egy ponton kiegészítésre szorul. Köztudottnak te-

kinthető, hogy volt még egy ajánlat, Aczél György és Kun Miklós 1944. május 19-én, a Radnóti bevonulása előtti napon szereztek neki hamis papírokat, azonban ezeket sem fogadta el. Erről többen is beszámoltak: maga Kun Miklós is,³ és Vas István is.⁴

Azt az elkésett és kétségbeesett kísérletet, amelyet levelében említ, és amely már Radnóti bevonulása után történt, Radnóti Miklósné a naplójában is megírta.⁵ Török Sándor (1904–1985) író, aki a Zsidó Tanács Ideiglenes Intézőbizottságának tagja volt, majd nem sokkal később Stella Adorján (1897–1967) író, kabarészerző, aki ugyancsak tagja volt a Zsidó Tanácsnak, elhárították kérését.

Lengyel Balázs válaszlevelében hivatkozik Görgey Guidó és Thassy Jenő kitartó kísérleteire, hogy megmentsek Szerb Antalt. Többször is próbálkoztak, erről visszaemlékezéseikben ők maguk részletesen beszéltek.

Szerb Antalt 1944. június elején vitték munkatáborba. Előbb Budapesten, a Nürnberg utcai Zománcgyárban dolgoztatták. Itt volt öccse is. A nyár végén Görgey Guidó ide ment motorkerékpárral (két egymást követő napon is), hogy megpróbálja kihozni.⁶ Október 15-én Szerb Antal eltávozási engedélyt kapott, majd nem ment vissza a táborba, néhány napig bujkált. Valószínű, hogy Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes ekkor szervezték meg bujtatását, de ezzel a lehetőséggel sem élt. 1944. november 27-én ausztriai kerülővel vitték Balfra. Amikor december közepén azt a hírt kapták, hogy a tábort kiürítették, és nyugat felé hajtják a munkaszolgálatosokat, Görgey Guidó és Thassy Jenő autón megpróbálták utolérni a menetet, de nem sikerült, gyanússá váltak a magyar csendőrség előtt, és kénytelenek voltak visszafordulni.⁷ (Cáfolják tehát azt a többek által is elbeszélte történetet,⁸ hogy bejutottak a balfi táborba, beszéltek Szerb Antallal, és ő ismét elutasította a szökés gondolatát.)

A levélváltás újabb adalék a Radnóti Miklós megmentésére tett kísérletek történetéhez; emellett adatokkal szolgálhat a Szerb Antal-kutatásnak, végül pedig Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes személyes bátorságáról is tanúskodik.

A leveleket Lengyel Balázs hagyatékának gondozója, Kerek Vera bocsátotta rendelkezésemre.

Jegyzetek

1. Lengyel Balázs: EMLÉKEK KÖZÖTT. RADNÓTI KÉT DEDIKÁCIÓJA. *A Könyv*, 1964. 3. szám. 90–91. o.
2. Lengyel Balázs: RADNÓTI KÉT DEDIKÁCIÓJA. In: Lengyel Balázs: HAGYOMÁNY ÉS KÍSÉRLET. Magvető, 1972. 400–403. o.
3. Kun Miklós: UTÓIRAT EGY INTERJÚ SZÖVEGÉHEZ. *Irodalomtörténet*, 1985. 3. sz. 614–615. o.; Kun Miklós: KEDVES HILDA. EGY ELMEORVOS AZ ELMEBETEG HUSZADIK SZÁZADBAN. Medicina, 2004. 59. o.
4. Vas István: EGY VERS ÜRÜGYÉN. BESZÉLGETÉS LATOR LÁSZLÓVAL. In: uő: IGEN IS, NEM IS. Szépirodalmi, 1987. 274–275. o.; Vas István: AZUTÁN II. Szépirodalmi, 1990. 145–147. o.
5. L. Ferencz Győző: RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE. Osiris, 2005. 663. o.
6. L. Görgey Guidó: MÁS SZEMMEL. In: Wágner Tibor (szerk.): AKITŐL ELLOPTÁK AZ IDŐT. SZERB ANTAL EMLÉKEZET. Kairosz, 2002. 364–366. o.; Görgey Guidó: KÉT GÖRGEY. Helikon, 2004. 114–116. o.; Thassy Jenő: VESZÉLYES VIDÉK. Pesti Szalon, 1997. 391–395. o.
7. Görgey Guidó: KÉT GÖRGEY. 124–125. o.; Thassy Jenő: i. m. 440–443. o.
8. Például I. Szerb Antalné: SZERB ANTAL UTOLÉRSÓ HÓNAPJAI. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959. 2–3. sz. 449–454. o.

Csengery Kristóf

HARAGOM FÉNYES ANGYALA

Mostanában néha visszagondolok
gyerekkorom nagy favágásaira,
amikor lementem a pincébe, csak
mert összeállt, elakadt a torkomban
valami névtelen düh, az elkeseredés
szét nem rágható csomója, s tudtam,
hogy itt nem segít az értelem, az
önmérséklet pedig még árthat is,
nem, ne nyugodj meg, törj ki, üss,
hasítsd magad körül szilánkokra
a világot; lementem hát a pincébe,
elhaladtam a hézagosan illeszkedő
betonlapokon, közben nem néztem
a kertre, nem láttam a barackfákat,
az orgonabokrokat, meggyet, ringlót,
mentem leszegett fejjel, célirányos
dühömet forrásponton tartva, a folyosón,
a pince vasajtaja felé; kinyitottam,
és szinte rávetettem magam az első,
találomra kiválasztott fahasábra,
a tőkére helyeztem, arra a nagyobb,
kőkemény rönkre, melyen a többi
aprítottuk, aztán mítoszi tombolásom
minden vadságát beleadva hasogatni
kezdtem a fát; tűzifa, kandallófa,
így hívták szakszerűen a TÜKER-nél,
ahol télire megrendeltük; apróztam,
vágtam, kettőbe, majd újra kettőbe
és megint, egészen addig, amíg csak
valószínűtlenül vékony szilánkok
maradtak; anélkül, hogy ezt valaha
is tudatosan végiggondoltam volna,
sportot csináltam a tébbollyal határos
düh és a pontosság egyeztetéséből,
ádázul sújtottam a hasábokra, nem
tartalékolva, inkább pazarolva az
erőt; levághattam volna a lábujjam,
egy felcsapó szálka kiolthatta volna
a szemem világát, szétroncsolhatta

volna az arcom, és mégsem történt
soha semmi baj, ki tudja, talán ott
állt mellettem védelmezőn haragom
fényes angyala, és segített célozni;
mert remekül céloztam, tökéletesen
eltalálva a középpontot, meg kellett
volna mérni, milliméterre oda csapott
az él, ahová kellett, feleztem és újra
feleztem; és érdekes módon az erőm
nem fogyott el, inkább növekedett,
úgyhogy amikor verejtékben úszó
testtel végül megálltam, kiegyenesedve
a szállaerdő fölött, nem ziháltam,
inkább úgy éreztem magam, mint aki
rövid, de mély délutáni álomból ocsúdik,
pihentető és nyugtató kábulatból,
megtöröltem az arcom, és elöntött
a biztos tudás: egy időre újjászülettem,
kezdődhet minden előlről.

Tózsér Árpád

SZIGORÚ SZOBROK

A „zsarnokölők” egymásnak háttal,
tettükről szinte leválva ölnek.
Csak sejteni: a támadott harmadik által
kél aurája a kardnak, ökölnék.

S bár itt a fennkölt arc kicsit kinos,
érthető: új hittől posztulált. –
A Hiparkhoszra sujtó Harmodiosz
a „szigorú stílusba” most nyúl át.

Nincs, nem lehet itt szín, mű-köd, vélt ég,
s egyéb staffázs sem, mégis tele
észlelő tettel a test. A mérték:
a kültér, a más egek üveg szele.

BÉKÉLTETŐN

Riasztja szivacsos, hangtalan beszéd,
letört ágszerű, zörgő gesztusok.
Látja a másik sószerű esztét,
mozdul a szája, de nem választ susog.

Nem issza be szavuk az észérveket,
fennakadnak sok telített gyökön.
(„Félek, ha magából ennyire kivet,
úgy értem meg, hogy pokolra lököm.”)

Az szeret, kinek meg sok bocsáttatik,
a Mester a bűnös nőt így vigasztalá. –
Vézna ág, csontkéz nyúl feléjük: a hit. –
(A szerződést végül nem írják alá.)

HÚSVÉT

péntekjén mért éppen a hús van tiltva?!
Önként éhkoppon nyög a hívő, s titkon
bár, de hétfőben s jutalomban bízik.
S bőjtől a bűn is.

Hajlunk transzcendálni magunkat. Könnyűn,
mint az angyalkák, lebegünk egünkben,
szenvedély, hússok sulya, bűne nélkül,
mély unalomban.

Nem fogyaszt: orrt túr a világ. – A vézna,
tar fák képzelt lombja alatt egy drótrá-
csos bevásárlókocsi áll és méléz
félretaszítva.

Balla Zsófia

SZÁMVETÉS

Miféle dolgokért haragszunk?
Ki törli zsebkését párnahuzatba?
Miről nem beszélünk? Mi volt,
ami szóra sem érdemes? És ki kutatja,
milyen titkok emésztik,
milyen dühök áztatják ezt a kort?

Most is testtel tele a föld, a menny,
a sebtében megásott árok.
Füsttel tele az ég. Miféle vétek érik,
hogy a törvény és a világa-múlt
szeretet leszárad s – egy gramm rögeszme habjaként –
világvégi kék szájából szívárog?

Ami megtörtént, azért történt,
mert mi eldugtuk életünket.

Miféle szárnyakon repülnek
azok, kiket mindig megölnek?
Markolatánál kapják el s visszalökik
hüvelyébe az álmot.
A gyanú a szívbe ugrik. Csatakos macska
és hízelgő vadállat.

Fejemben a múlt néha megakad.
Hús szem kukorica, pattog hús neuron.
Huszonhét órát növesztek
számolni a gyors társakat:

mikor lázadnak fel és majd mikor
törik össze a tükröt, hogy ne lássák
válluk fölött a tespedt törtetőt,
fakó és eltüzelt arcuk mását.

Szembenézni magunkkal hány év ad erőt?

Szakács Eszter

VILLÁMHAJIGÁLÓ DIABÁZ

Közismert tény, hogy a küklopszok a vulkánok kürtőiben élnek. Ma már persze csak egyetlen küklopszok lakta vulkán van, az is éppen Kalliszté szigetén, ahol történetünk játszódik. Egészen kicsiny, szerény vulkán ez, de elég tágas ahhoz, hogy a gyomrában elférjen Héphaisztosznak, az istenek kovácsának műhelye, valamint fölötte, a kürtő falába vájva néhány szolgálati barlanglakás, melyekben az a néhány küklopszcsalád él, akik még megmaradtak.

A küklopszok amúgy elég különösen festenek. Majd három méter magasak, tagbaszakadtak, és mindössze egy szemük van, a homlokuk közepén. Ráadásul teljesen szürkek: szürke a bőrük, szürke a hajuk, szürke a szemük, de még a ruhájuk is. Mintha finom kőpor lepte volna be őket, fejük búbjától a lábuk hegyéig. Ha nem mozdulnak meg, pont úgy néznek ki, mint egy szikla, úgyhogy a madarak néha tévedésből a fejükre szállnak. Jellemző vonásuk még, hogy eléggé hadilábon állnak a szappannal és a vízzel. Kivéve történetünk hőstét, Diabáz.

A fiú már születésekor meghökkentette anyját és apját. Igaz, hogy éppúgy nézett ki, mint a többi küklopszcsecsemő, ám amikor kinyitotta egyetlen szemét, az nem a megszokott szürke színű volt, hanem nefelejcskék. A szülei olyannyira restellték ezt, hogy eleinte inkább napszemüveget adtak rá, ha sétálni vitték. Aztán ahogy nőtt, egyre több furcsaság derült ki róla. Például nem szerette a lávalevest és a rántott kavicsot, ami a küklopszok nemzeti étele. Holott az anyukája minden vasárnap ezt főzte ebédre. De Diabáz csak kavargatta, kavargatta a lávalevest, és tologatta, tologatta tányérján a rántott kavicsokat. Nem nagyon fűlt hozzájuk a foga.

– Édes fiam, hogy lesz így belőled kovácsinas! – sóhajtott fel az apja, amikor látta, milyen kákabélű a gyerek. Elvégre a küklopszok már az idők kezdete óta Héphaisztosz műhelyében dolgoztak.

Diabáz apja, Diorit volt a mester első segédje. Ő kezelte a fűjtatót, s mindig úgy képzelte, egyszer majd a fia öröklí ezt a fontos posztot.

Diabáz anyja nem szólt semmit. Miután hozzászokott fia nefelejcskék szeméhez, már olyannak szerette, amilyen. Azt se bánta, ha nem lesz belőle kovácsinas.

A fiú gondolatai viszont cseppet se forogtak a munka körül. Legszívesebben reggeltől estig a legidősebb küklopsz, Dolomit bácsi mellett üldögélt, aki – ördög tudja, honnan, mert a küklopszok nem a meséikről híresek – számtalan történetet tudott királyfiakról és hőstettekről. Vagy éppen arról ábrándozott, hogy ha felnőtt, ő is valami hőstettet fog végrehajtani. Alkonyatkor meg rendszerint kilopózott a lakásból, és a vulkán lábánál csörgedező patakban megfürdött. No, ilyet se hallott még senki! Egy küklopsz, aki szereti a vizet.

Egy nap aztán az apja megalévelte az állandó mesehallgatást és ábrándozást és kákabélűséget. Fülön fogta, és levitte magával a kovácsműhelybe, hogy kitanulja a mesterséget. Gondolta, a súlyos pöröly emelgetésétől majd megerősödik a gyerek.

A kürtő falába vájtt csigalépcső vezetett le a vulkán mélyébe, ahol a műhely közepén kis látató fortyogott. Innen szerezték be a küklopszok a látát a vasárnapi levesükhöz.

A forró, piros láva persze jól felmelegítette a levegőt, úgyhogy a lent dolgozó inasok-ról és Héphaisztoszról csak úgy dőlt a veríték. Amikor az isten észrevette, hogy Diorit a fiát is elhozta, jellegzetes, bicegő járásával eléjük ment, és nyomott egy barackot Diabáz fejére. Szerette a gyerekeket, majdnem annyira, mint a bort, amitől olyan szépen piroslott az orra. A baracknyomáshoz fel kellett állnia az üllőre, mivel a fiú már akkor is majd két méter magas volt, Héphaisztosz meg, mi tagadás, elég alacsony. Mondhatni törpe.

– Mester, ez itt az egyetlen fiam – szólította meg Diorit. – Haszontalan egy gyerek, csak a mesék meg az ábrándozás élteti, de szeretnék szakmát adni a kezébe, hogy rendes küklopsz váljon belőle.

– Nem túl izmos a legényke – vette szemügyre Héphaisztosz. – Biztosan elbírja már a kalapácsot?

S Diabáz persze nem bírta el. Már az első percben ráejtette a kalapácsot a mester nagy lábujjára, úgyhogy az fájdalomában fél lábon körbeugrálta a látatavat.

Diorit majd elsüllyedt szégyenében. Az ő fia ez az ügyefogyott, gyenge mamlasz? Hát ki hallott már olyan küklopszról, aki nem bír el egy vacak, húszkilós kis porölyt?!

Kipróbálták, hátha a fűjtatót majd ügyesebben kezeli. Az viszont olyan unalmas munka volt, hogy Diabáz közben elábrándozott – szokás szerint megmenteni való királylányokról –, s mivel nem figyelt oda, a forró levegővel véletlenül szemközt fújta Héphaisztoszt, akinek ettől azonnal kivörösödött és bedagadt a szeme. A nap hátralevő részében alig tudta rénsnyire kinyitni.

Diabázt tehát lefokozták, így egész nap csak söprögetett, és szerszámokat rendezgetett hátul a polcon.

Egy nap sürgős, határidős megrendelésük akadt. Minden kézre szükség volt, még a szabadnapos küklopszokat is behívták dolgozni. Pallasz Athéné istennő rendelt új pénzérméket, mert a régiek már pókháló-vékonyságúra koptak. Az érme egyik oldalára szokás szerint a sisakos, lándzsás istennő, másik oldalára pedig a baglya képmása került.

A felnőttek sűrögtek-forogtak, már legalább az ezredik pénzdarabot öntötték ki, perc idejük se volt a fiúval törődni. Diabáz szépen csöndben söprögetett, amikor egyszer csak észrevett a sarokban egy köteg otfelejtett villámot. A Zeus, az istenek királya által rendelt villámokat már napokkal azelőtt leszállították, de erről a kötegről úgy látszik, megfeledkeztek. Spárgával összekötve ott ficeregtek-mocorogtak egy félig kész pajzs mögött, mint akik már alig várják, hogy kiszabaduljanak.

Ahogy meglátta, hogy ott ficeregnek-mocorognak, Diabáznak valahogy egyetlen szempillantás alatt elege lett a söprögetésből és polcrendezgetésből. Nem gondolkodott sokat, felkapta a villámokat, és kiosont velük a kovácműhelyből. Otthon az ágy alól elővette apja régi sporttáskáját – Diorit ifjúkorában súlyemelő bajnok volt –, és belerakta a villámokat meg néhány hamuban sült kavicsot. Elbúcsúzott az édesanyjától, aki sírt, mint a záporosó, de meg se próbálta visszatartani. A szíve mélyén régóta érezte, hogy a fiának más sorsot szántak a Moirák. Diabáz pedig útnak indult, hogy megkeresse a világban a rá kiszabott hőstettet. Mert abban biztos volt, hogy vár rá valahol egy hőstett.

Egész nap csak ment, mendegélt, át a virágos mezőkön és sárga repceföldeken. A nap pirosra égette arcát, a cipő véresre törte lábát, mire késő délután egy eperszínű házikóhoz ért. A vadul burjánzó kertben két nagyobbacska gyerek labdázott. Diabáz sóvárogva nézte őket a bokorból, mert tudta, ha előbújna, halálra rémülnének tőle. A be-

hemót küklopszok ugyanis szinte soha nem hagyták el a vulkánt, így nem is szokhat-
tak hozzá kinézetükhöz az emberek.

Lassan alkonyodott, úgyhogy azt gondolta, itt megpihen éjszakára. Ami azt illeti,
addigra elég éhes is lett, úgyhogy már majdnem ráfanyalodott a hamuban sült kavi-
csokra, amikor a gyerekek mamája kikiabált a házból a két kislánynak, hogy jöjjenek
vacsorázni, és Diabáz orrát hirtelen ínycsiklandó illat csapta meg.

Ilyen finomat még sohasem szagolt, mivel a lávalesznek undok, szúrós szaga van,
a kőnek meg csak poros kőszaga. Nem is tudott ellenállni, elindult az illatot követve.
A spájz ablakában aztán megtalálta, amit keresett. A gyerekek mamája ide tette ki hül-
ni egy lábostban a tejbegrízt, amit vacsorára főzött.

A fiú csodálkozva nézte, mert még sosem látott fehér ételt, csak szürkét és feketét –
hiszen a küklopszok minden étele a hegy kőzeteiből készült. Igaz, a tejbegríz tetejére
kanalazott baracklekvárnak majdnem olyan színe volt, mint a lávalesznek. Ám ami-
kor ujjja hegyét beledugva megkóstolta, Diabáz azonnal rájött, hogy ő világéletében
erre az ételre vágyott, csak éppen nem tudott róla. Felkapta a lábost, és visszaiszkolt a
bokorba. Egy pillanat alatt behabzsolta az összes tejbegrízt, mi több, a lábost is kinyal-
ta. Úgy érezte, hogy soha, de soha nem evett még ilyen finomat egész életében.

A gyerekek mamája bement a spájzba.

– Életem, te vitted ki a tejbegrízt, amit vacsorára főztem? – kiáltott ki a nagyobbik gye-
reknek.

Életem váltig állította, hogy nem ő volt.

– Aranyom, akkor te voltál? – kérdezte az asszony a kisebbik lányát.

Aranyom se tudott a dologról.

– Apjukom, talán te tetted a lábost máshová? – most már kicsit kétségbeesetten csen-
gett a hangja.

De Apjukom se sejtette, hol lehet a tejbegríz.

– A fene vigye el Cirmost! – mérgelődött a gyerekek mamája. – Tegnap a kolbászt
lopta el, ma meg a vacsoránkat. Legjobb lesz, ha elzavarom a háztól, akkor majd meg-
tanul egeret fogni magának.

(Az eszébe se jutott, hogy a macska biztos nem bírta volna el a lábost súlyát.)

Így hát aznap az egész család csak olajbogyót és száraz kenyeret evett vacsorára, Di-
abáz meg életében először úgy jóllakott, hogy a bokor mögött elnyomta az álom, és föl-
sem ébredt, amíg másnap délben a hasára nem sütött a nap.

Amikor kinyitotta egyetlen, nefelejcskék szemét, már olyan magasan járt Hélios
napisten szekere az égen, hogy nem mert kibújni a bokrok takarásából, mert a kislá-
nyok megint kint játszottak a szabadban. Ugróiskoláztak meg tollaslabdáztak, és a fiú
rettenetesen szeretett volna csatlakozni hozzájuk, mivel küklopszgyerek lévén a kőha-
jigáláson kívül eddig más játékot nem ismert. De hát be kellett érnie azzal, hogy órá-
kon át sóvárogva lesi őket a bokrok mögül.

Közben beesteledett, és az asszony a vacsorára főzött spenótot megint kitette hül-
ni a spájzablakba. Tudta, hogy a macskák nem rajonganak különösebben a főzelékért,
tehát az étel biztonságban van Cirmostól.

Ám nem úgy Diabáztól. „Egy életem, egy halálom” – gondolta, amikor megérezte
az ellenállhatatlan illatot, azzal végigszárguldott a kerten, felkapta a lábost, és villám-
gyorsan visszaspurizott a helyére. Hát neki a spenót is rettenetesen ízlett! Olyan mo-
hón nyalta ki a lábost, hogy egész zöld lett tőle az orra. Még épp időben tette vissza
az edényt a párkányra, de azért mégsem elég gyorsan, mert az asszony az ablakból ész-
revett valami szürkéséget megvillanni a bokrok mögött. Rögtön rájött arra, hogy nem

szegény macska tehet a tegnapi tejbegríz eltűnéséről, és örült, hogy mégsem zavarta el a háztól.

Visszament a többiekhez.

– Apjukom, valaki már megint ellopta az ételünket! – szolt a férjének.

– Ez tűrhetetlen! – jelentette ki Apjukom dühösen, mert szerette, ha a vacsora rendben és időben megérkezik a spájazablakból az étkezőasztalra.

– Szerintem is! – fakadt ki Életem, aki már nagyon éhes volt.

– Én nem bánom! – kiáltott fel Aranyom, aki utálta a spenótot.

(Bár nem tudom, mit szolt volna, ha csak néhány kavicsot kap vacsorára. Vagy tűzforró lávalevest.)

– Tennünk kell valamit! – mondta a gyerekek mamája.

– Úgy bizony! – tette hozzá Apjukom még mindig mérgesen.

– Naná! – helyeselt Életem, aki nem szerette volna, ha ezután le kell szoknia a vacsoráról.

– Bánom is én! – vetette oda Aranyom, és tényleg nem bánta.

Végül kifőztek egy ravasz tervet, hogyan kapják el a tolvajt.

Diabáz persze ismét úgy jóllakott a spenóttal – amihez négy kemény tojás is dukált –, hogy megint délig aludt. Akkor már nem látta értelmét, hogy aznap továbbálljon. Legalábbis ezt mondogatta magának, de igazából alig várta, hogy ismét elérkezzen a vacsoraidő.

Az asszony este kitett magáért, mert nagyon szerette volna végre kézre keríteni a tolvajt. Bárányragut főzött a titkos családi recept szerint, és egy nagy tepszi fűgés süteményt is sütött. Gondolta, ennek senki se tud ellenállni.

Nem mintha Diabáz akart volna. Már ragufőzés közben csorgott a nyála, hát még amikor megérezte a frissen sütt sütemény mennyei illatát. Alig várta, hogy a gyerekek mamája kitegye az ételt hűlni a párkányra.

Am aznap este, amikor odalopózott, és megragadta a tálat és a tepsit, egyszer csak egy nagy háló hullott alá az égből, ami teljesen gúzsba kötötte. Merthogy ez volt a családi terv. Apjukom éjjel felerősítette a hálót egy fára, aztán egész nap ott ült az ágon, és várta, mikor dobhatja rá a tolvajra.

Most aztán tényleg bajban volt a fiú. Ott állt in flagranti, jobbójában a fűgés sütivel, baljában a bárányraguval, és moccanni se tudott.

– Né, egy küklopsz! – mondta a gyerekek anyja.

– Játshatunk vele? – kérdezte Aranyom felcsillanó szemmel.

– Nem tudom, elég veszélyesnek tűnik... – mondta tétován a mamája.

– Dehogyan vagyok én veszélyes! – tört ki Diabáz, aki nagyon szeretett volna a csodásnál csodásabb étkek közelében maradni. – Senkit se bántok. És erős vagyok – feszítette meg a bicepszét, ami csak a küklopszok közt számított csenevésznek, az emberekéhez képest kifejezetten herkulesi volt. – Ha maradhatnék, megoldoznék az ételért – tette hozzá reménykedve, és könyörgőn a kislányok mamájára pislogott, mert azzal ő is tisztában volt, hogy a családokban általában a nők hozzák meg a fontos döntéseket.

– Aztán tudsz-e szántani? – kapcsolódott be Apjukom, aki mindig is sajnálta, hogy csak lányai születtek, mert így senki se segített neki a mezei munkában.

– Nem igazán – motyogta a fejét lehajtva Diabáz –, de szívesen megtanulom.

(Őszintén szólva bármit szívesebben csinált volna, mint a söprögetést a műhelyben.)

Ezek után a családi kupaktanács egyhangúlag úgy döntött, hogy Diabáz maradhat, ha megdolgozik az ellátásért.

Eleinte csak szántott-vetett Apjukommal, délután meg a gyerekekkel játszott, de miután kiderült, hogy mennyire érdeklő a konyhaművészet, az asszony mellett azt is kitanulta. Olyan tehetséges volt a gasztronómia terén, hogy nemsokára már ő főzött az egész családra. Fel is szedett mindenki jó pár kilót. Néha meglátogatta a szüleit, és vitt nekik egy éthordóban kóstolót, amit azok a fiú kedvéért látszólag élvezettel elfogyasztottak – ámbár szívesebben maradtak volna a rántott kavicsoknál.

Így élt Diabáz sok éven át boldogan az emberek közt, s itt akár vége is lehetne a mesének, ha egyszer csak nem történik valami.

Egy verőfényes nyári napon mindannyian kint reggeliztek a teraszon. Éppen Diabáz menyei lekváros palacsintáját tömték magukba két pofára, amikor hirtelen irdatlan nagy szél kerekedett. Le is sodort egy cserepet a háztetőről, mely az asztalra esve széttörte a lekvárosüveget. Felnéztek az égre. Egy óriás sárkány szállt el fölöttük, annak a szárnycsapásai okozták a szelet.

Na, vége lett az aranyéletnek! A sárkány tanyát vert a vidéken, és hatalmas pusztítást vitt végbe. Felperzselt az arany búzamezőket, a zöld veteményeseket, és egy királylányt követelt cserébe azért, hogy továbbálljon. Ám mivel a környéken csupa egyszerű ember lakott, nem akadt köztük egy királylány se, a sárkánynak végül be kellett érnie egy közönséges parasztlánnyal. S bizony, Apjukomnak volt egyedül lánya, a másik hat családban, akik erre felé éltek, csupa fiú született.

Volt nagy sírás-rívás, de hát mit tehetek volna? Életemet, a nagyobbik lányt fel kellett áldozni, különben mindenki éhen hal.

Életem rettentő dühös lett. Annyira megszerette Diabáz főztjét, hogy esze ágában se volt holmi bugris sárkánnyal elmenni, és a rézpikkelyeit fényesítgetni, fejét vakargatni egész nap. (Ugyanis az dajkamese, hogy a sárkányok felfalják a királylányokat, ők a rebarbarát és az ánizspálinkát kedvelik, utóbbitól tudnak olyan szép kék lángot fűjni.)

Diabáz viszont időközben Életemet szerette meg. Imádta elnézni, ahogy a lány a főztjétől napról napra jobban gömbölyödik. El is döntötte magában, hogy nem hagyja annyiban a dolgot, de egyelőre nem jutott eszébe semmi megoldás. Kint üldögélt a pajtában késő este, és elkeseredetten törte a fejét, miközben a többiek a házban zokogtak, amikor egyszer csak észrevette, hogy valami mocorog a sarokban. Először azt hitte, hogy egy kerti pele, és rémülten talpra ugrott, mivel a küklopszok rettegnek a peléktől, de aztán, amikor jobban megnézte, látta, hogy csak a régi sporttáskája az, ami mozog. Eszébe jutott, hogy egykor ebbe tette a villámköteget, amit Héphaisztosz műhelyéből emelt el, amikor világgá ment. Abban a pillanatban rájött, hogy mit is kell tennie. Hát nem erről szóltak a mesék, amiket régen Dolomit bácsitól hallott? Itt a hőstett, amire mindig vágyott. Holnap meg fog küzdeni a sárkánnyal. Az elhatározástól annyira megnyugodott, hogy a puha, illatos szénán hanyatt dőlve el is aludt néhány percen belül.

Másnap reggel aztán kikötözték Életemet egy sziklához, és ott hagyták egyedül. Diabáz elrejtőzött egy közeli galagonyabokorban.

Nemsokára megjelent a sárkány, leszállt a szikla mellett, és hatalmas szárnyát összecukva a lányhoz lépkedett.

– Nem akarok veled menni! – kiabálta Életem nagy mérgesen.

– Pedig fogsz – dörmögte a sárkány óvatosan, nehogy véletlenül lángot fűjjon rá, hiszen az előbb hörpintett fel egy hektó ánizspálinkát.

– Miért?! Miért, miért, miért?! – sikoltzott Életem, és a dühtől a gránátalmánál is vörösebb lett az arca.

– Hogyhogy miért? – csodálkozott a sárkány. – Hiszen ez a hagyomány. Minden sárkánynak szüksége van egy királylányra. Khmm... esetleg parasztlányra – igazította ki magát –, hogy rendben tartsa a barlangját, fényesítse rézpikkelyét, vakargassa a fejét. Tudod, milyen idegesítő tud lenni az állandó viszketés? Már egy éve nem vakarta meg senki a fejem.

– Én jusz se fogom – jelentette ki Életem. Azután még saját maga számára is meglepő módon hozzátette:

– Diabázt szeretem, és hozzá akarok menni.

Azzal sírva fakadt, mert eszébe jutott Diabáz gyönyörű, nefelejcskék szeme, majd mindjárt utána híres csokoládétortája, amiből ő már soha többé nem ehet, ha a sárkány elviszi innen.

– Mind ezt mondjátok – tört ki az elkeseredés a sárkányból. – Hol Diabázhoz, hol a szomszéd fiúhoz... Hát énvelem mi a baj? Engem nem lehet szeretni?

Életem elhallgatott, mert egy kicsit megsajnálta a sárkányt. Azt nem vette észre, hogy az csak megjártssa magát. Igazából nem is szeretetre vágyott, csak egy házvezetőnőre, mert az utolsó királylány, akit elragadott, már eléggé megöregedett, és reumás is lett, úgyhogy a sárkánynak tavaly nyugdíjaznia kellett.

– Akkor se mehetek veled – suttogta a lány némi lelkifurdalástól gyötörve. – Keress valaki mást.

– Egy nagy nyavalyát keresek! – fortyant fel a sárkány. – Te jössz velem, és passz.

Azzal karmaival már nyúlt is a kötél felé, hogy szétszakítsa, és Életemet a hátára véve hazarepüljön.

Na, ezt már nem nézhette tétlenül Diabáz. Előlépett a bokor rejtekéből, és előkapta Zeusz ficergő-mocorgó villámain. Kihúzott egyet a kötegből, és rákiáltott a fenevadra:

– Ne merj hozzányúlni, te szörnyeteg, vagy megjáród!

A sárkány megfordult. Elég nehezen sikerült, mivel olyan hosszú volt fejétől a farkáig, mint egy kamion.

– Ki a szörnyeteg?! – bődült fel paprikásan, mert nem szerette, ha a fajtájára utaltak. Majd valamivel higgadtabban folytatta:

– Te vagy Diabáz, ha nem tévedek.

– És ha igen? – nyelvelt a fiú, aki villámokkal a kezében egész bátornak érezte magát.

– Na, most már elegendem van ebből a cirkusból! – vesztette el türelmét a sárkány, és a levegőbe emelkedett. – Akárki is vagy, most véged!

Diabáz ekkor elhajtotta az első villámot, ami levágta a sárkány egyik karmát. A sárkány meglepődött, mert úgy tudta, semmi se fogja rézkarmát, rézpikkelyét. Nem is bánta nagyon, mert ánizspálinkától teli hassal amúgy is neheze égett a pedikúr. Nehézkésen megfordult a levegőben, és a fiúra támadt.

Diabáz eldobta a második villámot. Ez beleállt a sárkány farkába, úgyhogy az felüvöltött fájdalmában, és kitért balra. De nem hagyhatta, hogy legyőzzék, hiszen még sosem vesztett párviadalt, ezért újra a fiú fölé siklott, és megpróbálta egy nagy lángcsóvával elégetni. Ám nem tudta, hogy a küklpszokat nem fogja a tűz – különben hogy is tudnák megenni a tüzes lávalevest –, úgyhogy Diabáz sértetlenül megúsza. Sikerült egy újabb villámmal eltalálnia a fenevadat, s ezúttal kilukasztotta a szárnyát.

Ahogy a sárkány meghallotta a lyukon átsűrítő szelet, már tényleg kezdett megijedni.

Kétségbeesett erővel újra meg újra a fiúra támadt, de az mindegyik támadást sikeresen hárította. A sárkány nemsokára úgy nézett ki a pikkelyei közé fűrődött villámokkal, mint egy rézszínű tűpárna.

Végül aztán, épp mielőtt Diabáz kifogyott volna a munícióból, feladta a küzdelmet. Lyukas szárnyal, féloldalasan bukdácsolva a levegőben, szégyenszemre haza kellett repülnie. Soha többé nem tért vissza arra a vidékre.

Diabáz meg egyszerűen szétszakította a kötelet, amivel Életemet a sziklához béklyózták, és megcsókolta a lányt. Aztán elmondták egymásnak az összes badarságot, amit a szerelmesek egymásnak mondani szoktak, majd kézen fogva hazamentek a kis, eperszínű házba.

Aranyom, Apjukom meg a lányok anyja annyira megörültek, hogy visszakapták Életemet, hogy cseppet se bántódtak a hatalmasra nőtt küklopszvőlegény miatt. Az elmúlt évek alatt amúgy is szívből megszerették a fiút.

Miután megtartották a kézfogót, Diabáz felvette a Villámhajigáló családnevet, és beiratkozott cukrász és szakács szakra a Pallasz Akadémiára, ahol a szigeten a tudományok mellett a mesterségeket is oktatják. Olyan híres séf lett belőle, hogy az istenek királya meghívta az Olümposzra főszakácsnak. Attól kezdve aztán Életem az istenek asztalánál fogyaszthatta férje főztjét, amit a világon mindennél jobban szeretett – persze csak a férje után.

Mondhatnám, hogy boldogan éltek, amíg meg nem haltak, de igazából nem is haltak meg, mert Zeusz egy év végi jutalmazásnál mindkettőjüket halhatatlanná tette. Hiszen ő a földkerekség legnagyobb munkaadója, akinek Diabáz örömmel dolgozik, amíg csak világ a világ.

Czilczer Olga

MEGHÍVÁS EGY KÁVÉRA

A tenyerén hordana én lennék
Gullivere álmainak alvósbabája
aranyat ujjamra venne bokámra
láncot hogy számolhassam az
együtt töltött élet évgyűrűit
lehetne lakásunk kölcsönünk
hét nyelven ki beszél rádiónk
és tengerünk mind ami nincs
Calcuttánk s persze Párizsunk
s ha majd a tömeg partra vet

már épp ideje mondtam ott az
ígéreték földjén egy kávé még
jöhetne beülhetnénk adta meg
magát ülünk be valahova

A MENETREND

Szorosan gombolódó ruhám
szövetében nem voltam-e messze
a 9,30-as vonattól érkeztél végig
futottad a kilométert akkor még
fiatalon lábujjaimtól nyakszirtemig
ez a nyak mondtad ez a váll hangod
a kanyarba a kanyar futásodba fulladt
együtt nyeltük a hőség fölvert porát
aztán már csak sétálva tetted meg
visszafelé már nem csak egy s mást
engedtem hagyva szabadon kedvedre
jegyezkedni házasodni egy perc műve
legfeljebb egy óra volt még az este
8 körül induló utolsó járathoz
ha jól emlékszem az állomásig

A SZOBOR

Szabad (vagy leül) tessék a busz
hirtelen lódult ezt egyikünk se hitte
volna zuttyantam az ülésre a nő (vagy
férfi) csaknem teljes súlyával dőlt a
vállamra riadtan hátrált a szobor a téren
hogy nem tört részeire fejre karra mely
éppen lendült a mesébe illő távolság
nőttön-nőtt köztünk csak egy megállót
ment köszönt (vagy sem) leszállta után
még ott maradt kicsit az érintés nyoma
Este a mosdó fölött fogmosáskor mint
rendesen faggatni kezdett a tükör arca
találkoztam-e valakivel ki lehetett az
sosem láttam mostanában állíthatták

Szvoren Edina

KORÁN FEKÜDTEK AZNAP

A nagyobbik fiú már összekészítette a legszükségesebbeket, amikor csöngettek. Az ágy sarkába halmozott tárgyak között volt iránytű, nagyító és négynyelvű társalgási szótár. Hagyta, hogy kisöccse érjen elsőként az ajtóhoz: másszon a kicsinyített tonettszékre, nézzen a kukucskálóba. A kukucskáló fölfújta a rendőrök arcát, mint a dülledő békatokát. Az öcs nézte volna még őket, de vissza kellett ugrania a földre. Nem mondott semmit a bátyjának. Bátyja az előszobafalra akasztotta a gőzöléssel készült bükkfa széket, apjuk ajándékát. Anyjuk megjelent a folyosó végén, és a nappali ajtajába kapaszkodva kérdezte, ki az. A kisfiú hallgatott. Mikor a báty rászánta magát, hogy ajtót nyisson, az anya végignézett magán, a fanszörzettől mellig megnyílt meztelen, lepedőnyomatos sávon. Amíg kezével a kék pongyola frottíröve után tapogatózott, el kellett hogy engedje az ajtófélfát, s kissé megtántorodott. Elrendezgette a haját, aztán a pongyola minduntalan szétnyíló szárnyait öv híján kézzel fogta össze. Meleg, sajszagú tenyere lassú kifordításával hívogatta a kisfiút, de az inkább a kibelezett antik pianínóba bújtt.

A rendőröknek be kellett jönniük egészen a nappali ajtajáig, ha nem akartak a lépcsőházból kiabálni rossz híreket. Egyikük civil ruhát hordott. Az ajtót erőltetni kellett, föltornyozva álltak mögötte tavalyi, tavaly előtti újságok. Sötét volt az ablaktalan előszobában. A civil ruhás rendőr jött elől, a cipők közt lábfejjel csinált helyet. Még az ebédlőasztal alatt is bakancsok, szandálok meg zoknik heverték. Az anya kénytelen volt hátrébb húzódni, hogy mindannyian elférjenek, s most a tejüveg ajtószárnyal takarta magát. A másik rendőr, az egyenruhás, a csillárra nézett, de a nő nemet intett. Kiégett, mondta rekedten, s nyelvvel körbenyalta a fogsor és az ajak közti rossz szagú árkot. A kisfiú sebhelyes lábszára kilógott a pianínóból, a báty a rendőrök háta mögött, mellkasán összefont karral támasztotta a falat. A kisfiú pengetni kezdte a pedálból kiinduló vashuzalt.

A civil ruhás jelentette be, hogy a holttestet megtalálták. Azzal kezdte, hogy részvétem, s csak később mondta, hogy miért. Tapintatosan és mindvégig feltételes módban az egyenruhás beszélte el a részleteket a remíz fölötti dombról meg az apánál talált tárgyakról. A dombon tövisbokrok nőttek. A kisebbik fiú felhagyott a vashuzal penge-tésével, a báty leeresztette a kezét. Az anya ajtóba kapaszkodó hosszú, barna ujjai meg-rándultak, a körömágy rózsaszín húsa fölizzott. Valamelyikük az orrán vett levegőt. A tapasztaltabb, civil ruhás rendőrnek volt bátorsága a félmeztelen nőhöz lépni, puhán az ajtószárny mögül kilátszó vállra tenni a kezét, s megérinteni a kék frottír arasznyi hasadását. A nő hátrált, és lazán összezárt ujjjaival végigsimította sötétbarna szemöldökét. Az ujjbegyére került hideg izzadmányt nem tudott mozdulattal a pongyolába törölte.

A rendőrök ismertették, mi a teendő, és a nő előbújt az ajtó mögül. Akkor átöltözöm, mondta. Az idősebbik fiú rezzenéstelen tekintettel követte anyja bizonytalan lép-teit. A kisfiú a pianínó húrládájából nézte anyja ki-kivillanó rozsdabarna szemérem-dombját. Nincs két hete, hogy bátyjával a Tündérszikláról néztek le a Zugliget halmá-ra. A rendőrök látták, hogy a pongyola kifordult zsebe beleakad a hálószoba ajtókeretéből kiálló szögbe, s a nő a térdére esik. A kisfiú kinézett a pianínóból, a rendőrök

lesütötték szemüket. Úgy illett, hogy a báty a hálószobába siessen, s a hóna alá nyúlva, derekát átkarolva húzza föl anyját az apja eltűnése óta vetetlen ágyra. A hálószobaajtót nem sokára sarokkal berúgta, de az üvegajtón át látni lehetett a lassan mozgó, hirtelen rebbenő árnyakat. A fiú ruhákat keresett, felöltöztette anyját. Pofon csattant.

A kisfiú a rendőrök lábszárát nézte, meg a pedált nyomogatta. Megkérdezte, mire való az agnoszkálás. A civil ruhás volt, aki leguggolt, hogy válaszoljon, s a farmerben szétlapuló óriási comb trágárabb látvány volt bármely nemi szervnél. A kisfiú kénytelen volt a húrláda pókhálós sarkába lapulni, ha nem akarta, hogy a rendőr simogatása elérje. A fiúnak zöld, élettelen tekintete volt, mint egy hullőnek. Nyílt a hálószobaajtó.

A báty maga elé engedte az anyát. A félhomályban nem látszott, ki pofozott meg kit. A nőn most nemcsak szövetszoknya és blúz volt, hanem karkötő meg fekete nejlonharisnya. A pofontól, bárki kapta is, kissé kijózanodott, és sem a cipőtengerben, sem a kisfia pianínóból kilógó lábában nem botlott meg. Azt hitte, képes lesz állva belebújni a lábbal talpra fordított szandálba, ha közben az egyik rendőr előzékenyen felé nyújtott karjába fogódzkodik. Az idősebbik fiú leemelte a fogasról a kicsinyített tonetszéket, és az anya feneke alá rakta. Az anya ráhuppant, és hagyta, hogy a fia húzza rá a jobb lábba való bordó cipőt meg a szintén jobb lábba való barnát. Amikor a fiú túl szorosra húzta a szandál pántját, az anya felszisszent, és megdörzsölte a bokáját.

A báty egyelőre nem engedte, hogy az anyja fölálljon. Alpári volt a mozdulat, ahogy visszanyomta a székre. Hozta a műbőr retikült, és ellenőrizte, hogy benne van-e az igazolvány meg a pénztárca. Kivett a táskából egy levél gyógyszert, és két szemet az anyja nyirkos tenyerébe nyomott. Vízet is hozott. Amíg az anyja ivott, s kétszer félrenyelt, a rendőrök indultak, hívták a liftet.

A nő önállóan tápázkodott föl az alacsony székről, pillantása a kisfiát kereste. Itt a lift, emlékeztették a rendőrök. A nő a nagyobbik fiúra nézett, aki a szobája küszöbén állt, farzsebre tett kézzel. A lépcsőházból beeső fény sárga porszönyeget terített a bejárat ajtótól a nappaliig, s a nő pihés arcán most már meglátszottak az ujjnyomok. Ugye mégsem utazol, kérdezte hiába. A szemét lilás félkörben duzzadt, puha hús kerítette. Nem teheted ezt velünk. A szemöldökét alkotó szőrszálak fegyelmezetten elvékonyodva követték a szemöldökcsont ívét. Az egyenruhás rendőr a nő lábszárát nézegette, a fekete harisnyát, amin két sávban is fölfutott a szem, az egyik ágon térdhajlatig, a másikon szoknyaszegélyig. Aztán az anyja újra körbenyalta a fogsor és az ajak közti árkot, behúzta maga után az ajtót, és felemás cipőjében sántikálva távozott.

A fiatalabb fivér lélekszakadva sietett a kukucskálóhoz, de már nem talált senkit a lift előtt, csak a düllődő levelű fikuszt. Csalódottan a bátyja szobájába kullogott, és leült a mindig mindenhova magával cipelt tonetszékre. Hátradőltni nem mert, mivel az apa, akinek az arcát összeszabdalták a remíz fölötti domb csipkebokrai, elfelejtett merevítőt szerelni az ülőfelület és a gőzöléssel meghajlított támlaív közé. A báty nem zavarta el az öccsét. Jegyzetömbbel és napelemes számológéppel egészítette ki az ágy sarkába készített kupacot. Megkereste az útlevelét, amit anyja elől a fehérműs fiókba rejtett, s a kék frottírpongyola kezébe akadó övét, amire pár évvel ezelőtt apjának mégsem sikerült magát fölakasztania, rémülten tömködté vissza az alsónadrágok közé. Öccse elkérte az útlevelét. Odaadta neki, hadd lapozgassa. Ahogy sötétedett, kezdett barnára színeződni az öccse pupillája. Az idősebbik fiú katonai vászonból varrott hátizsákot vett elő ágya alól, és beledobálta a ruháit. A társalgási szótárat, az iránytűt, a nagyítót, egy színes útikönyvet. A számológépet, a jegyzetömböt és egy csomag ko-

tont dél-amerikai kurvákhoz. Már csak a tizenhat funkciós svájci bicska hiányzott, de azt az apja vitte magával, hogy legyen mivel fölbontani élete utolsó üveg borát.

A báty megfürdött, átöltözött. Meglocsolta a virágokat, elzavarta immár barna szemű öccsét fogat mosni. Nem várjuk meg anyát, kérdezte az öcs. Mondta a báty, hogy nem, és a fiú szájüregébe fújt allergia elleni szerrel. Fölkapcsolta öccsének az akvárium neonlámpáját, ágya mellé készítette a kicsinyített tonettszéket, apjuk ajándékát. Ellenőrizte az indulás pontos idejét, a pályaudvart, még egyszer utoljára a vágány számát. Ágyba bújt. Éppen az ébresztőórát állította be, mikor az öccse benyitott. Az ágya szélére ült, s kérlelte, hadd aludjon vele. A báty nem mondhatott nemet, de kikötötte, hogy ma nem lesz behugyozás. Óvatosan magához ölelte az öccse testét. Éppen elfért a mellkas és térd közti öbölben. Megpróbálta maga elé képzelni a remíz feletti dombot, ahova mások anyák napi orgonát járnak lopni, amikor öccse alig hallhatóan azt kérdezte: apa miért nem kíváncsi rá, hogyan gyászoljuk őt?

Bíró Zsófia

RÉSZLETEK A FLUIDUMOK ÉS A GONDOLATOK TITKOS ÉLETÉBŐL

„Célunk, hogy az emberek mosolyogjanak álmukban!”

És akkor a fluidumok összefogtak a gazdáikat kereső, kószáló gondolatokkal. De mivel az emberek nappal nagyon elfoglaltak voltak, és mindenféle hülyeséggel volt tele a fejük, csak éjszaka tudtak dolgozni, amikor az emberek tehetetlenek voltak. Meg aztán ébren az emberek el se hitték volna, hogy ilyesmik jutnak az eszükbe. Hogy is hitték volna, hiszen egyik részük soha nem is olvasott Cortázar, a másik részük meg már régen meg is feledkezett róla. (Azoknak, akik éppen mostanában olvassák, álmában szaladgálnak a párnáján a gondolatok, és örömlükben azt kiabálják: „Julio Cortázar bácsi! Julio Cortázar bácsi!”) A gondolatok egyébként nem nagyon szeretik, ha gondolatnak hívják őket, túlságosan intellektuálisnak és fellengzősnek érzik ezt az elnevezést. Szerintük az ő nevük egy kékesfehér szó... én nem tudom, mi az. Amikor a gondolatokat – jobb híján – gondolatnak nevez valaki, a gondolatok kényszeredetten mosolyognak, és húzzák a szájukat. De azért nem nagyon izgatják magukat. Szóval éjjel dolgoznak. És olyasmiket álmodtatnak az emberrel! Aztán meg nem engedik, hogy hirtelen ébredjenek föl az emberek. Amikor már nem alszanak, de még nincsenek is egészen ébren, olyankor rádobnak még egy lapáttal. Ilyenkor olyasmik jutnak az emberek eszébe, hogy kénytelenek gyorsan lezuhanyozni és meginni egy jó kávét, hogy elfelejtsék őket. Amikor úgy tűnik, hogy az egyik gondolat végre megfészkelődhet valakinek a fejében, de aztán az a valaki mégiscsak elfeledkezik róla, a hoppon maradt gondolat egészen kifehéredik, már nincs benne semmi kékes, és szótlánul szipog a fűben. A fluidumoknak meg elszorul a tor-

ka, és nem is értik, mért tesznek meg mindent, hogy fölvidítsák a kis nyomorultakat, amikor annyi, de annyi van belőlük. Még az sem vigasztalja őket, ha a célszemélyüknek egyszer csak eszébe jut, hogy elfelejtett valamit, hogy hajnalban eszébe jutott valami, ami pedig nagyon, de nagyon hihetetlen ötletnek tűnt akkor, amikor még emlékezett rá.

A fluidumok sokkal magasabbak a gondolatoknál, és elegánsabbak is. Van bennük valami nagyvilági, amit a gondolatok mindig is irigyeltek. A fluidumok viszont – persze csak titokban – a gondolatokat irigylik, mert azok néha kócosak, maszatos a szájuk, és van, hogy egész nap pizsamában maradnak, de a legcsodálatosabb az, hogy egyáltalán nem zavartatják magukat emiatt. Ennél jobban már csak azt irigylik tőlük, hogy nekik mindig ott vannak ők, a fluidumok, hogy megvigasztalják őket, nekik viszont nincs senkijük, hiszen a gondolatokra eszükbe sem jut számítani. Ezért aztán a fluidumok inkább soha nem keserednek el. Igazából ugyanazt csinálják, mint a gondolatok, csak egy kicsit bonyolultabban: ők két embernek egyszerre juttatják eszébe ugyanazt a gondolatot, azt, hogy milyen jó ötlet ez a másik ember itt szemben. És bár a gondolatok soha nem szüntenek meg csodálni a fluidumokat – ők viszont irigyelni a gondolatokat –, lássuk be, ez azért egyszerűbb feladat, mint a gondolatoké, hiszen az emberekben sokkal inkább megvan a hajlam arra, hogy fontossá váljanak egymás számára, mint arra, hogy gondolkodjanak.

A fluidumok és a gondolatok abban lelik legnagyobb szórakozásukat, hogy meg nem írt kéziratokat olvasgatnak. Ezek a kéziratok senkinek sem jutottak eszébe, vagy igen, de aztán elfeledkeztek róluk, vagy egyszerűen csak nem volt rá idő, hogy megírják őket. Nagyon izgalmas kéziratok ezek, nem egy Nobel-díj-esélyes van köztük. Ide-oda bóklásznak, és arra várnak, hogy valaki helyet csináljon magában nekik. Vannak közöttük persze ügyetlenek is, akik csak bambulnak, és soha nem a megfelelő embert találják meg, ha egyáltalán találnak valakit. Ezek fölött eljár az idő anélkül, hogy megszülettek volna, mert mihez kezdhet egy középkori legenda a posztmodern korában, amikor senki nem gondol rá. Csuda érdekes kéziratok ezek. Volt például egy, amely szerint Romulust és Remust nem farkas nevelte föl, hanem egy nyuszt. Ennek a gondolatával ugyan kacérokodott Vergilius, de végül hamarabb megmérgezték, mielőtt komolyan fontolóra vehette volna. 1293-ban meg egy pozsonyi bencés szerzetesnek eszébe jutott egy történet egy nyomorgó, istennel viaskodó szláv fiataleberről, aki embert öl és rabol (vagy embert rabol? ez egyelőre nem volt világos számára), míg végül mélyen hívő szláv kedvese (aki olyan mesterséget űzött, amilyenről a szerzetes már halott ugyan, csak nem akarta elhinni) önfeláldozó szerelme dacára egy távoli és hideg, szláv faluban, ahová a körülmények és fegyveres emberek kényszerítették, egy szerencsejátékkal foglalkozó lupanart nyit (egy kaszinót! – ötlött az eszébe ez az új, ismeretlen szó, amiről nem tudta, micsoda, mégis kedvtelve mondogatta magában). Érezte ugyan, hogy a története több helyen tisztázásra szorul, ám annyira megrettent attól, hogy hősei a görögkeleti egyház hívei voltak (hogy is juthatott ilyesmi az eszébe!), hogy sietve áttért a karthauziakhoz, csak hogy soha ne is tudjon erről beszélni. Voltaire-nek pedig a halálos ágyán egy, a *Micimackó*hoz megszólalásig hasonló történet jutott az eszébe. Akkor hívatott papot és gyónt meg, sok év után először. A gondolatok ilyenkor egészen átlátszóvá válnak, még a fluidumok is kipirulnak egy kicsit, és olyan izgatottak lesznek a nem létező kéziratok olvasása közben, mintha bármi is fűgène azoktól.

Azért a gondolatok nem mindig olyan aranyosak. Olyanokat is csinálnak, hogy néha megsajnálják a szegény embert, és adnak neki egy gondolatot ajándékba. A szegény ember ilyenkor nagyon megörül, és elkezdi úgy érezni, hogy talán mégis. Pedig nem. Soha többé nem jut eszébe semmi, csak akkor egyszer, amikor a gondolatoknak megessett rajta a szívük. Rádadásul utána mindig megbánják.

Persze olyan is van, hogy amikor az emberek szembetalálkoznak egy nagyszerű, ám már megvalósult ötlettel, ami nagyon, de nagyon tetszik nekik, ezen felbuzdulva elhatározzák, hogy ők is csinálnak egyet. De nekik nincs. Nagy igyekezetükben nem veszik észre, hogy azt akarják megcsinálni, amit az előbb láttak. De hát az már megvan! „Apám, ilyen nincs!” – mondják ilyenkor a gondolatok, és két kézzel fogják a kis fejüket.

Néha meg – elég sűrűn – azt játsszák, hogy eszébe jutnak valakinek. Mondjuk, ez a valaki nemhogy nem felejt el, ami eszébe jutott, hanem nagyon örül neki és megbecsüli. Saját maga és embertársai javára kamatoztatja az ötletet. Ennek a gondolatok is örülnek. Adnak neki még egyet. Aztán még egyet. Adnak neki sokat. Aztán egyszer csak leállnak az adakozással. Néha csak két-három napra tűnnek el, aztán újra előbújnak. Ijesztgetnek. Ilyenkor szegény ember arra gondol, hogy biztosan elfáradt, és elmegy a tengerpartra nyaralni. Egész nap fekszik a parton, napozik, úszik, finomakat eszik, nagyszerűen alszik, pontosan úgy, mint Assunta nővérem. Úgy érzi, megérdemelt pihenését tölti. Néha jólesően arra gondol, hogy hazatérve milyen nagyszerű lesz folytatni a sikerszeriát. És egy pillanatig sem jut eszébe, hogy semmi nem jut az eszébe! Mintha bizony a gondolatok tudnának nyaralni! Ó, nem, nem nyaralnak azok, hanem megfontoltan és sumák módon szándékosan elkerülik az embert. Hadd tudja meg az a nyomorult, amikor hiába várja őket, hol lakik az atyaúristen! Van, akivel csak rövid időre, néhány napig incselkednek, de van olyan is, akit hosszú hónapokra, esetleg évekre is magára hagynak. Sőt, a legszerencsétlenebbekhez soha többé nem mennek el a nagy dobás után. Ezek végtelenül nyomorultul érzik magukat, amíg a gondolatok biztos távoból, kajánkodva figyelik gyötrődésüket. Sokan közülük a délutáni talkshow-k rabjaiként végzik, melyek soha többé nem engedik ki őket a karmaikból, mások ateisták lesznek. Vannak, akiket fondorlatos egyházak és origamiszakkörök láncolnak magukhoz, cserébe a gondolkodás illúzióját adják. A fluidumok ilyenkor szótlannul tördelik azt a szép kezüket, és még azt az elégtételt is megszerzik a gondolatoknak, hogy ilyenkor egyáltalán nem elegánsak. Van aztán olyan is, hogy valakinek 74 évesen támad az az ötlete, hogy megírjon egy regényt, amit már mindenki várt, de mire megjelenik és világsiker lesz, addigra meghal, és egyetlen író-olvasó találkozára sem tud elmenni.

Néha azonban csak arról volt szó, az emberek annyira félnek attól, hogy többé semmi nem jut eszükbe, hogy teljesen megtölti őket a félelem, a lábujjuktól a fülük hegyéig, még a hajszálaikba és beférkőzik. Úgyhogy a gondolatoknak már egy szikrányi hely sem marad. Jönnek ők, próbálkoznak, de hát sehová nem férnek bele az emberbe. Úgyhogy mehetnek haza. Mennek is, és közben szitkozódnak: „– Ekkora marhát! Az rendben van, hogy magában nem bízik, na de bennünk?”

Persze azok is csak rövid ideig – nagyjából másnap reggelig – érzik jól magukat, akiket rendszeresen látogatnak a gondolatok, mert ők meg attól rettegnek, hogy az rendben van, hogy most jönnek, de mi lesz akkor, ha egyszer majd nem? És hát a gondolatok olyanok, mint a macskák, meg mint Assunta nővérem, nem lehet nekik parancsolni, de még kérlelni sem lehet őket. Az ember könyörgésére meg egyenesen köpnek. Viszont képesek a legváratlanabb pillanatban fölbukkanni egy csokor jácinttal a kezükben. Vagy gyöngyvirággal. Olyankor az ember azt sem tudja, hova legyen örö-

mében, és meghatódik önmagától. Na, olyankor kapnak vérszemet a gondolatok, és beszüntetik a látogatásokat, vagy éktelen nagy marhaságokat juttatnak az ember eszébe, röhögni viszont már nem hajlandók rajta, mert ahhoz már nem veszik a fáradságot, tisztára, mint Assunta nővérem!

Aztán úgy van az a gondolatokkal, hogy nagyon családcentrikusak meg vendégszeretők, szóval általában nagyon barátságosak. Ezért aztán amikor egy gondolat megfészkelődik valakiben, és úgy érzi, hogy nem fogják elfelejteni, és neki nem kell a fűben szipákolnia nyirkos, sötét hajnalokon, amilyenek csak Ózdon vannak, szóval akkor az a gondolat azonnal telefonál a barátainak és a rokonainak, hogy jöhetnek. És azok jönnek. Szegény ember meg csak örül, hogy neki milyen nagyszerű gondolatai vannak, az meg nem jut eszébe – hogy is jutna! –, hogy valamelyik hamiskártyásnak már eszébe jutott, hogy mi lenne, ha megviccelnék őt. Aztán akkor a többiek meg vagy benne vannak a buliban, vagy nem. Mint Assunta nővérem.

A gondolatok azt szeretik a legjobban, amikor ők vezetik a tollat. Ha a gazda nem tud és nem akar semmit, csak hagyja magát. Nagyon szeretnek a szép, fehér papíron szaladgálni, és nyomot hagyni maguk után. Aztán megállnak, hátranéznek, és nevetnek. Hogy örömiükben-e vagy valami egészen más miatt, azt nem lehet tudni. De hát náluk soha nem lehet tudni, néha csak úgy elrohannak, hirtelen csapot-papot otthagynak, hogy játszanak egyet a Dávid király hárfáján. A fluidumok soha nem játszanak rajta, nem mernek. Pedig nagyon szeretnének. De hát Dávid király, az Dávid király. Pedig nagyon szépen tudnának játszani rajta. Tulajdonképpen mindegy is, hogy játszanak-e rajta vagy sem. Ők persze ezt nem tudják, úgyhogy folyton csak vágyakoznak, titokban. De mivel Dávid király hárfájáról van szó, még a vágyakozás is boldoggá teszi őket. Ők meg azok is, és titokban és szemérmesen vágyakoznak tovább. Egészen addig, amíg már olyan sok ideje vágyakoznak, hogy már ők maguk sem tudják megmondani, vajon megtörtént-e már, amire annyira vágnak, vagy még vár rájuk. Így aztán boldogan vágyakoznak valami után, amiről azt hiszik, lehet, hogy már megtörtént.

A gondolatok erőszakosan és meghatóan vágyakoznak, mint az egészen kicsi gyerekek. Eppen ezért, amikor nem teljesül a vágyuk, olyanok lesznek, mint a gyereksírás a zsúfolt buszon: kétségbeesettek és végzetlenül (meg egy kicsit idegesítők). Nem maguk miatt, hanem mert elképzelhetetlenek és végzetesnek tartják, ha egy gondolat nem születhet meg. A gondolatok néhány percnyire élnek a világvégétől.

A fluidumok bezzeg soha nem idegeskednek. Olyan nyugodtak és magabiztosak, mint egy angol pázsit. Mivel az ő feladatuk a sorsszerű beteljesedés, nem is vágyakoznak soha semmi után, hiszen amire vágnak, úgyis beteljesül. Elég hamar rájöttek, hogy nekik semmi közük a vágyakozáshoz, ők elég, ha várakoznak. Kivéve azt az egy dolgot, de azt mondtam már, és arra különben is csak titokban.

Aztán olyan is van, hogy azért nem jut eszébe valakinek semmilyen épkézláb ötlet, mert túl sok gondolat verseng érte, és kénytelenek öltre menni az elsőbbségért. Vértó orrok, lehorzsolt térdek, véraláfutások – a gondolatok se mások, mint mi.

Miközben a gondolatok azon vitatkoztak, hogy a bárányfelhők használt papír zsebkenő alakúak-e vagy a használt papír zsebkendők bárányfelhő alakúak, addig a fluidumok elégedetlenkedtek. Nem értették, hogy mért baltázzák el az emberek folyton a munkájukat. Mert ahogy megtörténik a találkozás, fölismerés, bizonyosság stb., az em-

berek abban a pillanatban olyasmiket kezdenek föltételezni a másikról, amikhez annak semmi köze, de még csak nem is olvasott róluk. És fordítva. Örömmükben, hogy találtak valakit, nemcsak sokival, virággal és apró kincsekkel halmozzák el egymást, hanem feltételezett erényekkel is. Aztán amikor ősszel fölmege a rózsza ára, és elfogynak a kincsek, azzal ajándékozzák meg a másikat, hogy gyönyörködni kívánnak az erényeiben. Amikkel szerintük bírnia kéne! Hát, folyton beállt a frusztráció. Annyiszor, de annyszor, hogy a végén még a fölismerésről meg a bizonyosságról meg a sors kezéről is elfeledkeznek. A fluidumok meg kezdhetik előlről az egészet, de most már sokkal nehezebb dolguk van, mert az emberek elkezdenek ódzkodni egymástól, és inkább beülnek egy moziba, hogy a biztonságos homályból és távolságból figyeljék más, bátor emberek rettenthetetlen simogatásait.

Ez nagyon nem tetszett a fluidumoknak, és jobb híján – bár igazából ők sem hitték komolyan, hogy ekkora hülyeség eszükbe juthatna, szóval tényleg csak azért, mert mást nem találtak – a gondolatokat gyanúsították a szabotázzsal. A gondolatok persze azonnal kikérték maguknak, hogy ilyen elmebeteg ötletet tulajdonítanak nekik. De akkor kinek? Ez lesz abból, ha az emberek veszik maguknak a bátorságot az önálló gondolkodáshoz! Azt hiszik, pedig dehogy! Ahelyett, hogy énekelgetnének vagy főznének valami finomat!

Az az érthetetlen, hogy csupa szép és kellemes tulajdonsággal ékesítik föl a másikat, csúnyákkal és otrombákkal soha, mégsem tudják őket eltalálni. A végén már – ha mégiscsak hajlanak nagy nehezen apróbb fölismerésfélre – csak szép kavicsokat, jazz-standard-cd-eket és nyakkendőket ajándékoznak egymásnak, erényeket többé nem. És amikor kiderül, hogy annak a másiknak ennek ellenére mégiscsak akadnának ilyenjei, nem hiszik el! Az erények meg eleinte kimosakodnak, fölveszik az ünneplőruhájukat, választékot fésülnek a hajukba, és amikor látják, hogy nem hiszik el őket, nem hiszik el, és legközelebb újra próbálkoznak, de akkor már virágot is vesznek. Mégsem. Szegénykék nem tudnak annyszor próbálkozni, hogy elhiggyék őket. Úgyhogy a pszichoanalitikusok tele vannak szorongó, neurotikus erényekkel. Akikkel ráadásul nem tudnak mit kezdeni, mert akárhogy analizálják őket, teljesen rendben vannak, nincs semmi bajuk. Hiába mesélnék a gyerekkorukról, nincsenek elfojtásaik, tökéletes összhangban élnek a felettes énükkel, néha még bridzselni is összejárnak vele. Semmi. Olyan tökéletesen harmonikus személyiségek, hogy az orvosok tehetetlenségükben elfogultsággal vádolják a felettes ént.

A fluidumokon meg a gondolatokon kívül vannak még valakik, de az ő nevüket senki sem tudja, még a fluidumok meg a gondolatok sem. Nem tudni, honnan jöttek, de egyszer csak itt voltak, és az emberek mindenféle addig ismeretlen dolgot kezdtek el érezni. Elkezdtek bizalmatlankodni, sőt mindenfélét feltételezni a másikról. És ezek nem voltak kellemes dolgok. A fluidumok és a gondolatok ilyenkor nem tudtak mit tenni, mert az embereket úgy megtöltötték ezek a névtelen ismeretlenek, hogy nekik már egy szemernyi hely sem maradt. Úgyhogy csak tanácstalanul pislogtak egymásra. És vártak. Vártak. Nagyon türelmesek tudtak lenni. Mert azok a másikak ugyan elég stramvak és rafináltak voltak, de fegyelmezetlenek és nagymellényűek is. Úgyhogy amint nem figyeltek oda egy kicsit, mert a zsebtükrükben nézegették magukat, a fluidumok meg a gondolatok azonnal munkához láttak. Néhány ember kapiskálta, hogy valami nincs rendjén, ezért ősi tradíciókon alapuló légzőgyakorlatokat kezdtek alkalmazni mentális szabadságuk védelme érdekében. „A semminél ez is több” – mondták a flui-

dumok, és igazuk volt, mert azok a névtelenek a térdüket csapkodták, és fulladoztak a röhögéstől, látva ezeket a légzőgyakorlatokat, és ilyenkor aránylag hatástalanok voltak. Akárcsak futás esetén – nem állhatták a zötykölődést. „Ha csak ez kell, szaladgáljanak és szuszogjanak” – mondták egymásnak a fluidumok és a gondolatok.

Na de mi legyen azokkal az emberekkel, akik szintén nem szerették a zötykölődést, szánalmasnak tartották a légzőgyakorlatokat, és azt mondták: „Na, ember engem így ne lásson!” Ezek elkezdtek felejteni. Elfelejtették például, hogy milyen illata volt a tópart mellett a pokrócnak, amin nyaranta meggyet ettek. Elfelejtették, mi volt az oviban a jelük, és mindent megtettek azért, hogy elfeledkezzenek arról, mik akartak lenni akkoriban felnőttkorukban. Egyhavi fizetésükért vásároltak kutyát, mert elfelejtették, hogy megfogadták, majd befogadnak egy kóbor kutyát, vagy kihoznak egyet a sintértelepről. Elfeledkeztek arról, aki éjszakánként mellettük aludt az ágyban. Néhány barátjukról is elfeledkeztek, vagy legalábbis úgy tettek, amikor nem ismerték meg őket az utcán. Nem baj, mert a barátjuk is éppen így csinált. Elfeledkeztek bizonyos ételekről, ezért örökké éhesek voltak és elégedetlenek azzal, amit a hűtőben találtak, úgyhogy folyton ételeket vásároltak és ettek. Megfeledkeztek azokról a dolgokról, amelyeket régen az íróasztaluk fiókjába rejtettek, mert sajnálták őket kidobni. Ez mondjuk normális, de most már nem sajnálták volna őket, és gondolkodás nélkül dobták volna a szemébe. Már nem énekelgettek. A gyerekeikkel pont úgy bántak, ahogy velük a szüleik, és ahogy megfogadták, hogy soha nem teszik majd a gyerekeikkel, mert velük is azt csinálták a szüleik. Elkezdtek félni a kutyáktól és a tengertől, de még a mély víztől is az uszodában. Semmi ötletük nem volt, úgyhogy ajándékboltokban vásároltak ajándékot egymásnak. Még maguknak is. Nem hordtak könyvet a táskájukban, ha vettek is, csak olyat, amiben sok nagy színes kép volt, és ha véletlenül olyat kaptak valakitől, amiben nem volt, bele sem olvastak. Mindegy, a másikba se. Halott állatok bőrbe-szőrébe öltözködtek, mert azt hitték, így kívánatosabbak. Egyszóval úgy érezték, minden okuk megvan arra, hogy elégedettek legyenek. Egyedül az aggasztotta őket egy kicsit, hogy folyton híznak. Egyre nehezebbek lettek. Szép és egzotikus helyekre jártak nyaralni, amelyekből semmit nem láttak, mert folyton fényképezőgép volt a szemük előtt, és folyton arra gondoltak, hogy le kéne már fogyniuk. Emiatt aztán nem is érezték jól magukat, akárhová utaztak is pihenni, de azt gondolták, nem baj, majd jövő nyáron, amikor majd jól lefogyok!

Reggelenként fáradtabbak voltak, mint amikor lefeküdtek. Vitaminhiány! A stressz! – mondogatták, és színes pirulákat szedtek, hogy megnyugodjanak. Idegesítették őket a gyerekek (főleg a sajátjaik), a kamaszokat egyszerűen hülyének és gusztustalannak tartották (főleg a sajátjaikat). Már nem féltek éjszaka, és nem álmodtak, hanem azon idegeskedtek, hogy nem tudnak aludni.

Voltak, akik nem várták a gondolatokat, leszoktak róluk. Úgy tartották, hogy lehet nélkülük élni, és meg is találták a módját. Amikor ne adj' isten valami mégis eszükbe jutott, egy pillanat alatt legalább nyolc érvel tudták megindokolni, miért lenne fölösleges megvalósítani, de még csak foglalkozni is vele. Inkább ittak még egy sört, és a biztonság kedvéért bekapcsolták a tévét.

Nagy volt a zavar aznap a fluidumok szemében. Aznap, amikor észrevették, hogy az emberek már nem vágynak olyan nagyon egymásra, valami egészen másra vágynak. Eleinte nem értették a dolgot, és izgatottan kapkodták azt a szép, arisztokratikus fe-

jüket. A gondolatok magyarázták el nekik, akik, ugye, sok mindent megengedhetnek maguknak. De rögtön ki is jelentették, hogy semmi közük a dologhoz, nekik ilyesmi soha nem jutna eszükbe, és egy vékony késpenge lett a szájuk. „Akkor most mi lesz?” – de egyikük se merte megkérdezni, és nagyon megijedtek, mert látták, hogy a fluidumok is nagyon megijedtek, és ettől haragosak lettek.

Az emberek egészen más dolgokat akartak inkább, mint egy másik ember. Olyasmiket, amik előtt a fluidumok tanácstalanul tárták szét a karjukat. A fluidumok soha nem csináltak olyan vicceket, mint a gondolatok, hogy direkt nem jöttek, amikor pedig jöhettek volna, amikor látták, hogy munka van, mentek. De most elbizonytalanodtak. Archaikus arcélük egyszerre nem volt többé archaikus, csak gyámoltalan. Elkezdtek hibázni. Ott próbálkoztak, ahol nem kellett volna, ott meg nem, ahol igen. Hirtelen olyanok lettek, mint az öregemberek, akik még hátrapomádézzák a hajukat, de már bottal is csak ritkán bátorkodnak el a sarki cukrászdáig, és már észre sem vesznek egy újabb májfoltot a kézfejükön. A gondolatok pedig dühükben borzalmas ötletekkel lepték meg az embereket. Így születtek meg az első szuszogó kispárnák, és az emberek még kevésbé vágytak egymás társaságára. A fluidumok ugyan ettől még csüggedtebbek és konfúzabbak lettek, a gondolatok viszont egyre dühödtebben zúdították egyetlen fegyverük bosszúját az emberekre. Egy élelmes vállalkozó telefon-mesemondó szolgálatot nyitott! A fluidumoknak elkezdett remegni a kezük. Aztán a fejük is. A gondolatok most már nélkülöztek minden megfontoltságot. Az emberek égve hagyták a lámpákat a lakásban, hogy ne sötétre kelljen hazamenniük. Ezen a napon a fluidumok kiültek a parkba egy-egy korsó sörrel, és sakkoztak. A gondolatok értettek ebből, nem kérdezősködtek, hanem kiültek ők is a parkba sörözni. És akkor föltalálták a guminőt!

Sajó László

HOL OTT

hol éltem ott
 temetetlen hevernek a flakonok
 ételhordók hoznak főzelékszagot
 hol éltem ott
 flakonokat a szél a temetőig rugdosott
 rozsdás permetből iszik a halott
 hol éltem ott
 poshadt víztől püffednek a flakonok
 leporolja magát és sört bont a halott
 vízbefúlt leülepszik feljön a mocsok
 csillagrozda eszi a bádogot
 hol éltem ott
 szemembe gödröt hord a homok
 koporsón ébresztőt rögmorze kopog

hétfőfelhő takarja el a vasárnapot
harmadnapra horpadnak a flakonok
hol éltem ott
semmit sem jelentenek ezek a sorok
tonna notesz tele naplót vezet a halott
lapulnak a fűben a flakonok
hol éltem ott
temetetlen napoznak a strandokon
ki a temetésen ott van halott vagy rokon
a föld forog
az újszülött fölsír a halott még sokáig zokog
levegőért kapkodnak bugyborékolva merülnek a flakonok
hol ott
élő halottakkal teli szűk sikátorok
morzsányi mázsányi erejével a hangya tömegsírhangyabolyba
még elvánszorog
a flakonok
kétségbeesetten keresik a hozzájuk tartozó kupakot

Horkai-Hörcher Ferenc

TÖRTÉNELMI KÉPESKÖNYV

Világok omlottak össze vasárnap délután
Szívtájékon átvérzett egy patyolat öltöny
Bátor bakákat sirattak az éjszakában
Hoppon maradt habfehér menyasszonyok

Szürke és szomorú hétköznapok köszöntöttek be
Az emberek tárt szemében rianások
Kihűlt kályha előtt kuporog a szegény költő
Egy szál gyertya ég magánya szűk várócsarnokában

Színes rakéták sziporkáznak a keleti égbolton
A kiürült városban visszhangzó csecsemősírás
Vérengző bibliai fenevadak a sikátorokban
Végighúzzák véres körmüket a málló falakon

Árkokkal kötötték össze a kontinens tengereit
Folyók folyását fordították vissza egy tollvonással
Az alattvalókat megalázták hitvány hatalmasok
Az utolsó földműves egy gyár udvarán zuhant el

Az elkobzott álmokat bevagonírozták
A fővárosban szétoztották őket az éhezők közt
Rabruha, fegyencfej, zakatoló álomgyár
A sokjegyű szám a bőrödön elmosódott

Rózsaszirmok katonacsizmák párnán, pocsolyában
Összetört tükör a kiürült szálló halljában
Lovak kocognak végig a templom főhajóján
Matrózok őrzik a Téli Palotát

Hol tudnánk mi ketten beszélgetni?
Mindenütt besúgók, bírák, tömbbizalmik
A mozgólépcsőn elhaladunk egymás mellett
Mint akik nem ismerik egymást

Nem hazudunk másnak, csak magunknak
Eltitkoljuk boldogtalanságunk
Megbarnult fotók egy elveszett családi albumban
Megőrzik azt is ami nincs.

A KÖLTÖTT SZERELEM VESZÉLYEIRŐL

Dantét olvasva ajánlatos az óvatosság.
A szellemes szerző magát írta bele versébe,
hát sosem tudható, hogy a történet hol lóg át
a szerző életébe, és vissza hol talál a költészetbe.
Az olvasó is rábukkanhat képmására e lapokon,
így saját története egy másik történetbe tűnik át.
Máskor szerző és olvasó randizik egy
szöveghelyen, s a költemény felidézi azt,
ami majd bekövetkezik.

A szerelemről írva a Komédia különösen rafinált.
Megírja például Paolót és Francescát, de
csak azért, hogy a költő Beatricéhez fűződő
vonzalmát ellenpontozhassa a boldog-boldogtalan
pár. Ki szerelmes Dantét olvas, ne csodálkozzon,
ha maga is hamarosan szerelembe esik hát.

Mivel Danténál a költészet öngyógyítás,
a szerelem pedig Istenhez vezérlő kalauz,
a szerelmi költészet ima és önvizsgálat.
De ahogy a trubadúr a versét úrnőjének
címezte, az is lehet, hogy az olvasónak
szól a kódolt nyelvű üzenet.

A költészet, mondják, veszélyes terep.
S még veszélyesebb ennél a szerelem.
Dante példája azt súgja, hogy mind között
a legveszélyesebb az igazul költött szerelem.

Tallér Edina

A HÚSEVŐ*

Oldás 1 Szél

A férfiak megérik a véretem.

Tartsam tisztán magam, és legyek boldog, mert most lettem kislányból nő, mondja nagyanyám, és egy jókora vattacsomót rak a kezembe, hogy tegyem a bugyimba, aztán igyak egy korty pálinkát, mert sápadt vagyok. Beteszem, megiszom, tényleg csak egy korty, de csípi a torkomat, kicsit öklendeznem is kell, egy karácsonyestére gondolkok, amikor annyi kolbászt ettem, hogy kihánytam mind, akkor égett így a torkom. Erről meg keresztapám jut eszembe, könnyes a szemem, pedig nem akarom, előnt valami melegség, talán a pálinkától, rosszul érzem magam, fáj a hasam, a mellem szétdurran, olyan kemény, bugyimban a vatta nagyon idegen, és megmagyarázhatatlanul hiányzik keresztapám. Mindjárt bőgni fogok, gondolom, és bőgök, nagyanyám tovább tesz-vesz a konyhában, nekem háttal, mintha észre se venne, de tudom, neki hátul is van szeme. Na, nem kell pityeregni, mondja szokatlanul csendesesen, nem vagy te beteg, csak *bajod* van, ennek örülni kell, egy nő így tisztul. Menjek ki nagyapámhoz, kapál a kertben, szedjem fel a gyomot, szellőztessem ki a fejem, utána jobb lesz, meglátom. Nem megyek, fáj a hasam, és nagyon hiányzik a Kereszt, szipogom. Azt remélem, nagyanyám abbahagyja a házimunkát, felém fordul, átölel, egymás vállára hajtjuk a fejünket, úgy sírunk. Nekem is nagyon hiányzik az én drága egyetlen fiam, mondja majd, jó lenne még egyszer átölelni a fiamat, a legkedvesebb gyerekemet. Nagyanyám meg én, törölgetjük egymás arcáról a könnyeket mindjárt, erre számítok, de nem így van. Felcsattan, már hogyan mennél, kiabálja, és tényleg abbahagyja a házimunkát, felém fordul, húzzak ki azonnal dolgozni a kertbe, mit nyafogok itt, azért fáj a hasam, mert arra figyelek, ne magammal foglalkozzam, hanem a dolgommal, és meg ne hallja még

* Részlet a Kalligram Kiadónál ősszel megjelenő kisregényből.

egyszer, hogy hiányzik nekem keresztapám, gondoljak csak arra, mit mondtam neki az utolsó napján, pont én löktem a sírba.

A lányomnak gyenge még a haja, nem tudom befonni. Vékony szálú, csak libbenő pihe a tarkóján, homlokára ragadó, apró tincsek. Kimelegszik a kacagástól, hintáztatom, vagy nyakába fúrom az arcomat, pont az álla alatt, ott a legcsiklandósabb, sikongat, pukkan a nevetéstől, jaj, anya, ne csináld, ezt mondja, de azt akarja, hogy csináljam még, hadd nevetessen, amíg a könnye is kicsordul.

A szerelmem szerint a szagunk dönt el mindent. Nagyon jó, mikor váratlanul, mondjuk séta közben, a hajamból szél fújja át hozzám az illatom, különben is bejön neki a dús, fekete sörényem, mert sok van belőle, én mindenhol sok vagyok, pont ez tetszik neki, nagy munka leszek, mire végez velem. A nők sosem tudják, hol kell abbahagyni a szépítkezést, ezt meg a másik szerelmem mondja régen, miközben kérlelem, fonjuk vékony tincsekbe a copfomat, szerintem úgy titokzatosabb. Ő erre kinevet, felesleges szerinte, tökmindegy, mit csinállok magammal, az én hajmról pontosan látszik, mire számíthat a férfi, ha belekapaszkodik.

Nagyanyám szerint meg jaj lesz nekem.

Vigyázzak a véremre, mert azt a férfiak megérik, és akkor jaj lesz nekem, vagy: ne bambuljak, hanem hámozzak még krumplit a paprikáshoz, mert ha anyám férje nem lakik jól, jaj lesz nekem, ezt mondja például. Nagyanyám tudta, fogalmam sincs, honnan, állítólag érezte, hogy két gyerekem lesz és három szerelmem. Ő mindent tud vagy megérez, illetve egész pontosan a Szűzanya súgja neki, azt is például, hogy milyen lesz az én életem. Erős vagyok szerinte, sok minden átmentem már, bírni fogom felnőttként is, szoptam kétéves koromig, azok mindig többet bírnak. Csak arra vigyázzak, el ne kedvetlenedjem. Ettől az egytől félt, erős, ügyes, szép és minden a családuk anyai ágon, de a férfiak mindig sötét foltjai maradnak a családfának, nehogy rájuk hasonlítsak. Nézzem meg például keresztapámat, akit már csak képletesen nézhetek meg, mert a föld alatt van, sose lehet közel Istenhez, ez a büntetése, az öngyilkosok nem mehetnek fel az égbe, ott maradnak lent, mondja nagyanyám, ez fáj neki legjobban, a fiát már sosem látja. A Szűzanya azt is megsúgta neki, hogy a férje, nagyapám, se mehet föl a mennyországba, mert ő pedig mindig káromkodott. Amíg csak élt, valamin állandóan kesergett, aztán szidta Istent, pont, amikor a legnagyobb szüksége lett volna rá, az utolsó pár évben. A kurva istenit, mondta nagyapám, és elkezdett köhögni. Fuldoklott, káromkodott, fuldoklott, káromkodott, ezt csinálta jó sokáig, és a végén meghalt. Abban viszont biztos volt nagyanyám, hogy ő a mennybe kerül, találkozik az összes halott lányával, nővéreivel, anyjával, nagyanyjával, mindenkivel, csak keresztapámmal és nagyapámmal nem, pont a férfiak maradnak a föld alatt.

Anyámat az élet jobban érdekli, mint az égiek, ő azért szomorú, mert nem láthatja többé a testvérét, itt a földön. Úgy dönt, a bátyja temetésén kinyitattja a koporsót, és hív egy fényképészt, hogy örökítse meg a halottat a szép, fekete öltönyében, ha nagyon hiányzik, legyen mit nézegetnünk. Sötétbarna, lakkozott fakoporsó, a belseje fehér selyemmel, csipkével bélelt, és keresztapámmal, aki kábé húsz kilóval látszik többnek, mint két hete, mikor hígítót ivott, de ezt csak messziről látom, könnyörgök anyámnak, ne kelljen odamennem, megpusztilnom. Ő szelíd szemrehányással kérdezi, még most sem szereted keresztapádat, csillagom? Kilencéves vagyok ezen a temetésen, adnak két

nyugtatót, mielőtt elindulunk, nem nagyon akarok menni, de muszáj, azt mondja nagyanyám, legalább halálában tiszteljem, ha már korábban nem tettem, olyat mondtam neki, amit életem végéig bánni fogok. Ez, mondjuk, igaz, elég régóta félek, hogy jön a megtorlás. Egyszer keresztapám kikel a sírjából éjszaka, amikor mindenki alszik, betöri az ágyam fölötti ablakot, benyúl értem, és a fülemnél fogva kiráncigál, magával visz a föld alá, le a sírba, gyere csak velem, megmutatom, milyen a halál, amit kívántál nekem, ezt mondja majd.

A *másikat* választja. Velem minden olyan bonyolult, sosem tudni, mit akarok, kiszámíthatatlan, mi tesz boldoggá engem, panaszkodik a szerelmem. A *másik* legalább egyszerű, ráadásul pontosan tudja mindig, mit kell tenni, merre kell menni, vele oda jut az ember, ahová indul. Mármint a szerelmem oda jut, ha minden igaz, ezt tervezi. A férfiaknak szükségük van egy erőskezű nőre, házasság a megoldás az ő bajára, az a lány tényleg erőskezű, tudja, mit akar. Nekem meg a számra mondd, hogy ügyes, érvelek kedvesen, szememben sok-sok ígérettel, kicsit az is számít, nem, kérdezem, és mosolygok, hátha az segít. Hozzábújok, vállára hajtom a fejem, szeretlek én, jöjj vissza hozzám, éneklek viccesen, őt is jobb kedvre derítem, ezt remélem, de a szerelmem hajthatatlan, ragaszthatatlan szív, dúdolom magamban a másik nótát, míg ő komoly marad, és elszántan mondja tovább, amit eltervezett, hogy elmond nekem. Látod, ez a baj benned, nincs rajtad fogás, minden komoly dolog előtt elmenekülsz, kisiklasz, megfoghatatlan vagy. Sőt, inkább puha vagyok, mint a csiga, mondja dühösen a szerelmem, mindent eltűrök, velem mindent meg lehet csinálni. Legalább haragudjak, sírjak vagy kiabáljak, csináljak már valamit, nem veszem észre, hogy pont most hagy el engem? Neki család kell, amiye még nincs, de lesz, a *másik* megmondta, ígérte, élnek majd, mint hal a vízben. Nekem is csak ezt tudja tanácsolni, a család majd összeránt engem is, keressenek magamnak egy jóra való embert, aki szeret is, irányít is, hogy végre jussak valahova. Paradicsom, paprika, apuci, kisbaba, ez kell nekem, nagy kirándulások hétvégén a szabadban, erőskezű férfi, aki utat mutat, ha eltévedek, ő erre alkalmatlan, még térkép segítségével sem tud tájékozódni, ilyesmiket mond nekem a szerelmem. Szerintem kezdi túlmagyarázni ezt a dolgot, fáradok, unom már, mondom, húzzon a francba, ha ilyen vak, mert tényleg az, hagyjon engem ezzel az útvonalkereséssel, semmi szükségem térképre, pont most lettem világtalan.

Vak vezet világtalant, olyanok vagyunk mi ketten, te és én, ahogy sétálunk a parkban, egyikünk sem tudja, hol vagyunk, az illatok szerint tájékozódunk. Eddig elég volt az ösztön, a megfelelő pillanatokban beletúrni a hajamba, vagy imádkozni a Szűzanyához, ahogy nagyanyám tanította, kérni, hogy segítsen, épp jókor fújjon a szél, megfelelő irányból, odailló illatot. Ha ketten vagyunk, nem tévedek el, úgymint mindig hozzád indultam.

Vissza kell vágni a lányom haját, sokszor, rövidre, attól megerősödik, tanácsolja egy *másik* anyuka, akkor nem lesz majd ilyen kócos sem, nem kunkorodik, göndörödik, rakoncátlankodik, szép, rendezett frizurája lesz, próbáljam csak ki, ne hagyjam így, szegény, olyan kis szertelen. De a lányom királylány, mondom, naphosszat a tükör előtt játszik, van egy fehér tütyje, igazi koronája, anyám vette neki karácsonyra, ahhoz kell a hosszú haj, ki látott már rövid hajú királylányt?

Végül keresztapám megkegyelmezett, nem húzott magával a föld alá, legalábbis eddig nem. Abból gondolom, nem haragszik rám, mert szerintem meg sem halt, fa lett belőle. Először azt hittem, egy kis vadvirág a sírján, talán szél fújta oda a magját. Kezdet sarjadni, cuki kis növény, utat talált magának a sírkő egyik repedésében, és kikanalált. Növögetett, én meg hagytam, legalább lesz mindig friss virág, gondolhattam volna akkor, ha tudom, nagyanyám halála után, én úgysem hozok ide virágot, csak hét év múlva, amikor felhív a temetőcsósz, én vagyok a legközelebbi hozzátartozó, mondja, el kéne döntenem, mi legyen, mert a márványkő szétnyílt, egy rohadt nagy fa nőtt ki keresztapám sírjából.

Rövid hajú királylányok márpedig nincsenek, ezt első kézből tudom, lettem egyszer én is rövid hajú. Összefontam egy copfba a hajam, és nagyanyám régi szabóollójával lenyisszantottam, ott porosodott a vastag, fénytelen fekete fonat az asztalomon napokig. Végül eldöntöttem, hol a helye, a tied lehet. Én akkor tudtam meg, hogy rövid hajú királylányok nincsenek, mikor elhagyott a szerelmem. Ezen úgy elszomorodtam, hogy élni se akartam már, mit ér egy nő trónfosztva, inkább meghalok, gondoltam, hátha én is fa leszek, vagy vadvirág, és lépéseket is tettem ez ügyben, felhívtam egyik barátomat, hadd tudja meg az egész világ, én többé nem leszek, ma meghalok. Azt mondta a barátom, oké, csak még egy picit várjak, amíg átjön hozzám, mert ő viszont megígérte magának, hogy addig nem hal meg, míg legalább egyszer az életben nem szerelmeskedem vele, úgyhogy tartozom neki ennyivel. Ő volt a másik férfi, aki a legtöbbet tette értem.

Nem vágom le a lányom haját, nőjön csak, ha vékony és gyenge, annál jobb, könnyebben libben, ha fúj a szél, viszi az illatát.

Kötés 2 Csomó

Van egy dal, egy kislány meg egy hinta szerepel benne, és attól függ, miről szól, hogy ki énekl, meg hogy kinek. Régen anyám énekelte nekem, ha nála aludtam, és akkor arról szólt, hogy ül a kiscsaj a hintán, vagyis én, fenn az ég, lenn a föld, kettő között él egy hölgy, ilyesmi. A refrénben dolga akadt anyámnak: majd, ha egyszer felnőttem, visszajövök érted, leveszlek a hintáról, ne sírj addig, kérlek. Amikor itt tart a nóta, akkor sír fel az ember, jó nagyot bömbölök, beletúrok anyám hajába, hozzábújok, elaluszom, csorog a nyálam, mindkét karom az arcom mellett, alszik a gyerek, mint akit fejbe löttek. Egy háromévesnek hiányzik a böngés, mint a falat kenyér. Vacsora, fürdés, altatódal, ujjszopás, anyám, bömbölés, alvás. A fiának elég volt azt énekelni, hogy jó éjt, gyerekek, búcsúzik a Füles mára, itt kezdett el torkaszakadtából ordítani, kérdeztem, mért, mert *mára*, mondja ő, ma már nem lesz itt. De holnap itt lesz, vigasztalom, majd akkor holnap nem sírok, sírja, és persze holnap is azt kéri, énekeljem a búcsúzóst, mert böngni akar meg bújni. Én, mondjuk, azért böngtem, mert végzetesen hosszú időt kellett a dal szerint anyámra várni, míg visszajön. A lányom is sír ettől a helyzettől, ő meg azért, mert fenyegetve érzi magát, hogy visszajövök, és akkor nem hintázhat tovább, anya, ne vegyél le, jó, szipogja. Egyébként a Füles jobb dal, mindenkinek ajánlom, az a hintás egy kicsit zavaros, valami mákos rétesről is van benne szó, rohadtul nem illik a történetbe, végül is mindegy, az a lényeg, hogy búcsúzó, és van benne ígéret.

Sok helyen laktam már, az elején nem zavart, észre se vettem, mentem valahova, az úgyis van mindenhol, valahol mindig van az ember. Megálltam a csomópontnál, és ha errefelé tartott az első autó, akkor erre, ha arrafelé, akkor arra mentem. Az országutakon különben is könnyebb az eligazodás, mert táblák mutatják, mi hol található. Ha már benne vagy valamiben, mármint egy városban, úgy értem, akkor nehezebb, ráadásul minél tovább tartózkodsz egy helyen, annál bonyolultabb útvonalakon jársz. Ha mondjuk csak azért megy ide vagy oda, hogy meglátogasd a barátodat, néhány napot jelen vagy, az elég egyszerű. Lestoppolsz egy kocsit, pont a lakás előtt tesz le, ahova jöttél. Este elfogy a cigid, leszaladsz az éjjel-nappaliba, onnan még visszatalálsz, aztán másnap úgyis mész tovább. Akkor van baj, ha nem látogatóban vagy. Vagy de, de közben mégis úgy alakul, hogy ott ragadsz egy-két évre, mert akkor az éjjel-nappalin kívül máshova is *kell menni*, nincs mese. Ha már ott élsz valahol, nagyon el lehet tévedni. Persze nem mutathatják állandóan táblák, ki merre menjen, ez bonyolult, akkor még nagyobb lenne a káosz, mindenfelé csak nyilak, biztos összekeverném, melyik kié. Valaki másnak az útján indulnék, és akkor kész a baj. Ebbe az útkeresős-mutatós dologba régebben állítólag egy görög lány is beleszaladt. A mese szerint első látásra beleszeretett egy nagy, erős férfiba, aki ráadásul tanácstalan volt, harcolnia kellett valami szörny ellen, de félt, hogy nem talál majd vissza, nehéz az út a szörnyetegig, labirintuson keresztül vezet. A lány segít, ad neki egy aranyfonal-gombolyagot, amit a pasi a labirintus elején megköt, aztán viszi, húzza magával, így visszafelé a fonal mutatja az utat. Legyőzte a szörnyet, meg még tűszokat is szabadított, aztán elmenekül, magával viszi a lányt is, de csak egy darabig, mikor kikötnek egy szigeten pihenni, amíg a csaj alszik, a fickó egyszerűen otthagya, tökegyedül a szigeten, tisztára megszívatta, senki se érti, miért, meguntta talán, vagy mi, nem tudom. Jó nő lehetett ez a lány, vagy kurva nagy szerencséje volt akkor, pont arra jön egy isten, egy olyan, aki imád enni, inni, szerelmeskedni, beleszeret, feleségül is veszi, nagyon jól jár a csaj, a legjobban. Úgy képzelem, még mindig együtt vannak, és a férfi, ha részeg, azt éneкли, megkeresem azt a szigetet, ahol csak veled élhetek.

Mostanában meg, ha zavar, hogy eltévedek, jön értem a szerelmem, vagy felhívom telefonon, és akkor mondja, itt balra, ott jobbra, menjek felfelé vagy lefelé, mindenfelé mondja, hogy merre menjek. Mások meg azt, így könnyű, nekem könnyű, mindenből a legtöbb jutott, ez mondjuk igaz, de egy seggel két lovat például nehéz megülni, úgyhogy nem mindig könnyű, ha sok. Ilyenkor döntenem kell: fekete-fehér, igen-nem. Én a nemet választom, az a biztos, legalábbis addig, amíg nem tudom pontosan, mit akarok, mert azt azért az ember jobban tudja, hogy mit nem. A lányom egyéves korában szólalt meg először, kezdhette volna úgy, hogy anya vagy apa, esetleg apanya, a teljeség kedvéért, de ő azt mondta: *nem*. Altatni akartam, a delelés következett, ilyen korban az még fontos. Odamentem, megfogtam hátulról, vinném aludni, erre ő minden izmát megfeszítve még inkább belekapaszkodik az asztalba, mereven előrebámul, és határozottan azt mondja, nem. Örült, hogy tud már állni, érezte magában az első lépés lehetőségét, naphosszat csak toporgott az asztalba kapaszkodva, és várta, majd mindjárt rájön a trükkre, tudni fogja az első lépés titkát. Ráhagytam, vártam, mi lesz ebből, gondoltam, ma sikerül, pont most lesz az indulás. Elég sokáig állt még ott, nekem háttal kapaszkodott, csak a vállán meg a nyakán láttam az elszántságot, a feszülést meg a várakozást, nagyon várta, hogy most valami tényleg lesz, de végül is az lett,

a lépés sejtése kevés a menésdologhoz, úgyhogy egyszer csak oldalra billent, lerogyott, komótosan a fejét is a földre hajtotta, egy pillanat alatt elaludt.

Gaia, az ukrán kurva meg én ugyanott dolgoztunk, olyan viszki-kólás, diszkólámpás helyen. Otthon, ahol született, és ahol az apja, anyja meg gyereke él, valahol Ukrajnában, ott gátfutó, csak kevés a pénz, nem jut belőle pelenkára se, ő mesélte, általában minden kurvának van egy szívhezszóló meséje. Vagy elhiszed, vagy nem, a szépeknek elhiszed, nekik könnyebb hinni, bár a szerelmem szerint pont az a baj a szép nőkkal, hogy az sem igaz, amit kérdeznek. Gaia szép, gyorsan híre megy, gyerünk, bazmeg, nézzük meg, mondogatják a férfiak, és jönnek, nézegetik, leginkább csak nézegetik, elvinni nincs pénzük, meghívják egy viszki-kólára, mert azt kér, annak van szaga. Azt kell kérnie, én meg töltöm, fél decit számolok, de csak egy csepp alkoholt teszek a poharába, ennyi elég ahhoz, hogy illata legyen, a pasik nem veszik észre, átvágjuk őket, ők berúgnak, Gaia nem. Muszáj így csinálni, a férfiak megsértődnek, ha egy kurva nem iszik velük, de ha részeg, mármint Gaia, nem tudja, mit csinál, mi az elég, és akkor gáz van, pénz nélkül is elmegy dugni bárkivel. Jó sokat fizetnek itt nekem, egyhavi bér elég a féléves tandíjra, a többiből meg lehet élni, szépen meg lehetett belőle élni, én csak olyan munkát vállalok. Az lesz a dolgod, itt állsz a pult mögött, be fognak jönni a vendégek, mert nagyon szépen mosolyogsz, mondja a tulaj az első találkozáskor. Neked mást nem kell csinálni, csak kiszolgálod őket, mármint a vendégeket, *ha nem akarod, nem is kell tudnod*, mi van a hátsó teremben, te *tiszta* vagy, mondja, és belecsíp az arcomba, nyugi, ismerem apádat, de anyám férjére gondol. Nem akarom tudni, mi van a hátsó teremben, amikor Gaiát egy *másikkal* együtt behozzák először. Felvételizniük kell, a tulaj mondja így. *A másik* túl szőke, túl sovány, túl hangos, helló, geci, aggyá pezsgőt, mondja nekem, húzzál már a picsába, majd ha én akarom, akkor van pezsgő, ordít rá a magas, fekete, szerb férfi, akit ismerek már jól, ő szállítja a csajokat. Ha nincs nálunk dolga, akkor is bejön hozzám, mindennap bejön hozzám, kávét kér, félelmetes vagy izgalmas, ahogy kéri, nem tudom, nem is akarom, de jó, ha bejön. Kortyolgatja a kávéját, néz, beszél, leginkább arról, hogy a világon a legfontosabb a család, neki gyönyörű a családja, de engem nem úgy néz, kerül, fordul, ad egy csokor virágot, másnap parfümöt vagy egy rúzt, mindennap kapok valamit, megköszönöm és mosolygok, csak mosolygok, abból baj nem lehet. Gaia nem kér pezsgőt, csendben van, százyolcvan centis, hosszú combú, barna lány, almamellel, kicsit karikás szempár, éppen annyira, amennyitől egy valamirevaló férfi elérzékenyül. Különvonul a kisszobába, átöltözik, a *másik* meg már vetkőzik, ledobja a pólóját, a melle, mint az a hosszú szemű szőlő, kecskecsöcsű, így hívják, nagyon finom, mármint a szőlő, nagyapám kertjében volt belőle elég, gyere biliárdozni, geci, mondja, erre kap egy pofont a szerbtől, de röhög tovább, be van tépve. Túsarkú, combig érő, fekete lakkcsizma van Gaián, amikor visszajön, ahol a csizmának vége, ott kezdődik a neccharisnyája, ahol annak vége, ott meg a piros kis miniszoknyája, de a combjának még mindig nincs vége, hosszú, izmos lánycombok, bazmeg, ez tényleg gátfutó, mondja a tulaj, és nagyon örül, tessékeli a hátsó terembe a vendégeket, jó sok férfit, nyolcat, tízet. Mielőtt ő is eltűnne, még hátraszól nekem, húzzál pezsgőt, de kurva sokat. Benn először ricsaj, hallom a *másik* vihogását, valami zene, sikongat a csaj, férfiak röhögnek, viszem be a pezsgőt. Töksötét, csak a kis színpadot világítja be valami kékes fény, amitől mindenkinek idétlenül fehérnek látszanak a fogai, vicsorgó fogsorokat látok, meg a kecskecsöcsűt, ahogy kapaszkodna

fel a színpad közepén ágaskodó fémrúdra, de megcsúszik, seggre esik, vihog, a túl szőke haja mind belelóg az arcába, talán jobb is így. Menj a picsába, mondja a szerb, és arrébb löki, rá az egyik fotelra, a csaj vihog még egyet, aztán beajul. Hozzá még egy kört, mondja az egyik férfi. Mire visszaérek, Gaia táncol a színpadon, alig merek odanézni, de odanézek, karikás a szeme, nem nagyon, csak *pont annyira*, amennyire kell, minden hibátlan, csak a kis karikák vannak, hogy legyen miben *megakadni*. Húzzál ki, ordít rám az egyik férfi, de a tulaj leinti, és megemlíti anyám férjét, kimegyek, úgys ki akartam már menni. Kis idő múlva véget ér a zene, nem jönnek ki a férfiak, meg Gaia is benn, a tulaj kiordít, hogy hívjak egy taxit, és menjek haza azonnal, mára vége.

Mint az állatok, úgy viselkedünk, csak összefekszünk, és élünk bele a világba, mondta egyszer nagyanyám, nagyon haragudott rám, nem erre tanított, ha komolyan gondolom, mondjak igent, és *esküdjek meg*, mert amit Isten előtt ígérek, csak azt nem törheti meg ember. Hát akkor nem ígérek semmit, nem lesz mit megtörni, és kész, majd én elmosogatok, válaszolom nagyanyámnak, és igyekszem kivenni a kezéből a koszos edényt, majdnem teljesen vak már, semmit nem tud megtisztítani. Hétéves voltam, mikor anyám hozzám a férjéhez, én a koszorúslány, kék ruhában, földig érő, selyem, az elején egy nagy barnás folttal, kék ruhán barna, fodros körök, leittam kólával. Ülök a templomban, keresztapám sír, meghatódott, olyan részeg, anyámnak és férjének becsavarják valami fehér rongyba a kezét, így csomózták össze őket képletesen, súgja a fülembé nagyapám, hogy én is tudjam, mi történik. Fészkelődöm, a csuklómat dörzsölöm, utálom, ha a csuklómat szorongatják, nekem nem kell csomó, főleg nem a kezemre, túl szoros, *elszorítja a vérkeringést*, még a pudingban is zavar a csomó, nem bírom lenyelni, öklendezem tőle.

Az a baj, mindig a legrosszabbat hozza ki belőle, ezért fél tőle, de szereti, ha meglátja, elborul az agya, és mindent megtesz, amit kér a férfi, mindent, még annál is többet, meséli Gaia, és már félig részeg. Nemsokára megint jön a szerb, elviszi a lányt, az boldog ettől, részeg lesz teljesen, a szerb megbassza, vagy nem tudom, mit csinál vele, másnap nekem hoz ajándékot, a férfiak tényleg nem tudják, ki mit ér. Gaia meg a boldogságtól, hogy bármit vagy akármit, de tett vele valamit a szerelme, hálából szanaszét hagyja magát kefélni mindenkivel, egész éjjel, minden éjjel, aztán másnap jéggel hűtöm a szemét, hogy estére apadjon le a duzzanat. Ikrei vannak Ukrajnában, nyomorékok, egy rohadt, részeg szerelem gyümölcsei, ő meséli így, mármint Gaia, a gátfutó lány, magányos volt, sokat ivott, és jött ez a geci, ha meglátja, megőrül, muszáj vele lennie, így lettek az ikrek is, és lehet még bármi, mindegy neki, csak legyen valahogy a férfi. Elképzelem a lányt, könyörög a szerbnek, fújja részegen ugyanazt a nótát, újra meg újra, legyél a szeretóm, a férjem, a fiam vagy apám, valamim, csak *velem*, édesem, légy velem, és elkerül a félelem. Meséltem Gaianak egy másik csajról, aki rá emlékeztet, mondtam, az nem hagyta magát, na, jó, ő is összevissza kavart mindenkivel, de ha már nagyon bántották, simán levágatta valamelyik pasija farkát, ki is harcolta, hogy istennőként kezeljék. Gaia szerint ez hülyeség, az ilyesmit nem lehet kiharcolni, erre születni kell, a szerb farka meg a *legjobb*, úgyhogy én azt csak hagyjam békén.

Méhes Károly

DICSŐSÉGET HOZTAK A FEJÜNKRE

Ezt látta tehát a kis Korpusz Isti, amint nagy bakancsaiban hazafelé baktatott a lila alkonyatban.

Apám mint kisleány, gondolta Korpusz Ádám.

Ahogy elnézett az utca hosszán, úgy érezte, ha dohányos lenne, most bizony rágyújtana, mert jólesne kifűjnia a füstöt, hadd vigye a szél.

Ezt látta, a zöld tetejű sárga templomtornyot, a püspöki színben pompázó eget és körben a szelíd dombokat.

De felnézett-e egyáltalán a tízéves Korpusz Pisti az égre, a toronyra? Vagy a cipője orrát bámulta, a kövezetet, a girbegurba utcát, amit unalomig ismert már. Vagy nem bámult semerre, nem nézett semmit gyaloglás közben, törődött is a világgal, hiszen egy tízesztendősi fiú fejét is majd' szétvetik a lelkéből előgomolygó gondolatok.

Felnőttként sem ismerte az apját, ugyan mit tudhat arról a rég elveszett gyerekekberről?, sóhajtott Korpusz Ádám, és zsebre dugott kézzel körülnézett. Igen, az ég lila, nagyon lila. Igen, a dombteteji toplom tornya sárga, szinte szikrát vet, és a tornya zöld, mázasan, fényeskedőn, mintha így akarna tiltakozni a nyár lassú múlása ellen, hivalkodva: bezzeg ő örökre zöld marad.

Csakhogynincs olyan, hogy „örökre”.

Igen, ez egy ilyen városka, számára teljesen idegen, mégis túlon túl ismerős, mint ha itt élte volna le életét minden pillanatát. Arra emlékszik, amit az apja mesélt róla – de mesélt-e egyáltalán? Amit a szeptember végi estében érez, azt minden sejtjében érzi, és ehhez aligha tehet hozzá egyebet bármiféle „mese”.

Az egyik kapu mögül éles köszörűsivítás csapott fel. Vagy flexvágó. No hisz, miféle szavakat tud. Sose volt a kezében efféle masina. Ha tévévetélkedőben megkérdeznék tőle, mi a fene is az a flex, amit (vagy amivel?) vágna, hát meglehetősen bajban lenne. Bezzeg ha a pilnici nyilatkozat aláírásáról kerülne szó... A műveltség, hogy csípje meg a kánya, mégiscsak létezik ilyesmi!

Ilyen az, amikor elkalandozik az elme.

Elme? Az ember.

Kalandozó magyarok ésatöbbi.

Elvégre ezért áll itt a szilágyi utcán, egy másik országban, otthonától hétszáz kilométerre, itt, ahol sose járt, és senkit se ismer. Mert az apja, a nagy Korpusz professzor, ki Istiként az irkával hóna alatt... Ki látta a kis Korpusz Istit? Mind halott.

A vijjogó köszörű elhallgatott.

Már nagyon lila volt az utca, fekete-lila.

Aztán újra a fülébe hasított.

Amikor, mintha a semmiből érkezne, egy nő lépett el mellette. Bicegett kissé, ahogy lépett, és a válla hozzáütődött.

– Jaj, ne haragudjon. Ezek a púpok a járdán.

Ott, a kapubejárat mögött erre megint köszörültek, és egyszeriben megkondult a zöld csákós templom harangja, mély, alkonyi zengéssel. Ebbe olvadt bele a nő bátor-talan, szégyellős hangja.

– Ugyan már, nem történt semmi – felelte Korpusz Ádám.

Létezik olyan, hogy nem történik épp semmi?

Összenéztek. Amikor a sötétben két tekintet találkozik, semmit se látni, két fény-pötty villan csupán. A nő visszafordult, sóhajtott egyet, tán mélyebbet és erőlködőbbet, mint ahogy a pillanat indokolta, és egyben, mintha a férfi ki nem mondott gondolatára akarna felelni, szintén szavak nélkül. Igenis, mindig történik valami.

A karján tartott kis blézerbe ügyetlen, kapkodó mozdulatokkal bújt bele. Korpusz Ádám odanyúlt, hogy segítsen, de a nő úgy fordult, hogy nem érte el a kabátka váll-részét, hogy tartaná, és csak a levegőbe markolt.

– Köszönöm – mondta mégis a nő, ám ezt is úgy oldalra, a park felé nézve.

A férfi kis híján megismételte, hogy „nem történt semmi”, ami a kabát felségítését tekintve igaz is lett volna, de aztán a torony felé fordult, és állával előrebökve azt mondta:

– Szép hangja van.

A nő is mintha megkönnyebbült volna ettől a semleges kijelentéstől, és mint aki amúgy is nagy ismerője és értékelője a különböző harangszóknak, egyetértően bólogatott.

– Szép. Ritka mély hangja van. Illik ehhez az estéhez.

Korpusz Ádám most már tudta, hogy a nőt is ott látta a teremben, két sorral előtte ült, az ablak felé. Az ünnepség alatt egyszer oda is tévedt a tekintete, amikor a nő a fülbevalóját kezdte igazgatni, bizonyára kikapcsolódott, mert mind a két kezével ott babrált, de biztos, hogy nem sikerült a helyére illeszteni a kis kampót, mert akkor is ideges, kapkodó mozdulatokkal kihúzta a kapcsot a fülcimpájából, és az apró ékszert belerakta a táskájába. A következő percben szólították, hogy vegye át az oklevelét – csak akik nagy dicsőséget és örömet hoztak a szülőföldjüknek, azok kapnak ilyen, illetve az ő leszármazottaik. De Korpusz Ádám figyelme épp elterelődött, mert az öléből lecsúszott a saját, néhány perccel korábban átvett oklevele, és az után kotorászott a széke alatt. A „saját oklevele” alatt persze az apja oklevelét kell érteni, hiszen Korpusz István professzor, a hajdani bakancsos Isti volt az, aki oly sokra vitte, s akire itt, ebben az idegen, ám ősi otthonban most kegyeletteljesen emlékeznek.

– Láttam, maga is... – szólalt meg ekkor a nő, és kettőt lépett oldalra, mintha csak azért tette volna, hogy az úttest fölött keresztben feszülő dróton lógó, e pillanatban felkapcsolt lámpa fénye jobban a férfira essen, és alaposabban megsejmelhesse.

– Nem, nem! – nevetett fel Korpusz Ádám. – A látszat csal, én csak az apám révén, illetve helyette, mert szegény két éve...

– Ó, hát én is... – felelte a nő, meg se várva, hogy a férfi előadja a magyarázatot, sőt, szinte alibit, mért is tartózkodik itt, a fűtácán, mint akinek dolga van. – Hogy hívták az édesapját?

– Korpusz István.

– Korpusz, Korpusz – mormolta a nő, majd újból bólintott. – Igen, hallottam én is a Korpuszokról. De mintha ők már rég elmentek volna innen, ugye?

– Elég régen, igen. Apám rögtön a líceumi évek után. Én magam most vagyok itt először.

A nő felkapta a fejét.

– De maga is Korpusz?

– Ó, igen, hát persze, ugyebár – mondta a férfi, egyszerre zavart érzett, mintha leplezték volna, vagy éppen ellenkezőleg, méltatlan lenne erre a névre, de nincs mit tenni, ez már csak így működik, hogy a fiú az apja nevét kapja.

– Engem Sülyi Magdolnának hívnak – jelentette ki, de nem nyújtott kezet, mint bemutatkozásnál szokás.

– Szép név.

– Szép, csak engem mindig is zavart.

– Micsoda?

– A feltételes mód.

– Feltételes mód?

– Hát a Magdolna. Mintha az egész ember, vagyis én, feltételes módba lenne téve.

– Nekem ez sose jutott volna eszembe.

– Persze, mert nem a maga neve. De ha így hívnák, már biztos eszébe jutott volna. Magának mi a keresztnéve?

– Ádám.

– Látja... Az első ember. Mennyire más!

– Ez se jutott még eszembe soha, be kell valljam. Még hogy első ember...

– És ha akarom, azt is mondja a neve: á d á m. És ez nagyon bizalomkeltő.

Korpusz Ádám első pillanatban nem is fogta fel teljesen, mit mondott neki Sülyi Magdolna. Szeretett volna az arcába nézni, de ekkorra már teljesen sötét volt, és a nő úgy állt, hogy háttal legyen a fénynek. Az viszont most villant az agyába, hogy amikor még bent a teremben a fülbevalóját igazgatta, és oldalt fordította a fejét, az orra különös formát mutatott: előreugró és görbén ívelt volt. Mintha nem is az ő orra lenne... férfiorr volt Sülyi Magdolna orra. És Korpusz Ádám ebben a pillanatban azt is tudta, kié: az apja orrának íve volt ez, ez az akár csúnyának is mondható, mégis inkább erőteljes, markáns orrvonal, amiről mindig is azt hitte, összetéveszthetetlen. Amit irigyelt is, mert neki csak egy vékony, egyenes orr jutott, jelentéktelennek érezte, és nem egyszer gondolt arra, ha olyan orra lenne, mint az apjának volt, könnyebb lett volna megfelelni neki.

Ez a nő viselte az apja orrát, tessék. Mégis úgy érzi, hogy feltételes módban telik az élete. Vagy tán éppen ezért.

– Vissza kéne menni, kezdődik a második rész – szólalt meg Sülyi Magdolna, és biccegő járásával megkerülte Korpusz Ádámot, majd lassú, várakozó léptekkel elindult a kultúrház irányába, ahol az ünnepség zajlott. A férfi is követte, kissé bizonytalanul, hogy ennek most tényleg így kell-e lennie, visszatérni, együtt. És odaülni mellé. Nem feltételes módban, hanem feltétlenül.

A harangszó mindenestre abbamaradt, és ő lopva hátranézett, a templomtorony irányába, és egyszerre valamiért nagy gyöngédséggel gondolt a tízéves Korpusz Istire, aki itt sietett a sötét utcán hetven évvel korábban, de az ellenkező irányba, mert a tiszteleteséknél szállt, közvetlenül a templomkert mögött, „a faskamrában”, ahogy a szobáját mindig is emlegette.

Hogy is volt a régi ima, amit úgy szeretett szentelenedve elselyegni az orra alatt?

Édes Jézus, légy vendégünk, edd meg, amit adtál nekünk.

Zémann doktor, az ünnepség főrendezője tegezte Korpusz Ádámot, és a vállára tette a kezét. American Cola kétliteres üvegéből töltötte a kupica pálinkát, ami – mint kifej-

tette – pontosan ötvenegy fokos, se több, se kevesebb, és ez az alkoholfok még úgy csúszik lefelé a torkon, mint a selyem, egy csepp karc nélkül.

– Apád szédületes figura volt – csóválta a fejét sejtelmesen, elrévedőn. – Képzeld, akit ilyen kis kölkök léteére nem érdekel más, csak a pók, a légy meg az összes efféle undok bogár. Dédelgeti meg becézgeti őket. Bogaras egy legényke, no, rá aztán lehetett mondani, az Istire. De azért, bár lehet, hogy ezt csak utólag teszem hozzá, mentegetőzésül, tiszteltük is. A konok kitartását. Ha kitépkedtük a kedvenc állatkáinak a szárnyát meg a lábait, hát kerített újat, és azt tanulmányozta. Más kérdés – legyintett egy nagyot Zémann doktor –, légygel akkor is jól álltunk, hogy az átok vigye el őket. Ez az egy, amiben semmi változás nincs ennyi sok idő alatt. Légy mindenekelőtt, ez az élet egyik alaptétele. De hát apád ebből nőtt nagyra, lehet ilyen szemmel is nézni, nem igaz-e?

– Eljutott a tolltetvekig – szúrta közbe szinte automatikusan Korpusz Ádám, majd rögvest meg is bánta, elvégre az apja mégiscsak egyetemi katedráig vitte, és a madártolltetvek nemzetközi hírű tudósaként hunyta le a szemét. Megint az eszébe villant, mit mondott az apja a halálos ágyán, egy nappal gutaütése után. Csak úgy motyogta, nehezen forgó nyelvel, de a szemén látszott, ezt még nagyon a tudomására akarja hozni. „Azért büszke vagyok ám rád”, és mintha a keze is megrebbeint volna, talán egy simogatásra való izomtónus rángott végig rajta. „Azért”... egyetlen szó, töltelékszó, semmilyen szó, és mennyire beleette magát a szívébe. És az az „ám” a mondata végén. Nem „Ádám”, csak a fele, félbevágva, kibelevve.

– Leülhetek? – hallotta ekkor Korpusz Ádám, aki észre sem vette, hogy időközben Zémann doktor továbbállt, illetve -ült, és már az étterem túlsó felében látta, az U alakú asztal tőle balra eső sarkán mesélt nagy hévvel egy bajszos öregembernek.

Süllyi Magdolna állt mellette. Ahogy a férfi fölnézett, azt látta, hogy a nő sasorra szinte már tiszteletet parancsolóan szökik előre az arcából. Amúgy lágy vonásaiban pedig látott egy csipetnyi engesztelhetetlen szigorúságot. Korpusz Ádám azt érezte, nagyon kíváncsi ennek a nőnek a mosolyára, sőt, a fogaira, azokat különösképp kedve lett volna itt helyben egyenként végigmustrálni.

– Hát persze – mondta automatikusan, felugrott, és a nő alá tolt a széket. – Iszik? – emelte meg az ottfeledett pillepalackot. – Ötvenegy százalékos szilva. Igazi szilvágsági. Ez még olyan, mint a selyem, egy karc nélkül csúszik.

Elmosolyodott azon, hogy milyen szépen felmondta a leckét.

Süllyi Magdolna kissé oldalt döntötte a fejét erre.

– Tehát ötvenegy? Se több, se kevesebb? Ezt maga tudja garantálni?

Korpusz Ádám egy pillanatra felfújta az arcát, majd nevetni kezdett. Remélte, hogy a nő is elneveti magát.

De Süllyi Magdolna komoly maradt.

– Akkor töltsön, legyen szíves.

Hagyta, hogy a hirtelen végtelennek tetsző, amúgy girbegurba főutcán Süllyi Magdolna elmesélje, ő miért jött ma ide.

Egy kisebb kólásüveget lóbált a kezében, hoztak magukkal némi ötvenegy fokost a csípős szeptemberi éjszaka ellen.

– Nagypapa nevezetes személyiség volt a háború alatt. Körorvosként dolgozott, de amikor megérkezett a front, egy este behozták hozzá az első sebesültet, hasi lőtt sebbel. Meg kellett operálnia, neki, aki még sose fogott szikét. Elővette a sebészettankönyvet,

azt fogta az egyik kezében, a másikban a kést. És műtött. Egyre többet. Még szemoperációt is végzett. Két év alatt több mint száz műtétje volt, és csak ketten haltak meg a keze között. Ő volt dr. Süllyi Aurél, tábla van a lakóházán. Apám is orvos akart lenni, de akkor már más világ járta. Nem jutott be az egyetemre. Elment hát patikusnak, illetve afféle segédnek. Azt hiszem, kicsit be is csavarodhatott, amiért nem engedték, hogy azt csinálja, amit szeretett volna. Mindenféle gyanús kísérletezgetésbe fogott, mármint kémiai úton. És akkor beleszeretett az artistanőbe, aki a cirkusszal érkezett ide. Ő lett az anyám. Ilyet kitalálni is nehéz lenne, de megesett. Itt voltak két hétig, ennyi idő adatott nekik a szerelemre. Mondják, a históriájuk felkorbácsolta az itteni lelkeket. A légtornásznő és a habókos patikus! Voltak, akik a sors rendelését látták benne, más Isten büntetéséről beszélt, de mindenképp valamiféle jelnek tetszett, hogy: lám, történnek még csodák. Csakhogy a csoda hamar véget ért, mert a cirkusznak egyik reggel csak a hült helyét találták a vásártéren, szedték a sátorfájukat, és artistanóstül együtt eltűntek a semmibe. Apám aznap délután felrobbantotta magát a laboratóriumában. A Béla gyerek, aki mellette dolgozott, azt mesélte, hogy az Ernő úr feltalálta a távolba röpítő port, neki legalábbis erről mesélt már korábban is, és épp ezen a délutánon látta elérkezettnek az időt, hogy önmagán kipróbálja. Sokkal valószínűbb, hogy egyszerűen öngyilkos lett szegény. De a legnagyobb döbbenet akkor érkezett el, amikor a következő évben megjelent a légtornásznő, és magával hozott egy újszülött csecsemőt. Engem. Hogy ott hagyjon a nem létező apámnak, neveljen fel, neki más dolga van, mert ő is azt szerette a legjobban, repkedni a magasban. Nagypapa már beteg volt, sose tudta túltenni magát a fia halálán. Örülnie kellett volna nekem, de nem tudott örülni. Kicsempésztek Magyarországra, hogy távol a tragédiától legalább nekem normális életem legyen.

Megálltak. Süllyi Magdolna lehajolt, és végigsimított a combján.

– Elfáradt? Hívjak taxit? – kérdezte Korpusz Ádám.

– Itt? Taxit? – nézett fel a nő. – Inkább adjon még egy kortyot. Különben meg bírom én a járást, ne féltsen. És értékelem, hogy nem kérdezte meg, mi baja a lábamnak. Úgyse fontos. Valami oka mindennek van. Régről. Amiben meg kell nyugodni, nem?

Korpusz Ádám már vette a levegőt, hogy feleljen valami vereteset, de Süllyi Magdolna leintette.

– Így van, és kész. Adja azt a szilvát.

Előbb ő, majd a férfi is meghúzta a kólásüveget.

– Este, mielőtt magával találkoztam, próbáltam elképzelni, ahogy apám gyerekként róttá ezeket az utcákat – szólalt meg a férfi halkán. – Hogy mi járhatott a fejében? Miről álmodozhatott? Hiszen minden gyerek álmodozik valami nagyról, szépről. Amin aztán később mosolyog, de picit mindig is irigykedve gondol régi önmagára. Ám Zemann doktor a vacsoránál azt mesélte, a világon semmi nem érdekelt, csak a bogarak. A legyek, a szöcskék, már akkor is. Egy kisfiút. Érti ezt?

– Mért kellene mindent érteni? – nézett rá a nő, és az orra ívén végigfutott a magas utcai lámpából sugárzó fény.

– Én néha olyan ostobának tudom érezni magamat – vallotta meg Korpusz Ádám.

– Vagy inkább elveszettek. Amit mondott arról a feltételes módról...

– Mi van vele?

– Igaza lehet. De nem a maga neve miatt. Hanem úgy általában. Túl sok a feltételes mód. Kevés a kijelentő mondat, ami igazán megnyugtató lenne.

Süllyi Magdolna megint kivette Korpusz Ádám kezéből a kólásüveget, és beleivott. Aztán a lámpa felé tartotta, hogy lássa, mennyi van még benne.

Újra elindult.

– Mindegy – mondta bicegő járás közben –, most úgyis az ital beszél belőlünk. Tényleg mindegy, mert ez a nap is véget ér hamarosan. Maga az apja helyett, én a nagyapám helyett átvettem az oklevelet. Örülni kell ennek is. Én nem bántam meg, hogy eljöttem.

Korpusz Ádám megállt.

– Én sem, nem is erről van szó – felelte sietve.

Várta, hogy a nő is álljon meg, és forduljon vissza.

Süllyi Magdolna valóban megállt, és visszafordult.

– Na látja – mondta, de mintha nem egészen lett volna biztos benne, mire is érti. – Most meg mit bámul?

Korpusz Ádám, mielőtt gondolkozni tudott volna, kimondta.

– Az orrát nézem.

– Az orromat?

– Igen, azt.

– És? Legalább szépnek találja?

– Ne nevéssen ki, de szépnek. Igenis.

– Márpedig én kinevetem – harsant fel Süllyi Magdolna. És a következő pillanatban nevetni kezdett, éles, szinte rikoltó nevetéssel. A hangja csak úgy csapódott ide-oda, házfaltól házfalig, végig a hosszú, fekete utcán.

Rosmer János

A MAGÁNHANGZÓK FORRADALMA

A magánhangzók forradalma, május.

Átléphetetlen határokkal ismét. Nem mondom, kissé több vulgáris tudással, így, reggeli előtt, utána.

Csak nézem kezedben a kést, a narancslekvár túlnövi a kenyeret. Így várjuk a létezés angyalát, hogy megsúgja a következő elkent szót.

A test csak nyelvtan, s néha kijön a ragozás.

A magánhangzók többet nyomnak a latban, nézd, szinte fuldokolnak a narancsragacsban.

SZEMKÖZT MŰTEREM

A tetőtéri lakásból műteremre látni,
mintha bontakozna ki lassan a mű,
melynek lényege

épp a műszerűség látszata, ahogy műtermet
játszik maga köré, és az az érzésed, hogy
úgy rendezte, hogy számítson a szemközt.

Ki ez a férfi? Az ettől eddig híres?
És kellek-e neki ide szembe,
a hűvös teraszra,

ahogy iszom a tejet, ahogy eres kezét bámulom,
mely egy velejéig hamis
látványban kotorászik?

NÁDASDY-MELANKÓLIA

A peremben vagyok a legjobb: hagyjuk másnak a terepet.
Amikor felmossák a Kaiserbründl kövét, lekapcsolják
a villanyt a konditeremben, bezár a dzsesszklub.

Amikor reggelre elsőkik mellőled a fiú,
és hallod, ahogy a bejárati zár kattan.
Amikor egy macska nyújtózik lustaságodban,

szőrszálat hagyva a szádban, szagot a testben.
A kihűlt pizza makacosságában, a meleg sörben.
Haladjon más a kifutón, legyen más a reflektor barátja.

Petőcz András

MÁSNAP

A boldogság a kórházi ágyon!
A test béna és csontsovány.

Hajnalban jönnek mosdatásra.
Még sötét van olyankor.

Gurulószéken a fürdőbe tolnak.
Langyos zuhany végigpermetez.

Pelenkaürítés. A puha szivacs
gyengéd dörzsölése.

Aztán az etetés. Sietek nyelni.
Néha az ételt visszaköhögöm.

Az ápolónő ilyenkor vár.
Nagyon is türelmes velem.

A délelőtt gyorsan eltelik.
Nézem a plafont, az üres szobát.

Dél körül jön majd a fiam.
Világos inge szinte elvakít.

Dél körül a fiam berobog.
Mesél nekem, és bohóckodik.

Beszél valami népszavazásról,
annyira furcsa, hogy felnevetek.

Boldogság ez, akkor, a nevetés.
Remeg bensőmben különös öröm.

Könnyűinek érzem béna magam,
s hirtelen minden oly nagyon távolatos.

*

Dél körül megyek be apámhoz.
Mesélek neki, bohóckodom.

Beszélek neki politikáról,
meglepve látom, hogy felnevet.

Megbénult testében különös remegés.
Olyan az apám, mint aki boldog.

És a tekintete! Látom, hogy ott lapul
valami soha-volt, különös csillogás.

(Az ápolók másnap is hajnalban érkeztek,
s nem tudták akkor már a szemhéját lezárni.)

Beck Tamás

ELMEHETSZ

A szomszéd ágyról nézem, hogy kiáll belőled egy katéter,
s bár hálóinged még most is felgyűrve kacéran derékig,
nem csodálkozom, hisz hited megtisztította már a kétely,
elmehetsz, véged jól előkészítve, wie ein Tod in Venedig,

s ha egy gondolat meg is moccanna emlékezeted alján,
az is csak értéksemleges lehet, egy képzelt bűnt tetézve:
ez az éjszaka pontosan olyan, mint amelyen fogantál,
mintha kezdet és a vég Möbius-szalagként összeérne.

TESTVÉREMNEK

egyáltalán nem mindegy, melyikünk Káin, Ábel,
ez egyértelmű, mint hogy a régen után a most jön:
alattomos vagy, akár egy tenger alatti kábel,
amely a mélyben hadüzenetet visz államok közt

igen, mert kegyetlen tréfát üztek velünk a gének
mi össze sosem tartozott, mégis összekötötték
mint hivatlan vendéget, fogadhatnám csontvelőd s a véred
ettől mégsem támadna köztünk hirtelen közösség

emlékszem, se jó szó, se a fenyítés nem hatott rád
és már elégedettek vagyunk megszokott helyünkkel,
mivel te csak egy rossz álom vagy, én meg a valóság,
amire verejtékben fürödve sem ébredünk fel

Tolvaj Zoltán

SZERELEM

Lenn a feneketlen vizek legalsó rétegében,
létezik egy szokatlan mélytengeri halfaj.
Nősténye áttetsző gömbre emlékeztet,
egylényegű a vízzel, pusztán csak lebeg

egy áramlások nélküli, sűrű tartományban.
A bolygó eme sokmillió négyzetkilométer
kiterjedésű természetes sötétkamrájába
nem hatol le semmi felszínről származó zaj,

egyetlen fénysugár emléke sem, csupán a több
kilométerrel fentebbi zónák bomlásterméke.
Az elhullott állatok maradványaitól, mintha
örök hóesés tarkítaná a mélység égboltját,

ahol a nyomás akkora, hogy bármely szárazföldi
emlős váza egy másodperc alatt összeroppanna.
A hím térfogata harmincszor kisebb a nőstényénél,
gömb helyett jobbára hengeres, garnélaszerű.

Találkozáskor szorosan egymáshoz tapadnak, bár
összeolvadásuk nem költői, leginkább csak végleges.
Kisvártatva a hím szíve leáll. Ritmusa már megzavarná
egygyé váló érrendszerüket. Teste a nőstény új végtagja lett.

Hormonok hatására időszakosan spermát injektál
a gazdaszervezetbe, amely közben saját szövetével elteti.
A közös vér összetételével és hőmérsékletével
feltamad egy új szövetség, lelket nem igénylő paktum.

Egymás halála innentől egyiket sem érinti mélyen,
állagukból felszívódtak a nyelvtani személyek,
míg alvó reflexeik szikrája öntudatra lobbán
a közeg hideg méhébe oltott sötét utódaikban.

Sopotnik Zoltán

TEMETÉSI GYAKORNOK

Barátom temetésén a
fű se nőtt. Valamelyik
elhagyott hónap első
hetében a nyikorgó
vaskaput és a gyász
nyikorgó közönségét
fújta közös ritmusban
a szél.

A temető inkább
vastelepre emlékeztetett:
egy biciklironcsot láttam
félíg a földben.
Nem is bántam, hogy
később érkeztem, haveri
autóval, amiből ki volt
szerelve az összes
biztonsági öv. Gondolni
sem mertem rá, hogy
nem véletlenül.

Egy temetésen pontosan
megjelenni szadista
nagylelkűség, szuggeráltam
egy fejfára. Bocsánat.

A szertartás nem volt
egyházi. A vinnyogó nő
hangjából hiányzott is Isten,
meg az a többlet, amitől
reménykedünk, hogy azért
van túlvilág. Szegényről
a feljebb lévő biciklironcs
jutott eszembe, kegyelet-
sértően elszégyelltem magam.

A hozzátartozók, ha
béna körré állnak össze,
mindig tudnak üzenni
valami fontosat.
Leblokkoltam analitikus

kedvemet, s hallgattam a
magasztos mormolást,
amelytől még erősebbre
váltott az időjárás

Ki kellett volna kapcsolnom,
hogy író vagyok, de ki a franc
tudja azt. Minden félmondatomat
kiegészítették az előttem állók
úgyis. Súgtak, búgtak,
dvd-t és mozijegyet cseréltek.
Kacat hátán kacat.

Elindultunk aztán az urna-
lakótelep felé, hirtelen
mindenki zárt lett, és
fegyelmezett. Görnyedve
raktam le az olcsó koszorút,
meg borongós történeteinket,
például, hogy menyasszonya
abortuszára én loptam régen
anyáméktól a pénzt.

A családhoz már nem
mentem oda. Kizárt, hogy
tudtam volna mondani
valami érvényeset.
Akkor meg minek.
Kihez szólhattam volna
pontosan?

A baráti toron azért
elkapott egy belső monológ.
(Semmi komoly, csak a szeretetről.)
Azóta szól, azóta szaggat.

HAJOLVA RONTJA EL

Fogást keres rajtam az
Isten. Ráz, mint az
áram meg a gyász.
Egy temetési menet

legalább egyszer hamuig
ég, és ő köröket rajzol
bele az ujjával úgyis, jut
eszembe rögtön a részvétről.

A környékünkön van
egy templom, a barátom.
Néha arra járok és
megsimogatom
falait. Sűgök valamit a
repedésekbe. Mintha
visszafelé vennék
levegőt ilyenkor, mintha
visszafelé lennék.

Forognak bennem
a nehéz gondolatok.
Ennek azért elég
sok köze van Istenhez.
És elég bonyolult.
Nem figyel rám, mert
alig hiszi el, hogy létezem.
Én meg fújom a magamét,
beszélek szomorú tégláihoz.

Kárpáti György Mór

SZONJA 04

a lipótvárosi lakásban értékes festmények, a falon velencei kristálytükör,
súlyos, heverő értékek a lakásban mindenhol, az öregember alig mozdul

Már nincs ereje levenni a topis zakót. Befosva ücsörög. Telefonál, zavarosan beszél, re-
szelős, elhaló hangon próbál humorizálni – a New York-i rokon sejti, hogy baj lehet, a
47. emeletről bámul a városra, helikopter, fényreklám, hó, nem tudja, mit kezdjen, da-
dogva mondja a mellette ülő maori kollégának, hogy mi a helyzet, az csak részvéttel-
jesen néz, éppen indított volna egy mozdulatot, az összegyűrt papírpoharát dobta vol-
na a szemetesbe, de mégse: tisztelettudóan, megmerevedve ül az irodai széken.

Az öregember rokona az interneten keres, pedig rosszul tud magyarul, talál egy hir-
detést, a feladó SZONJA 04.

A nők délben csengetnek. Kimossák a bácsit, porszívóznak, levest főznek neki, és paplan alá teszik. Kereszthuzatot csinálnak, és kedvesen beszélgetnek vele. A nap végén a bácsi könyveket akar adni nekik, remeg, felkönyököl az ágyban, ragaszkodik hozzá, hogy a lányok elfogadják az ajándékot. Vonakodnak, de aztán Szonja a táskájába csúsztatja a könyveket.

Ha takarítani kell, nagyobb munka adódik, ketten jönnek, amúgy Szonja lesz a napos ápolónő.

Tizenhetedikén Szonja vesz egy csomag dunakavicsot, a konyhában ül átvetett lábbal, már a munkaruhájában, a kék egyrészes ruhában, amit kinevezett munkaruhának, lefeszített lábfejjel ül, néz maga elé a sötét, zsíros levegőbe, és az utolsó szemig beadagolja magának a dunakavicsot.

Szőke, szép arcú lány, kék szeme van, az arca kicsit pörsenéses, a bal orrcimpája mellett van egy kis halványbarna anyajegy.

Saját magának készíti a nyári ruhát. Textilboltban veszi az anyagokat, fehér ceruzával berajzolja a szabás vonalait, öles ollóval kivágja az anyagot, és varrógéppel percek alatt összedob egy ruhát. Most a félhomályos konyhában a saját combját nézi, a kék anyag alól kirajzolódik a combjának a vonala, leejtett vállal ül, és nézi a mintákat, a szegélynél elfoszlott cérnaszállal vacakol, megpróbálja letépní, aztán odahajol a combjához, és elharapja.

Kávét főz, áztatja a kockacukrot.

Csak akkor megy be a bácsihoz, ha muszáj. Ha a bácsi kiabál. A lakás többi szobájába sincs kedve bemenni, nem érzi jól magát a régi bútorok között, nem szívesen ülne a pattogós rugózatú kereveten.

velencei kristálytükör, súlyos, heverő

A konyhában tölti a napot. Nyomkodja a mobiltelefonját, néha rágyújt egy cigire. A konyhát is unja, minden fiókba és a konyhaszekrénybe benézett már, de semmi érdekeset nem talált.

Napok óta a hokedlin ül, néha felteszi a lábát az egyik félig kihúzott fiókra. Kitalált egy játékot. A konyhakő mintái között képzeletben flipperezni lehet. Kilövi a golyót, és elképzeli, ahogy a hattyúvonalas mintán, cikcakkos pattogás után megüti a hipertérbónuszt.

A bácsi kiabál, bemegy hozzá, beszélgetni kezdenek, az egész délutánt bent tölti nála. A bácsi nagyon gyenge, de fontosnak tartja, hogy elmesélhessen egy szövevényes történetet, suttog, Szonja az ágy melletti széken ül, és hallgatja.

Szonja elmegy, a bácsi olvasni próbál, leragad a szeme, elalszik.

Besötétedik a szobára, egy órával később már teljesen sötét van. Az éjjeliszekrényre készített mobiltelefonon a led tízmásodpercenként kéken villan. Csak egy gombot kell megnyomni, ha baj van, Szonja beállította.

Bent marad a bácsinál ebéd után is. Meghallgatja a történeteket, az összeset, lóversenyről, zakopanei kirándulásról és egyebekről.

Jön a másik ápolónő, hogy segítsen a takarításban, és meglepődik, hogy Szonját a bácsi mellett találja. Szeptember van már.

A bácsi egyik nap valami fontosat akar mondani. Biztos benne, egyszer együtt utaztak vonaton, egy kupéban. Háromszor is elismétli. Szonja nevet, azt hiszi, hogy a bácsi viccel. (Pedig komolyan gondolja. Lehet, hogy Szonja emlékezteti valakire. De az is lehet, hogy valamikor tényleg egy kupéba kerültek.)

A bácsi kedvesen akar nézni, de a szeme csak riadtan világít.

Szó sincs arról, hogy viccelne. Amit mondott, fontos neki. Az utolsó dolog, amire rájön. Erőt gyűjtött hozzá.

csak fekszik az ágyneműbe vackolódva

a szokásos szellőztetéskor a lemezjátszón kórusmű forog, üvölt a férfikar, a bácsi majdnem alszik, rebeg a szemhéja, a kórusmű rázza az üvegajtókat, a szél benyomul, megfeszülnek a tejüvegek a lakásban, repedésig feszülnek, Szonja a légárammal küzdve benyit a szobába, hozza a levest, a csípőjével tolja be az ajtót, hamisan mosolyog, és mintha könnyezne is, mintha borzongás látszana rajta, összehúzódó, szemcséződő bőr a szegycsont alatt és a karon, jó étvágyat, mondja, de ezt is hamisan, ügyetlenül leteszi a tálcát az éjjeliszekrényre, fölneáz a könyvespolcra, egy másodpercig elidőzik egy idegen nyelvű címmel ellátott könyvgerincen, már nem fúj a szél, kint a felhők mögül előbukkan a nap, délutáni fény, a bácsi aranyszínű, Szonja ellenfényben, olyan nézés alakul közöttük, amit a bácsi nem ért, Szonja bal lábával a bácsi könyökéhez térdel, felhúzza a szoknyáját, lecsavarja a bugyiját

Amit kitervel, csinálhatná szebben is, szavakkal, fújással, puszival, mégis így jön. A párna alatt bross és egyebek a lakásban.

Az egészet megpróbálja majd elfelejteni, vagy ha eszébe jut, megtiltja a szervezetének az emlékezést.

A konyhakő hattüvonalára néha majd bevillan előtte idősebb korában, de nem tudja megfejteni, mi ez a motívum, ami évente többször is megjelenik a legváratlanabb pillanatokban, és amitől annyira elszédül, hogy azonnal le kell ülnie.

NYÁRI ESTE

A telken egy mediterrán kőház áll, olyan, mint egy fehér kocka, bokrok övezik, most a hold bevilágít mindent. A kabócák elviselhetetlenül cirregnek, hullámmzóan, mint egy vonósszekcióra írt modern zenei műben.

A szobában is hőség van, a vörös nő laptopon gépel, nehezen kap levegőt. A szoba csendes, de a sarokban egy kinetikus szobor szabályos időközönként megcsikordul.

A nő arcán villog a laptop képernyőjének fénye, valami tetszik neki, megnyalja a száját.

A szoba csendjében feltör a hangos ciripelés, a nő keresi, honnan jöhet, de érzi, hogy csal a térhallása, felkel a helyéről, és végignézi a falakat, amíg meg nem találja a rovarot. Felkap egy napilapot a dohányzóasztalról, összecsapja. Leccsapja, aztán felkalanalazza a rovarot, az ablakhoz lép, kidobja a kertbe.

Az ablakból nézve – a nő már nem láthatja, mert visszaült a laptophoz – a holdfénytől ezüstkék fűszercserjék között kirajzolódik egy alak. A kert melletti úton elszáguld egy autó, a reflektorfénye egy pillanatra rávetül az alakra, és most látható: egy tömbtestű, ritka hajú nő az, egyrészes nyári ruhát visel, nehéz szatyor lóg a karján.

A laptop képernyőjén, egy videomegosztó oldalon, füledt, terhelő barokk zenére árnyjátékfigurák táncolnak. A vörös nő jégkockát nyalogat, majd a szájába teszi és elropogtatja.

A kertben retkes mezítláb halad, surrog a fű.

FORD

A Gellérthegyen, a Minerva utcában parkol egy régi Ford, még mindig használják, bár nehéz uralni, úgy gurul le a hegyről, mint egy rozoga szekér.

Ha valaki éjjél előtt két perccel nagyon figyelt, meresztette a szemét a sötétben – talán egy macska a kerítés mögül –, észlelhette azt a pillanatot, amikor a Ford utasterének sötétjében, a vízlepergetővel kezelt ablaküvegen át megvillant egy vértelen fehér arc, régi és fáradt ábrázat, a fényszórók kigyulladtak, berobbant a motor. A Ford gazdája, aki az egyik Minerva utcai házban a falnak vackolódva aludt ekkor, nem hallhatta, hogy az autója, a becsben tartott oldtimer elgurul a helyéről, a következő órában tesz egy kört a hegyen. Senki nem vehette észre a komótosan guruló, üres Fordot, amely néha veszélyesen közel ért a parkoló autókhoz, és egy óra múlva kanyarodott be újra a Minerva utcába, és állt meg ugyanott, ahol azelőtt letették.

Ez az esemény valószínűleg nem történt meg, csak annyira lehet igaz, mint hogy most ezen az éjjeli órán, az egyik Minerva utcai ház padlástéri ablakában egy raszta nő könyököl, és a város változó fényeit nézi.

Lentről, hosszabb ideig nézve kiderül, hogy az ott nem emberi lény, hanem egy itthon ritkán előforduló, dús cserepes növény.

Csabai László

A LÁTOGATÁS

Mikor a Huszár közön átvágva kiér a Zsigmond király térre, kisebb csoporttal találja szembe magát. Vadassyék, vagyis: a csompánia. Egy piaci szóváltáskor sógora nevezte el ezt a kereskedők és gazdák mellett lebegő, lecsúszófélben lévő – esetleg hivatalba kapaszkodó – társaságot dzsentri kompániának, rajtuk maradt, s mivel egymás után két idegen szó a nép nyelvének sok, idővel csompániává redukálta.

Spielberg Ábrahám látja: ittak. A Hegyalján minden férfi iszik, így az ittak alatt kifejezetten részeg embereket kell érteni. Villahányásnyi távolságból a vezér a szemébe mered, tüntetőleg térdre ereszkedik, és a Szentlélek-templom felé fordulva keresztet vet. Társai követik. Spielberg évekig biztosra vette, hogy semmi baj nem érheti abban az országban, melyben vagyont gyűjtött, nagyobbik fia orvosi diplomát, a másik ezredesi rangot szerzett, de mióta kijött a clausus, megingott a hite. Ő is a templom felé fordul, meghajol, s már emelné kezét a homlokához, mikor... „Azért nem kell túlzásba esni!” Vadassy kiegyenesedik, és megtántorodik. Nem a szesz miatt, a macskakövnön bicsaklott meg a lába. A többiek elkapják. Újból kiegyenesedik. Fújtat. Spielberg érzi: törköly van a dologban, s a másik eres szemében már-már lángokat vél felfedezni. Védekezően emeli a kezét, de amaz csak böffent, beéri egy kérdéssel:

– És ha eladnám tőkén? Tegyen rá mázsánsként még ötven koronát, és viheti...

Spielberg azonnal elmosolyodik, ami nem az üzletnek szól, hanem hogy ím, aggodalma alaptalannak bizonyult. Azért az ajánlat sem rossz. Látta Nyárligeten, a Földhitelbank helyi fiókjában azt a comptométer nevezetű herkentyűt, amely – hihetetlen! – áram segítségével pillanatok alatt tud összeadni meg kivonni, sőt olvasta, hogy Pesten már egy szorozni és osztani képeset is forgalomba helyeztek, de ő ilyen csodamasinák nélkül is azonnal kikalkulálja: Vadassy mostani ajánlata jobb a múlt hetinél, mégis, valami elemi késztetéstől vezérelve nem fogadhatja el azonnal. Fejét fogja, és mosolyába siránkozást vegyítve deklamál:

– Drága barátom... Nincs nekem kapacitásom hordóra, pláne nincs raktárra! Nincs jó emberem a szegődtetésre sem! Én csak egy egyszerű kereskedő vagyok. Készítse csak el a borocskát, persze sok munka van vele, de hát maguk ezt már évszázadok óta csinálják, igazán értenek hozzá... Ötven koronát?! Még ha húszat mondott volna...

Már megy is tovább, nincs jobb taktika, mint főni hagyni a másikat.

A Vincellér utcán biccent néhány kofának, s befordul Szavalasz Anton háza felé.

A Hegyalján nem ritka a települések közepéig bekúszó rokokó díszítéses, erődszerűen tömzsi, afféle városi kúria, Szavalasz háza azonban ezek közül is kitűnik. Állítólag még Thököly építtette, egyrészt mert innen Erdélyt és a Felvidéket is szemmel tarthatta, másrészt mert nem kellett messzire mennie borért. Később – megint állítólag – Nagy Katalin megbízottja (vagy szeretője) vette meg, aki lerakatot létesített a pétervári udvar számára. Nem tudni, ezekből mennyi igaz, Szavalasz feleségének dédapja egy Kufsteinban raboskodó rebellis nemes családjától szerezte meg jó áron. Ez – mondhatni – bizonyos.

A monumentális kapu szinte ráfekszik a belépőre, de Spielberget más nyomasztja.

A fogadóban telepednek le. Nem díványra, újmódi fotelba, Spielbergen nincs kaffán, Szavalaszon nincs buggyos selyemnadrág és turbán, a házigazda lánya nem bújik

meg a hátsó traktusban, hanem szemérmetlenül rövid türkiz zszorsettben, szemérmetlenül rövid, de egy lokni erejéig az orra felé tartó frizurában, szemérmetlen kuplét énekelve, szemérmetlenül sédítő parfümorgiát árasztva járkál le-föl, ám a sarokban pislákoló örökmécses, a triptichonszerűen elrendezett három ikon, a kerek asztalkán álló réz teáskanna a sok vékony üvegpothárkával és valami ánizsos, keleti finomságnak a lány pacsuliján is átütő édes illata olyan érzést kelt Spielbergben, mintha nem itt és most, hanem háromszáz évvel korábban, Fanarban, a sztambuli ortodox millet egyik villájában gubbasztanának anatóliai szőnyegeken, vízpipát szortyolgatva.

– Furmint?

Ez jó jel. Spielberg bólint.

Szavalasz hosszú kancsót hoz a pincéből. Bőven tölt, de azért még lehet forgatni a nedűt. Természetesen remek. Megvan benne az a furcsa fanyarság, ami először kicsit megüt, aztán anélkül, hogy az íz maga lényegileg megváltozna, harmonikus fűszerességé omlik szét. Spielberg dicséri. Szavalasz hátrakapja a fejét. Ez nem jó jel. Már belekezdene egy – a dolog jellegéből következően – céltalan, áttételes exkuzálásba, mikor a házigazda indulat nélküli kérdést intéz hozzá:

– Unokaöcséd sorsa rendeződött?

– Dehogyan rendeződött! – kap gyorsan az alkalmon, hogy a családjáról beszéljen, ami az üzleti tárgyalások szokásos nyitánya. – Felelőtlen álmodozó. A legrosszabb fajtából! Nekem is voltak, vannak terveim, amelyekből soha nem lesz semmi, mégsem tudom őket kiverni a fejemből, ám én, miközben ábrándozom, azért ügyelek a boltra is, nem engedem kenyér nélkül maradni a családomat. De az a szélhámos?! Megnőszül, elmegy nászútra, az arával beülnek egy moziba – Pesten nemcsak olyan kis sátoros vetítések vannak, mint mifelénk, hanem külön filmszínházakat emelnek –, szóval beülnek, s ott annyira megszédül egy csámpás amerikai bohóckodásától, hogy rögvest hajóra száll, és meg sem áll addig a bizonyos „Hollywoodig”...

– Hallottam. Ez még a háború előtt történt. Azóta talán...

– Azóta? Az alatt a három év alatt, amíg nem kaptunk róla hírt, csinált két gyereket, de tisztességes foglalkozása még mindig nincs. Filmideákkal kilincsel... Azt sem tudom, megtanult-e rendesen angolul. Szomorú sors szegény asszonynak meg a gyerekeknek...

– Valamit megpróbálhat! – áll fel hirtelen Szavalasz. Ablakot nyit, nagy lélegzetet vesz. Különös bátorság kell hozzá beavatni valakit egy családi ügybe. (Habár idővel ügyis minden kiderül.) Spielberg szeme nagyra kerekedik. Halkan, de egyenesen kérdez:

– Tán csak nem keveredtél bele valami moziüzetbe?

– A fiam. Ugyanaz a nóta, mint az unokaöcsédnél. Azt hiszik, Pesten van a Kereskedelmi Főreálban, pedig ahogy megkötötte Apponyi a békét, elszökött Amerikába. Azoktól a gyilkosságokról meg nyomozásokról szóló filléres füzetektől zavarodott meg, amelyeket vándorpiacozók árulnak, persze nem a bibliák meg a lexikonok között, csak úgy a ponyvára kivetve. Úgy képzeled, ő lesz a nagy mozidetektív. Angolul ő sem tud, azt mondja, a filmekben úgyszincs hang...

Egymásra merednek. Spielberg azon töpreng: „Vajon ennek a családi titoknak az előadása azt jelzi, hogy Szavalasz békülékeny hangulatban van, s netán még méltányos árat is kér a szállításért?” Szavalasz azon morfondírozik: „Csak nem hiszi azt Spielberg, hogy azért árultam el a titkot, mert békülékeny hangulatban vagyok, és áron alul elvállalom a szállítást?”

– Mit próbálhat meg? – fordul a vendég a házigazda felé.

– Az ember igyekszik tájékozódni a szerencsétlenségben... Fuchs Vilmos... mi jut eszedbe róla?

– Hm...

– Fuchs Vilmos. Fuchs!

– Mondd még, hogy Klein meg Grün, és felsorolom az egész hitközséget. Valami híres rabbi vagy gazdag gyáros Pesten?

– Egy ágrólszakadt szatócs volt, itt a szomszédban, Tolcsván. Emlékszem rá, a Deák Ferencz utcán laktak, az úgynevezett Friedman-udvarban. Jártunk hozzá az apámmal himihumiért. Harminc éve vándoroltak ki.

– Nem rémlik az arc.

– Pedig azt hittem, helyel-közzel rokonod...

– Mert zsidó? Akkor helyel-közzel Jézus is rokonom! – azonnal elkezd rázni a karját, hogy ne vegye komolyan Szavalasz. – Nem ismerem, na. Mi van vele?

– Vele nem tudom, de a fia filmvállalatot alapított, és állítólag segíti a földijeit. Fox Stúdió a neve. Őt is Foxnak hívják már, nem Fuchsnek!

– Szóval nem volt neki elég jó a szép magyar neve! – kiáltja Spielberg őszinte méltatlankodással. Majd halkabban: – A tanácsot köszönöm...

Megint hallgatnak. Most Szavalasz töri meg a csendet.

– Az ember ábrándozik, mert soha nem elég jó, ami van, s ha eléri, amit szeretne, kiderül: nem olyan, amilyennek elképzelte, ábrándozik hát tovább. Ilyenek vagyunk. Aki nem vallja be, azt normális embernek tartják, aki bevallja, azt bolondnak. A normális vagyont is hagy a családjára, a bolond csak az álmait. De ki tudja: talán a fia vagy az unokája megvalósítja. Bár nem hiszem. Az álmok azért álmok, mert nem válnak valóra. Kivéve a rémálmokat!

Felkacagnak, s ez az az emelkedett, filozofikus hangulat – amely mindazonáltal, különösen néhány pohár bor után, a Hegyalján egyáltalán nem ritkaság –, amikor Spielberg úgy érzi, előjöhét a farbával.

– A Kisantant kivégez minket!

– Megfojt. Ha az erdélyi megrendelések kimaradnak... végünk...

Itt illene még egy lélegzetvételnyi szünetet tartani, de a kíváncsiság löki előre Spielberget.

– És akkor lenne valami megoldás...?

– Szerintem lehetne.

– Görögországon át.

– Persze. Rokonok, kapcsolatok...

– Bécs–Trieszt–Görögország–Bulgária, és úgy át?

– Nem. A bolgárok a 13-as háborúban a görögök ellen mentek, a 14-esben a németekkel voltak. A bolgár–román és a bolgár–görög határ is forró. Nem annyira, mint a magyar–román, de forró. Görögország–Szerbia, és Turnu Severinnél át a határon: ez járható.

– A fináncoknak fals szállítólevél?

– Baksis. Arrafelé úgy szokás.

– Vétel?

– Szó sem lehet róla! Az kockázatos! – feleli Szavalasz, és mélyen Spielberg szemébe néz, aki ezt a tekintetet nehezen állja. – Fix fuvardíj! Punktum! Persze próbaszállítás lehetséges, de az is legalább tíz hordó legyen, kevesebbrel úgysem érné meg, a fuvardíj elvinné a profitot.

Spielberg az izgatottból nyugodtra próbálja változtatni a hangját, és már-már hányavetien mondja:

– Nem halva született ötlet, ámde kapcsolataim nekem is vannak. Például a thesszalóniki szefárdokkal.

Szavalasz nem próbálja eljátszani a nyugodtat. Teátrálisan széttárja a karját, ami a világ minden nyelvén azt jelenti: „Csináld! Ha tudod olcsóbban, csináld!”

Hadonásznak, siránkoznak, kikelnek magukból – Spielberg az ajtóból háromszor, a kapuból kétszer fordul vissza –, s amikor már mindketten kimerültek, megegyeznek. Elterülnek a fotelban, és megint isszák a furmintot. Spielberg lopva Szavalaszra néz. „Szemtelenül sokat kértél, de nem baj, egy emberem úgysis végigkíséri a szállítmányt, kifigyeli, kik a transzport intézői, s legközelebb leszerződöm velük én” – jár a fejében. Szavalasz lopva Spielbergre néz, és ez jár a fejében: „Nem fizetsz annyit, amennyi járna, ráadásul biztos lesz egy embered kikémleni, kiknek a kezén megy át a rakomány, csakhogy azokkal én már rég megegyeztem, csinos kis részesedések pottyannak le nekem, bárki köti is meg velük a következő üzletet.”

A merénylet után pánik. Az oroszok nem hagyják magukra a szerbeket, s így a Szokolovics céggel kötött szerződéseket elfújja a háború, az aszút nem fogja felvenni a pétervári és a moszkvai piac – ezzel számolt mindenki. Lázás eladás kezdődött, és egyre lejjebb kúsztak az árak. Spielberg azonban tisztában volt vele: ahol sokan veszítenek, ott néhányan nyerhetnek. Sokat. Ő nem eladott. Vett. Nem azonnal, de július első napjaiban, mikor megtudta, hogy nem eszik olyan forrón a kását sem Berlinben, sem Bécsben, akkor már igen. Sokat. Hatszáz hordó hatputtonyost. Nem kellett házalnia, jöttek az ajánlatok. Kivéve a görögötől. Szavalasz sem adott el. Ő is vett. És eltelt az első hét hadüzenet nélkül. És eltelt a második. És eltelt a harmadik. A kedélyek kezdtek lecsillapodni, nem égettek már szerb zászlót, a templomokban nem a haza és az uralkodó védelmének szent kötelességéről prédikáltak, hanem hogy Isten kezében van az az évi szüret is. Spielberget irigy pillantások követik, ahogy kihúzott derékkal nadrággombot vagy palackdugót vesz. Egy mondvacsinált ürüggyel elmegy Szavalaszhoz. Mindent tudnak egymás szándékáról, arról nincs mit beszélni. Teát isznak. Spielberg nem emlékszik, ivott-e valaha két borkereskedő teát.

– Hárslevél nincs itthon? – kérdezi, így ezután már nem teát isznak.

Szavalasz kiszámolja, mennyit hoz a Szokolovicsékkal érvényes szerződés, azt megszorozza kettővel, és tesz egy eladási ajánlatot.

– Igen... – vágja rá Spielberg, de a görög felragyogó arca elkedvetlenülíti. „Valamiért úgy spekulál, hogy végül neki kell többet nyernie, ha nem így lenne, nem tenne ajánlatot.”

– Igen... kedvező... de nyomasztó likviditási gondjaim vannak, nekem is eladnom kéne, nem vennem.

– Mennyiért adod? – fordít 180 fokot a megbeszélés menetén Szavalasz.

– Hatputtonyos, hatszáz hordó, a hármas és négyes szüretből...

– Mennyiért?

A pánik idején beszerzett hordókon átlagban hetvenöt százalékos árréssel lehet túladni, ha megkapja az oroszok fix árát, bár még vannak járulékos költségei. Úgy gondolja, hatvanöt százaléért már megszabadulhatna tőlük. Ez megéri – habár szűken – Szavalasznak is.

– Tíz... vagyis nyolc perccel kérek kevesebbet, mint amennyit az oroszok adnak majd.

– Nem vagy Csekonics, azt látom...

– De hatszáz hordóra számítva azért...

– Csakhogy nincs szabad pincém. Bérelni kellene, és ilyenkor égen-földön nem lehet találni. Meg a fuvaroztatás. Egyszer elhozni, egyszer elvinni a bevagonírozáshoz... Irtózatosságot...

– Megoldható egyszerűbben. Ismerek Szerencsen egy megbízható embert. Lukács gazdát. Tagja a presbitériumnak! Ő most hozzájutott egy tekintélyes nagyságú raktárhoz, pár méterre a tehervagon vágányától. Láttam. Van egy pincerésze, ha nem is olyan, mint az itteniek, de azért megjárja.

– Nyilván csinos kis bérleti díjat kérne.

– Na, szívességből nem teheti, de biztos vagyok benne, hogy meg lehet vele egyezni. És csak egy cihelődés – mondja Spielberg, s miközben néhányszor meglögyből poharában a bort, fel-fepillant Szavalaszra. A részesezés jár a fejében, amit majd Lukács gazda a bérleti díjából neki ad. Szavalasz tölt mindkettőjüknek, s közben lopva Spielbergre pillant. Az jár a fejében, mekkora részesezésre számít Spielberg Lukács gazdától. Végül megrázza a fejét.

– A háború lehetősége még fennáll. A kockázathoz képest kevés a haszon. Maradjon mindenki a sajátjánál.

– Ahogy gondolod...

Eltelik a negyedik hét is. Hadüzenet nélkül. Egy jegyzékben viszont követelik, hogy Szerbia működjön együtt a Monarchiával a merénylők felkutatásában. Ezt néhányan majdnem hadüzenetként, legtöbben a háborútól való végleges elállásként értékelik. A községházán összefut Spielberg Szavalasszal, és – mintegy mellékesen – megismétli eladási ajánlatát. A helyszín nem alkalmas az illő alkudozáshoz, hamar egymás kezébe csapnak. A jegyzék 48 órás haladékot ad Szerbiának, mikor az nem engedi meg területén a nyomozást. De nem történik semmi. Másnap sem. A következő napon sem. És ekkor Szavalasz elhozza a pénzt. És hoz húsz szekeret meg negyven embert.

Másnap jön a hír, hogy mégis elküldték a hadüzenetet, sőt a hadsereg már el is kezdte a felvonulást a déli határhoz. Spielberg ezt bécsi, külügyi forrásból három napja tudja. Akkor kapta meg az értesítést, amikor elindult a községházára. Rettegett, hogy nyakán marad a hatalmas készlet.

A front megrendelése az olcsó boroknak jót tettek, ám az aszúra szóló szerződést elfújta a háború.

Spielberg eztán mindig lehajtott fejjel megy el Szavalasz háza előtt, de azért nem rokkann bele a lelkiismeret-furdalásba. Tudja, az a kereskedő, akinek nem rágja semmi a lelkét: az a tönkrement kereskedő.

S most itt van ismét, szemtől szemben Szavalasszal. Valamit kezdenie kell a helyzettel. Nyíltan elnézést kérni kereskedők között nem e világi dolog, de egy szóval sem utalni a történetekre, megint nem helyénvaló.

– Nagyon... szóval megsínyletted azt a vételt?

– Aki vásárol, vállalja a kockázatot! A nyárligeti étterem nem vette be, de egy ottani ismerősöm nagykereskedése igen...

Spielberg felugrik a csodálkozástól.

– Mindet?

– Persze. Két átalag nem olyan sok...

Spielberg értetlenül mered rá.

– Miféle átalagokról hadoválsz!? Azzal a hatszáz hordóval mi lett, amit, szóval, amit...

Szavalasz mintha most kapna észbe:

– Ja, arra gondolsz! Mi lett volna? Eladtam. Igaz, pár percent volt csak a haszon... Spielberg lezökken a fotelba, az nagyot nyög alatta.

– Mindet? Haszooonnal? Te... Hát... Nahát... És hogy... hogy vitted át a határon? Augusztus közepén már folytak a harcok! Tán csak nem rokonod a császár vagy a cár?

– Őseim és rokonaim közt nincs arisztokrata, még nemes sem. Az egyetlen, aki közel került a vásárolt nemességhez, az egyik keresztfiam, aki a külügyminisztérium balkáni osztályán van. Nagyon rendes fiú különben, alkalmanként segít nekem ebben-abbán. Ami a bort illeti: nem az oroszoknak adtam el. Miskolcon találtam rá vevőt. Gróf Wertheimot. Elrúlettezte a pénzét Monte-Carlóban, majd fejébe vette, hogy példás gazdálkodással fog újra meggazdagodni. Elvégzett valami kereskedelmi iskolát, és egy bajor cég krakkói irodájában helyezkedett el.

– Galíciában többet fizettek az aszúért a háború kirobbanása után, mint amennyit az oroszok adtak volna?

– Dehogyan. Csakhogy ő nem a lengyeleknek vette, hanem az oroszoknak...

Spielberg lehajtja a fejét, ráncolja a homlokát, hunyorítja a szemét.

– Vagy meghibbantam, vagy te hibbantál meg, de egy szót sem értek az egészből. Miért számított még mindig az oroszokra? Már másnap látszott...

– 23-án még számíthatott.

– Előre megegyeztél vele?

– Sejtettem, hogy neked is vannak értesüléseid, s azzal, hogy ajánlatot tettél, már egészen biztos lettem ebben. Azonnal vonatra szálltam, és Miskolcon felkerestem a kapcsolataimat. A grófnak azt mondtam, idő kell, míg annyit összeszedek...

– Végig abban a meggyőződésben, hogy újabb ajánlat fog következni a részemről.

– Hisz ismerlek! – s itt megint úgy néz vendégére, hogy az nem tudja állni a tekintetét. – 27-én már csak azért izgultam, hogy elmenjeteek, mire jön a kuncaftom az árut ellenőrizni és a szerződést véglegesíteni.

Spielberg irigy elismeréssel vakarja az állát. Azért szúr egyet:

– Mégiscsak bukást kockáztattál, holott sokat nem nyerhettél, olyan áron vettél.

– Hatszáz hordón az a pár percent sem kevés. De hát, az igazat megvallva, inkább a bérleti díjra számítottam.

– Bérleti díjra? Neked magadnak kellett bérelni.

– Lukács gazdát én bíztam meg, hogy keressen fel az ajánlatával. Ez azért kellett, mert ha megtudod, hogy az egyetlen tárolási lehetőséget felkutattam és lefoglaltam, gyanút fogsz. Nyilván neked is hullott valami, kapott nem keveset Lukács gazda is a tíz hónapért...

– Hát nem csak egy hónapra vetted ki?

– Gondoltam, hogy le fognak állni a szállítások, és hosszabb ideig szükség lesz a raktárra. No, nem nekem, hanem a gróf úrnak. Ugyanis a raktárt rögtön viszontkiadtam neki. Persze én diktáltam az árat...

Spielberg fejében az értetlenkedést a meglepődés, ezt a káröröm, ezt a becsapottság, ezt a lelkiismeret-furdalástól való megszabadulás, ezt az ámulat váltja föl. Kavarognak benne az érzések, s a végén olyan nevetésben tör ki, hogy félrenyel, és fuldo-

kolni kezd. Nem bírja így sem abbahagyni, összegörnyed a fotelban, és ingujjával törli a könnyeit. Szavalasz versenyre kel vele. Ő a karfát szorítja kéjes fájdalmában.

Aztán isznak. Fel-felbuggyan még a nevetés, s olyankor prüszkölnek, köhögnek. Aztán megint isznak.

Már este van, amikor kimerülten az ablakba telepednek. A téren csak ritkán megy át egy-egy ember, hajlongtak annyit a tókéknél – mert a szüret csak a városiaknak romantikus, a benne résztvevőknek robot –, hogy másra se vágyjanak, mint a kályha ciripelését hallgatva, befelé élni.

Spielberg Macedóniában töltött gyermekkoráról kérdezi Szavalaszt. Az elkomorodik.

– Véres volt. A törökök... á, hagyjuk...

– Létrehozták ezt a balkáni királyságot, hogy lesz meg a sok egymás ellen fenekező nép?

– Rosszul. Az emberek könnyen találnak okot, hogy a szomszédra támadjanak. Én magam itthon is félek.

– Ugyan! Ha nem is lesz olyan, mint a háború előtt, de élni lehet majd... – mondja Spielberg, de nyugtatgató szavaihoz nem társul megnyugtató arckifejezés.

– Te könnyen beszélsz! Szerencsés vagy, mert nincs államotok, de nekünk van, és a görög király a magyarok ellen fordult, lepaktált a szerbekkel, románokkal meg a franciákkal. A nép keresni fog valakit, akin Trianon miatt elverheti a port...

Hallgatnak. Spielbergnek a pesti útja jár a fejében. A télen végiglátogatta a szállodákat, a régi kuncsaftokat, hátha ismét beindulhatnak a szállítások. Meglepődve tapasztalta: az a bolondéria terjed, hogy sommelier-t, afféle borkóstoltatót fogadnak föl, akinek annyi a tudománya, hogy a száraz borokat dicséri, a többit pocskondiázza. „Mint ha bűn lenne, ha a torok az édeset szereti.” És ezek a sommelier-k egytől egyig franciák. A vendégek elalélnak a gyönyörűségtől, ha elkezdenek raccsolni, pedig nemrég még pokolfajzat gallokról szónokoltak, és az utcán inzultálták a Párizsból jött gardémákat. „Úgy látszik, ez a világ menete, ha sokat gyűlölködtünk, akkor a barátkozásnak kell következnie.” S már mondaná is a görögnek, mikor rájön, hogy nem ez az igazság, mert ez csak egy remény, egy halvány remény vagy még annyi sem.

– Bethlen majd rendet teremt – veti oda végül.

A házigazda tölt, s magukba mélyedve hol megrázzák a fejüket, hol bölintanak valami néma gondolatra.

– Azt nézed? – kérdi végül a görög Spielbergtől.

– Mit? – ocsúdik fel a vendég, s tekintetét a belső képről áthelyezi a külsőre. Valóban, arca a görög keze irányába fordult.

– Talanton – mondja Szavalasz, s levesz a falról egy végein lapított, ölnyi hosszú farudat. Meg egy kisebbet. – A törökök tiltották a harangozást, ezt engedték.

Spielberg meghatottan forgatja.

– Üsd meg, ilyet még úgysem csináltál!

– Nem ellenkezik ez valami...?

– Rajta!

Nincs semmi különös a csattanásban, hacsak az nem, hogy a fa remegése átterjed – ténylegesen – mindkettőjükre.

– Most figyelj!

És akkor jelentkezik egy mély és minden tapasztalatot kijátszva egyre erősödő, panaszos zúgás. Annyira jól hallható, hogy Spielberg úgy érzi, nem is a faeszközből jön: maga a község, a hegyek, a bástyáknak nevezett parcellaelválasztó kőhányásokkal ta-

golt dűlők, a méltóságteljes nyugalommal fölfelé ívelő Nyulászó és a még piros levelek orgiájában fürdő Úrágya sóhajtják ki magukból...

Lassú léptekkel csoszog hazafelé. Meg akar küzdeni fájdalmas gondolataival, de már el is veszítette a küzdelmet. Megváltás, mikor a tér túloldaláról átkiált hozzá Polvinyák, a jegyző:

– Spielberg úr, egy pillanatra!

Polvinyák mindig pénzsűkében van, pedig jó fizetést húz az államtól. Ezen Spielberg folyton csodálkozik. Nemrégiben is mondta a feleségének: „A keresztények mint-ha lyukas marokkal jönnek a világra. Ha nem isszák el a pénzüket, elkártyázzák, ha nem ők, valamelyik fiuk, ha az sem, rosszul fektetik be. Jönnek hozzám tanácsot kérni, aztán az ellenkezőjét teszik, mert azt hiszik, be akarom őket csapni. Vagy megteszik, amit javasoltam, de addig hezitálnak, míg elúszik az alkalom.” Polvinyák háromféleképpen szólíthatja meg: „Ábris bátyám” – ilyenkor pénzt készül kölcsönkérni, „Spielberg úr” – ilyenkor azt fogja magyarázni, miért késik megadni, s egyúttal az egyensúly érdekében figyelmezteti valami kötelességre (Spielberg elvből ragaszkodik hozzá, hogy minden kölcsönét visszakapja), „Spielberg” – ilyenkor a hitközségnek akar valamit üzeni.

– Jövő hó 15-ig házadó és földadó – előzi meg feléje mutatva. Amaz visszamutat.

– Jövő hó 10-én szüreti-jótekonysági bál. Ki van plakátolva, és szóljon maga is a neológoknak, elvárjuk magukat. A katolikus gimnázium alapítványának megy a bevétel...

A gimnázium diákjainak többségét Spielberg hitközségéből való fiúk teszik ki, nem érzi hát illetlennek a felhívást. Annak azért örülne, ha idén nem südő malac lenne a tombolán a főnyeremény. Elnyeli a kérést. Bólint csupán.

Miskolczy Ambrus

ORPHEUS A VILÁGBAN

Kazinczy Ferenc útja a börtönbe és kiútja a börtönből¹

Orpheus nem más, mint Kazinczy Ferenc. Ezzel a névvel élt a szabadkőműves világban, majd 1790-ben *Orpheus* címmel indított folyóiratot. Halhatatlan dalnok akart lenni ő is, mint annyi író és költő, és mindenekelőtt mint Orpheus, aki „*tigriseket szelídít, tölgyfákat emel ki dalával*” – Vergiliusszal szólva. De ha egy szóban szeretnénk meghatározni, mit akart, mire törekedett, mi vezette, akkor ez a szó: a fény, a felvilágosodás fénye. Ez vezette ki a sötét világból.

1779-ben történt Tornán, Kassa mellett egy kastélyban. Kazinczy Ferenc joggyakornok, patvarista volt. A kastély ura hitvitát provokált, és az asztalnál teológiai kérdésekről vitatkoztak. A húszéves Kazinczy bibliai idézeteivel lepipálta a katolikus plébánost, aki nemrég tért meg Rómából. A disputát magánbeszélgetés követte. Ez már máskép-

pen alakult. A katolikus pap elővette Kálvin művét, és olyan meggyőző erővel kérdőjelezte meg a predestinációról szóló tanítást, hogy a patvarista hitélete megingott. Isten kegyelméért fohászzkodott, de nem lehelte megnyugvást. Vitapartnere majd A TILTOTT KÖNYVEKRŐL című saját francia nyelvű kéziratát adta kezébe. Ez a mű segítette az eszmék tisztulását. A megvilágosodás és a megtisztulás azonban mindig meglévő alapokra épül. A predestináció dogmája maga is az egyéni csalhatatlanság meggyőződését táplálta, hiszen annak, aki átéli, azt jelenti, hogy Isten kiválasztotta, cselekedetei Isten rendelését teljesítik ki. A felvilágosodás harcosa számára az isteni elrendelés élménye a természet hívó szavának felel meg, a lelkiismeret és az ész parancsának. A gondolkodás struktúrája azonos, az átmenet mégis radikális jellegű. Később úgy emlékezett Kazinczy az őt megvilágosító katolikus papra, mint „*a savoyardi vikárius*”-ra. Tudjuk, a szavojai vikárius Rousseau EMIL-jének a prófétája, aki a deizmussal összefonódó természetvallásból elméket és szíveket évtizedek múltán is magával ragadó hitvallást nyilatkoztatott ki. Amikor az 1780-as évek derekán ezt olvasta Kazinczy, ő is azt érezhette, amit Emil – ahogy Rousseau leírta – a szavojai vikárius hitvallásának hallatán: „*Azt hittem, hogy az isteni Orfeuszt hallom, amikor első himnuszait énekli, és az emberek megtanítja az istenek kultuszát.*” Így indult el Kazinczy Ferenc a fény felé, amelynek templomát a szabadkőműves páholyban (a francia *loge* nyomán, korabeli magyar néven a *lőzsi* vagy *lőzse* intézményében) látta.

A szabadkőművesség új közösségélményt kínált. „*És osztán az a szép egység, mely nem születést, nem fényt, hanem érdemet tekint. Ferenc császár; a Mária Terézia férje egy lőzсібán egy konziliáriussal, egy koncipistával, egy hadnaggyal, egy franciskánussal, egy kálvinista vagy egy rác pappal, s ott feltett süveggel mindenike s ott mint barát és barát, mint testvér és testvér! Képzehettek-e istenibb pillantást, mint az volna, ha őket így látnátok a virtus nevében egyesítve?*” – Kazinczy még nem is volt szabadkőműves, de már egy szabadkőművességről vitatkozó társaságban így magasztalta a páholyvilágot. Persze páholy és páholy között különbség volt. Kazinczy például a girolti páholyba annak frivol szelleme miatt nem lépett be, viszont annál lelkesebben csatlakozott (1784-ben) a miskolci „Erényes kozmopoliták” páholyához, amelynek majdani apósa, Török József volt a főmestere. A PÁLYÁM EMLÉKEZETÉ-ben pedig a már átélt közösségélményt így érzékeltette: „*Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődének össze az egymástól elválasztó részek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, s hazafi és idegen, tisztviselő s magányos, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak.*” A szeretet erkölcsi kényszerrel is járt: „*A kőművest – írja Kazinczy immár nem a nyilvánosságának szánt feljegyzéseiben² – az is tartatá a vétektől, hogy tiszta társai előtt pirulás nélkül megjelenhessen, sőt ha gyalázatos vala a tett, melyet különben elkövetett volna, rettegett, hogy a tiszták ki fogják zárni a társaságokból.*”

Kazinczy a nyilvánosságának szánt PÁLYÁM EMLÉKEZETÉ-ben Józsefnek még a szándéka-it is magasztalta, de magának – és nem a nyilvánosságának – szánt elmélkedéseiben megjegyezte: „*Józsefnek is az a szerencsétlensége volt, ami sok nagy embereknek, hogy inkább nézeteték nagyok által, akik őket ritkán látták, mint akik mindennap vagy gyakran. Sokszor volt ellenkezésben magával.*” Így aztán: „*A József felvilágosodottsága hadnagyocskai felvilágosodás volt, s igen gyakran csak pajzánság.*” Más szóval a felvilágosodás hívei azt is pontosan látták, hogy a nagy uralkodó a nagy eszményeket saját birodalomépítő céljai szolgálatába állította, és a különböző erőket, így a titkos társasági élet egyes figuráit kijátszotta a katolikus egyház ellen, majd ha kellett, megfegyelmezte őket is. A szabadkőművességet gúnyolta és korlátozta. Volt oka rá, mert lassan hatalmi szférává kez-

dett változni, a demokratikus kultúra titkos társasági formája lett, amelynek hordozói kezdték magukat önálló erővé kinőni.

A titkos társasági paradigma a társadalom válasza: az abszolutizmus elől való menekülés és az ellentámadás igényei alakították ki. Az abszolutista állam ugyanis az élet minden terére ki akarta terjeszteni a befolyását, a kormányzati technika pedig a titkosságra épült. Ennek a kabinetpolitikának a tükörképeként is fejlődött ki a titkos társasági kultúra a maga különböző ágazataival. Ezek közül a legerősebb a szabadkőművesség volt, valamiféle oázis, ahol folyhatott a diskusszió.

Látszatra ellentmond a fentieknek az a tény, hogy a modern szabadkőművesség Angliában és Skóciában született. Ott, ahol már évtizedek – 1688 – óta működött az alkotmányos monarchia, amelyre a kontinens felvilágosult gondolkodói oly irigykedve néztek. Viszont abban a közegben meg a páholyok menedéket kínáltak a burzsoá romlottság ellenében, és a szabadkőművesek új világ építőinek érezhették magukat. A szabadkőműves elnevezés a középkori templomépítő céhektől származik, amelyek egyrészt igyekeztek őrizni mesterségük titkait, másrészt munkájukat különböző szimbolikus szertartások keretében végezték, hiszen amikor templomot emeltek, Isten házáat építették. A modern szabadkőművesek is úgy érezték és hirdették, hogy Istennek, a nagy Építésznek a művén munkálkodnak. Isten tökéletes világot teremtett, csak az ember erkölcsi tökéletesítésére van szükség, és ennek az esélye abban rejlik, hogy az ember képes a megigazulásra. „*A szabadkőművesség – vallotta a kortárs Supka Géza – lényegében erkölcsi rendszer, amelyet allegória fátyolába rejtettek és szimbólumokkal magyaráztak elődeink.*” Mert: „*A rítus ugyanis önmagában csak játék, de ez a mélyebben gondolkozó ember számára is értéket nyer, ha átszublímáljuk a szimbólumok beszédes világába*”³ – a gyakorlati élet alakításának igényével, miközben a ceremóniák központi eleme a titok volt. A titok látszólag üres fogalom, alapvetően a haladás hitére épített – már a fentiekben jelzett – világtörténet volt, új ontológia és új antropológia, tehát tudás. Megtisztító, erkölcsnemesítő tudás, ami minden eddigi tudásra épül. Pálóczi Horváth Adám, aki a FELFEDEZETT TITOK című regényében örökítette meg a titokhoz vezető beavatást, és kéziratot elmélkedéseiben Ádámtól Aquinói Szent Tamásig minden legendás vagy egykor élt kiválóságot feltüntetett a rend családfáján.⁴ A titok tehát a „bölcsség nagy mestereihez” tartozás élménye is. A titokkultusz vonzotta és ingerelte a kívülállókat.

Nem véletlen, hogy 1800-ban Herder a hamburgi páholy alapszabályaiból hiányolta a próbákat. A magyar szabadkőművesek az alantas lelkiük, a kíváncsiak és fecsegők távol tartására egyébként nem hivatalos próbáknak is alávetették a jelentkezőket. Szabályosan provokáltak a testvérek, például hamiskártyázásra biztatták Beöthy Jánost, és azért vették fel, mert megtagadta, Podmaniczky Lászlótól perirat-hamisítást kértek, ő zavarában ráállt, mire nem is akarták felvenni, amíg többen ki nem álltak mellette. Ezt is Kazinczytól tudjuk, aki ezek után büszkén emlékezett: „*Soha kőműves nem fogá pártját a tilalmas dologban kőművesnek, és midőn kőműves és nem-kőműves keresse hivatalt, az igaz kőműves a nem-kőművesnek adta az elsőséget, s nem társának, ha tudniüllik a profánus inkább érdemlé az elővivést, mint amaz. Egyebet tenni összeesküvés volt volna a közjó ellen, s a kőműves ezt fogadta esküvésében, nem amaz.*” Így lehetett számára – mint egyik levelében írta – a szabadkőművesség „*a legtökéletesebb iskolája az emberi szívnek*” – és egyik műhelye a társadalmi reformoknak.

A szabadkőművesség Magyarországon az ország helyzetéből következően is nemzeti jelleget öltött. A Magyarországot és Erdélyt összefogó, az 1770-es években aztán kiépült páholyok többségét Draskovich János ezredes egyetlen obszervanciába egyesí-

tette, önálló szervezeti szabályzattal, „Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungariae in Provinciam redactae” („A Magyarország koronája alatti provinciává egyesített Szabadság Szabadkőművességének alkotmány rendszere”) címmel. Nemcsak egyszerűen azért építettek ki az egész országra kiterjedő, független szervezetet, hogy az ausztriai páholyok alárendeltségéből kilépjenek. A magyarországi szabadkőművesség önállósodása mindenekelőtt az ország önállósága iránti igényt juttatta kifejezésre. De egyben a társadalmi reformvágyat is kifejezte, mert az alkotmány előljáróban azt is szóvá teszi, hogy azok, akik hivatalukat fel kellett adniuk mások hivatalvágya miatt, az új alkotmány által szabályozott szabadkőművességben akarják a közjót szolgálni. A magyar szabadkőművesség tehát egyúttal a társadalom önszervezése a főhatalommal szemben, a függetlenségi hagyomány tovább éltetése. Erősen hungarus jellegű mozgalom, amely az etnikai nemzetek fölött álló hazát szolgált, azok közös állama volt. Draskovich maga is horvát volt, és páholyainak többsége Horvátországban működött. A szabadkőműves alkotmány a polgári átalakulás indító programja: „*Rendünk fő célja, hogy egész Magyarország koronája alatt szerteszét olyan komoly, tisztos és nemes szívű férfjaink legyenek, akik felkészültek arra, hogy mindent megtegyenek, amit az emberi nem java megkövetel*”, méghozzá „*a zsarnokság, a babona, a korlátlan hatalom*” ellenében.

A szabadkőművesség és a főhatalom összeütközése elkerülhetetlen volt, bár egyelőre az egymásrataltság volt az erősebb. Az emlékező Kazinczy szerint Draskovich János „*tudta a hazai históriából, hogy nekünk magyaroknak minden szerencsétlenségünk onnan ered, hogy egyikünk a másikat a vallás miatt pusztította, s magunk ellen forgattuk fegyvereinket; mint ember pedig tudta, hogy vallásáról az ember senkinek másnak felelőssel nem tartozik, hanem Istennek és a maga lelkének; és hogy a meggyőződéshez az erőszaknak semmi köze. A Lóczy derekasan boldogult feltételében, s talán nem volt vármegye az országban, mely a maga jobb fejei által azzal összezsugorodásban nem állott, ahova annak jölvő világa nem sugárlott. Midőn József a maga Tolerantiale Edictumát kiadta, a Draskovics Lóczyja már elkészítette volt az elméletet, s amit Józsefrendelet, az a kőművesek gondolkodásához képest kevés is volt*”. Mindenesetre ennek az 1781-es toleranciarendelethez köszönhetően a protestánsok előtt is megnyíltak a hivatali pályák, amelyekről korábban a katolikus hegemonia elzárta őket. Kazinczy különböző felekezeteket egyesítő népiskolák tanfelügyelője lett a kassai kerületben. Ez az iskolatípus addig ismeretlen intézmény volt, de József halála után meg is szűnt.

Az uralkodó és a magyar szabadkőművesek meghasonlása az alkotmányossághoz való viszony miatt következett be. 1785-ben a Magyar Kancellária több száz oldalban határozottan kifejtette Ófelségének, hogy a reformokat csak alkotmányos úton lehet és tanácsos életbe léptetni. A munkálatokat a szabadkőműves Ürményi József és Pászthory Sándor dolgozta ki, Esterházy Ferenc kancellár pedig az emberszeretetről szóló szabadkőműves hitvallásnak is beillő felség-előterjesztéssel küldte fel: „*Ebben a pillanatban elfelejtkezem arról, hogy magyar vagyok – és helyes, méltányos és valamennyi közíró által elismert alapelvek érvényesítésére törekedve – világpolgárként fejtem ki gondolataimat*.” Ma elképzelhetetlen ez a szókimondás. A magyar szabadkőművesek azonban bízhattak II. József nyíltszívűségében és abban a szabadkőműves-szolidaritásban, amely az udvari hangadókat is jellemezte, ha éppen nem jelentették fel egymást. Mindenesetre II. József nagyságára is vall, hogy tűrte az ellenvéleményt, és a bécsi szabadkőművesekére is, hogy elfogadták a szabad diszkussziót. Esterházy Ferencet az ausztriai illuminátus mozgalmat vezető író, Sonnenfels lapjában is meggyászolták,⁵ Mozart gyászindulóval búcsúzott tőle. Tudomásul vették, hogy más politikai irányt követ. Az egyik legfonto-

sabb bécsi szabadkőműves, a nemesérc-feldolgozási technikák kidolgozásáról híres Born Ignác viszonya viszont ennél bensőségesebb volt: őt érzelmi szálak is fűzték Magyarországhoz. 1786-ban így nyilatkozott Kazinczynak: „...*én Magyar, az az erdélyi vagyok, és szeretném mind hazámat, mind nemzetemet, ha idegen nem volnék is. A haza áldott föld, a nemzet tisztelget érdemlő nemzet, mert megvan saját Geprägje*”. Born egyébként okozhatott némi gondot II. Józsefnek, mert miközben a Zur wahren Eintracht páholy élén állt, titokban illuminátus is lett,⁶ és az illuminátusok rendjét egyszerűen betiltották, aminek következtében a titkos társasági fekete mitológia középpontjába kerültek.

Az illuminátus rendet 1776. május 1-jén alapította Adam Weishaupt, ingolstadti egyetemi tanár, aki jezsuita mintákat követett, és célként tűzte ki a szabadkőművesség integrálását saját mozgalmának szervezetébe. A nagy kérdés az volt, hogy ki és miként érvényesíti a világ eleve adott harmóniáját a fokozatos és törvényszerű fejlődés során. Weishaupt szerint „*maga Isten ültette el a nemesebb és szebb emberi lelkekben a titkos társaságok iránti vágyat azért, hogy a többieket tökéletességre és boldogságra vezessék*”.⁷ Az illuminátusok ki akarták alakítani a titkos társasági kultúra elitjét, és sok szabadkőműves páholy csatlakozott hozzájuk. A császárt ingerelte is, hogy Weishaupt programként váltotta az európai vezetők felváltását az illuminátusokkal, az illuminátusok pedig Mozarta nehezítettek, mert A VARÁZSFUVOLA-ban kiénekelte a titkokat, és ezzel – a testvérek legnagyobb megdöbbenésére – profanizálta a titkozatoskodást. Ráadásul Sarastro alakját Bornról mintázta, bár a közönség II. Józsefet vélte felismerni benne, és az Éj Királynőjében Mária Teréziát, aki nem vette jó néven, hogy az ő férje is eljárt a páholyokba. Mint Kazinczy megjegyezte magának: „*M. Therésianak igen fonák ideáji voltak róla [mármint a szabadkőművességről – M. A.]. Szegény nagyasszonyt sokat gyötörtötte annak tudása, hogy az ő férje is kőműves.*”

Valójában mindenkinek csak „fonák ideái” lehettek a szabadkőművességről, és Mária Terézia megérezte a veszélyt. A felvilágosodás magyar politikusai a páholyokban tanulták meg a legnagyobb politikai erényt, a célszerű hallgatást. Kazinczy miskolci páholyának alapszabályai például egyenesen megtiltották a hit- és politikai vitákat. Az istentagadókat eleve kizárták, hangsúlyozva, „*hogy a hit és az erény minden igazi kőművesség alapja*”, az igaz szabadkőművesnek imádnia kell Istent, aki a legmagasabb építőmester és minden bölcsesség tára, az uralkodó az ő földi hasonmása, de Isten mindenkinek a bírója.⁸ Ez a kitétel egyben legitímálta azt, hogy a miskolci páholy egyik alapító tagja, Vay József az 1790-es évek utáni diétai ellenzék vezéré legyen. Ugyanakkor a budai páholyoknak is tagja volt a nagyon is találó Arisztidész néven. Hallgatag volt és megfontolt. Amikor Kazinczy 1825-ben egyik levelében visszatekintett az elmúlt negyed század diétáira, meg is jegyezte: „*Ez a nagy férjfiú kormányzá a diétánkat, s hallgatva. Most senki sincs még, aki különböző vélekedéseket egybe vonni tudná, mint ő.*” Az idő szépít, az 1800-as évek elején „Vay József képe alá” még a következőket idézte Liviusztól: „*Viri, cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit.*”⁹ („Férfi, akinek a legnagyobb befolyáshoz semmi sem hiányzott a polgárok józan eszén kívül.”) Kazinczy igazában sohasem került be a politikai élet világába, de hogy a szabadkőműves páholy mennyire az országos politika előszobája volt, mi sem érzékelteti jobban, mint az 1790-es diéta összetétele: követeinek jó egyharmada, 35 – Marczali Henrik szerint – „biztosan” szabadkőműves volt, sőt „valószínű”, hogy a követi kar fele.¹⁰ Az uralkodó szorongatott helyzetét a magyar politikai elit ki is tudta használni, amikor olyan törvényeket harcolt ki, amelyek az ország önállóságát jól körülbástyázták, és a diétai bizottmányokban megindulhatott a reformpolitika, pontosabban meg-

indulhatott volna, ha II. Lipót halála után a francia forradalomra való ellenhatásként a bürokratikus abszolutizmus és a rendi reakció nem köt erős szövetséget.

A szép remények időszakáról a nyilvánosság előtt már csak az 1804-ben magyarul is egészében kiadott VARÁZSFUVALA adott hírt,¹¹ de amiről aztán még egymás közt beszélgettek, az elszállt, hacsak egy-két óvatlan írástudó nem hagyott nyomot maga után. Például Ferenczy János, Révai Miklós egyik lelkes tanítványa, 1806 márciusának derekán így vallott naplójában: „*Ama híres darab: ZAUBERFLÖTE, tündérsíp mutatattott, sokat jelent ezen darabban az előforduló társaság, ennek tagjainak beszéltetésök és más szokásai a szabadkőműveseknek munkájok, amint Versegitől hallottam, Leopold halála után második Ferencet csalogatták társaságokba, de az együgyű fiú atyját sem ebben, sem másokban követni nem tudta, nem értette. Mostan ezen társaság boldogtalan Martinovits halála után igen megcsökkent, majd úgy jártunk, mint Második Ferdinánd alatt, aki a keresztény katolikus hitnek palástja alatt tiranizmusát jól elterjesztette.*” A további történeti elmélkedés eredménye költői kérdés Magyarországhoz: „*mire jutottál, mióta Ausztria Ház igáját viseled?*”¹²

Úgy látszik, Verseghy Ferenc többet fecsegett, mint Kazinczy, aki gondosan hallgatott, ha szabadkőművességről esett szó, vagy főképpen akkor, ha Martinovicst hozták szóba, és beleborzongott volna abba, ha valaki a szabadkőművességet és a magyar jakobinus mozgalmat így összekapcsolja. Pedig korábban szókimondó volt. 1792-ben, Ferenc koronázásakor a templomban a „hasas papok” közé keveredett, velük a trónusig sodródott, és ott: „*Én nemcsak szóval el nem készülve, de végig sem gondolva, amit mondani akarok, német nyelven ezt mondám: »Felsőgednek idvezült atyja engemet hivatalomtól egyedül azon okból mozdíta el, mert mint protestáns katolikus iskolák körül nem szolgálhatok, de bizonyossá téve, hogy hivatalomtól véttem nélkül esvén el, első nyilással illendőleg fogok applicáltatni, s ennek jeléül esztendei fizetésemet ki is fizettetvén. Oly hivatalt kérek, melynek fizetése kisebb, mint azé volt, a nápolyi Szent Januarius veres pántlikájával és csillagával.*»”

Hivatalt már nem kapott Kazinczy, elkeseredésében megyegyűlésekre járt, több megyében is a sajtószabadság mellett szólalt fel. És bár rejtőzködésre hajlott mindig, olykor kitört, aztán csak emlékezett. Kétszer is leírta „*Egy bátor szavam az Abaújvármegyei gyűlésen Kassán, 1794*” című jelenetét. Az 1827-es változatba még saját akkori lelkiállapotát is beleszötte: „*Vitéz Imre, testvére Jánosnak, ki követje volt e megyének 1825. [-ben] is a diétán, 1793. lefordítá s kinyomtatata Kassán egy nyomorult firkrát e cím alatt A KŐMÍVESEK NEM JACOBINUSOK. Péter Szuhányi, exjesuita [...] egy hasonló érdemű munkát nyomtatata: A KŐMÍVESEK JACOBINUSOK; s a két munka szabadon forga kezekben. De mivel Szuhányi azt is beszélé, hogy II. Leopold császárnak halálát kőműveseknek lehet tulajdonítani – (Leopold maga is kőműves volt, s még Bécsben is buzgó kőműves, s a maga prágai koronázásakor ezeknek adá által nevelésül egy gyermeket) – s az udvar a Szuhányi állítását complimentumnak nem veheté*”, munkáját betiltotta. „*Amint a parancsolat felolvastaték, az imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólala: Quidcumque demum dicamus, Latonii certe Jacobini sunt.*” (Azaz: „Bármit is mondunk, a kőművesek bizton jakobinusok.”) Erre „azzal a tűzzel, mellyel a jó mellett s a rossz ellen még most is (1827) lobogok, felkelék s szemeimet Bodenlósra szögezvén s feleletemet [...] e szókat mennydörgém: Civitatem miscere et reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum”. (Azaz: „Nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták keltenek zavart az államban, és ők ölik meg orgyilkos módjára a királyokat.”) Fáy Mihály figyelmeztette, hogy ezt megtorolják. „*Ettől és az illyektől rettegtem én, midőn elfogattatám, mert mit vétettem különben?*”¹³

Tudjuk, vétett. Részt vett a jakobinus mozgalomban, amely az összeesküvés formáját öltötte. Részesei a titkos társasági kultúra és a reakció patológiájának estek áldozatai.

tul. A titkos társasági világ varázsa – a divaton és az okkultizmus iránti kíváncsiságon túlmenően – alapvetően abban rejlett, hogy a benne való részvétel új és vonzó kulturális és politikai életformát kínált. Ugyanakkor részben a polgári társadalom gyengeségének a terméke volt, amelynek még nem volt elég ereje a nyilvánosság biztosításához. Paradox módon éppen e gyengeség volt a titkos társasági mitológia életetője is. A mítoszok istenekről és félistenekről szóltak, istenített vagy démonizált emberekről. A titkosság viszont erőt sugallt. Amit az emberek nem tudtak megmagyarázni, azt titkos erőknél tulajdonították, és akik a mitológia vonzásába kerültek, a titkozatosságban már ennek az erőnek a forrását látták vagy érezték. Jellemző, hogy sokan azok közül, akik maguk is a szabadkőművességen keresztül kerültek a titkos társasági mitológia hatása alá, a jezsuita mítoszt is elfogadták: minden rosszban a titkos módszerekkel dolgozó jezsuiták ármánykodását látták, és a saját fegyvereikkel akartak ellenük harcolni. A titkos társasági kultúra így saját patológiájának is forrása lehetett, főleg miután divattá vált. *„Manapság bármely társadalmi rendből kevés olyan embert találunk, aki tudás- vagy tettvágyból, társasági élet kedveléséből vagy kíváncsiságból ne lett volna egy ideig ilyen titkos társaság tagja”* – írta 1788-ban az illuminátus Adolf Knigge az emberekkel való bánásmódról szóló kézikönyvében.

II. József utódja, Lipót maga is bejáratos volt a titkos társasági világba. Az innen vett mintára titkos propagandaközpontot szervezett, hogy reformpolitikája érdekében a lakosság egyes rétegeit szembefordítva egymással, célszerűen ki tudja játszani azokat egymás ellen. Martinovics is így került közel hozzá. Először a köznemességet tüzelte röpiratban az arisztokrácia és a klérus ellen, majd belépett Lipót titkos társaságába, és itt azt a feladatot kapta, hogy a parasztmozgalmakat szítsa a nemesség ellen. A császár bizalmasának és munkatársának hitte magát, de saját jelentőségét némi önmisztifikációval is fokozni próbálta. Láta, hogy fölötteseit izgatják az illuminátusok, ezért úgy adta ki magát, mint aki azok világába is beépült. Jelentéseiben az illuminátusok, a szabadkőművesek és a jezsuiták – egész kontinenst behálózó – borzalmas összeesküvéseivel ijesztgette a hatalmat, majd azzal nyugtatta meg, hogy Magyarországon sikerült őket megnyernie Ófelsége számára. Aztán a bécsi illuminátusvilág titkait is feltárta. Jellemző, hogy egyik jelentésében a cseh kancellária tisztségviselőinek nevét egyszerűen átmásolta a veszélyes illuminátusok listájára. Kérdés: annyira beleélte magát a besúgó-szómágiába, hogy elvesztette az önkontrollt, vagy felettesei hiszékenységében bízott? A pesti rendőrfőnökből bízhatott, mert az „isten embernek” minősítette őt, méghozzá Lipót császárhoz intézett feljegyzésében.

Lipót nem hitt el mindent besúgóinak, de annyi bizonyos, hogy amíg élt, Martinovics azt írta, amit fölöttesei hallani akartak; a császár halála után viszont már ő akarta meghatározni, hogy mit akarjanak hallani.¹⁴ Főgazdája elhunytával azonban egyszerű besúgó lehetett csak. Továbbra is húzott némi kegydíjat, szolgálatait külön is jutalmazták, apáti címmel is kitüntették, de egyre inkább kegyvesztettnek és mellőzöttnek érezte magát. Szorgosan jelentett a demokraták veszélyes szándékairól, forradalmi és köztársasági terveikről. Uralkodóellenes merénylettekkel riogatta az udvart, és hosszasan ecsetelte az elégedetlen közhangulatot, sőt még Ófelsége alkalmatlanságát is az uralkodásra. Valójában saját rendszerkritikáját adta elő, és saját véleményét is a feljelentettek szájába adta. A korábbi reformpolitika folytatását javasolta. Ezentúl külpolitikai tanácsokkal is szolgált, mindenekelőtt azzal, hogy ismerjék el a forradalmi Franciaországot, amely akkor még alkotmányos királyság volt. A francia Gorani nevében nyílt levelet írt Ófelsége ellen. 1793 nyarán ugyanis – látva a francia forradalom sike-

reit – elfordult az uralkodótól. Ezért a magyar reformnemességben keresett szövetségest, az uralkodó ellen írt röpiratot, és a nemesség kiirtásának szándékával vádolta a Habsburg-házat. Arra készült, hogy összehívják a diétát, és ott nagy szerep vár rá. A felvilágosodott rendiség szellemében alkotmánytervet is készített. De a diéta elmaradt, az érvényesülésnek egyetlen lehetősége állt még nyitva: a titkos társasági élet.

Martinovics szervezkedett, fontoskodott, de nem ő teremtette a titkos társasági mozgalmat, hanem az őt, amennyiben mozgásteret biztosított számára, a mozgalom pedig az abszolutista és rendi reakcióra adott válaszként bontakozott ki. A politizáló demokratikus titkos társasági kultúra színterei közben némileg megváltoztak. Mert a radikálisabban gondolkodók nagy része már nem a páholyokban politizált, hanem az időközben megalakuló olvasóegyletekben, a besúgójelentések szerint: a klubokban. A klub jellegzetes francia jelenség. A forradalom előtt Franciaország „hatalmas páholy” volt.¹⁵ A forradalomból születő államhatalom és új nyilvánosság azonban egyre kevésbé tűrhette a titkos társasági kultúrát, a páholy demokratizmusa ellentmondott az állami politikai szintre emelt antiarisztokratizmusnak is. A szabadkőművesek mindenütt ott voltak, de a szervezet számára nem volt hely. Napóleon viszont integrálni tudta a szabadkőművességet saját világhatalmi törekvéseibe. Egyébként az illuminátusok a forradalom előtt eltűntek a színről. Maga Knigge úgy nyilatkozott, hogy a legmagasabb fokú illuminátusok kötelessége az uralkodókat és a népeket figyelmessé tenni a világ-reformátorok veszélyes elveire, mert most a szabadság és egyenlőség örve alatt békés polgárokat lázítanak.¹⁶

A titkos társasági kultúra éppen titkossága miatt hívta ki maga ellen a sorsot. Mirabeau 1776-ban az illuminátusokéhoz hasonló programot dolgozott ki, azt fejtve ki benne, hogy miként lehet a szabadkőművességet olyan politikai gépezetté alakítani, amely valójában a majd tizenhárom év múlva bekövetkező forradalom céljaihoz hasonlókat próbált volna megvalósítani. Aztán ugyanez a Mirabeau 1788-ban tüzet okádott a szabadkőművesség ellen, ingerülten hangoztatva, hogy jezsuita mintára jött létre Angliában – ahol egyébként nemhogy jezsuiták nem működtek, de maga a katolikus vallás sem volt egyenjogú felekezet. A helyzet iróniája abban rejlik, hogy a francia forradalom közbeszédének egyik műhelye valóban a szabadkőműves páholyvilág volt, de a forradalom kitörése után a titkos társasági világ szinte eltűnt, és a páholyok szerepét a klubok vették át. Csak legenda az, hogy a forradalom a szabadkőművesség műve. De a legendát a szabadkőművesek maguk is élesztették olykor. Kazinczy fel is jegyezte, hogy Vay Miklós az 1790-es években meglátogatta Klopstockot, aki a forradalmat „*úgy nézte, mint az emberiség triumphusát*”, és „*Párisba utazott ezt látni*”. Erről beszélgetett a magyar utazó és a német költő. „*Ki hitte volna, mondá talán Vay, hogy ez a frivolus nemzet ily energiát mutathasson? Nekem Condorcet azt mondá, felele Klopstock, hogy ő nem a legrégebbiek közül való azon társaságban, mely ezt készítette, és mégis 22 esztendeje, hogy benne van. Ezt – emlékezett Kazinczy – én Vaytól vettem önmagától. Ezt vetem hozzá: ki hihette volna ezen elpulyult és elpuhult nemzettől, hogy közötté 22 esztendeig is titok lehessen az ily igyekezet!*”

A magyar helyzet iróniája, hogy a magyar jakobinusok a titok mindenhatóságában hittek, és aztán sok mindent elmondtak, mint azok a csínytevő gyerekek, akiknek őszinteségükért bűnbocsánatot ígérnek. Martinovics a kétlépcsős forradalmat irányítani hivatott kettős szervezetet „*a felvilágosodás és az illuminizmus kivonatának*” állította be, éppen Szentmarjay Ferenc előtt, aki először visszariadt a „*ravasz család*”-tól, de aztán magával ragadta a főszervezők közé saját – mint később ő maga vallotta – „*tapasz-*

talatlan kíváncsisága” és Martinovics személyes varázsa. A szervezkedés „naiv módja” tetszett Hajnóczynak is, az, ahogy „a felvételi szabályokban” egyszerre rejte és mégis nyilvánvalóan körülírták, hogy miként szervez be minden egyes tag két új tagot, és így majd ezrekre dagasztják a tagok számát, anélkül, hogy ezek ismernék egymást. És ha majd 200 000 főre rúg a tagok száma, kirobbantják a forradalmat, természetesen Robespierre beleegyezésével.

A játékosösztön feltámadása – a titok kultusza – elnyomta az aggodalmakat, a titkos társasági élet komolysága és komolytalansága egyszerre érvényesülhetett. Sokan ez utóbbira hivatkoztak, amikor bíróság elé kerültek. Arról természetesen hallgattak, hogy a történelem játékoságában bíztak, és pedig abban, hogy a francia seregek olyan közelbe kerülnek, hogy nemcsak meg lehet kísérteni, hanem végre is kell hajtani a rendszerváltoztatást. Végzetes naivitás? Hiszen a perben többen is elmondták, hogy Magyarországon nincs lehetőség a forradalomra. Csakhogy a tömegek lázadásától mégis lehetett tartani. 1784-ben Erdélyben robbant ki parasztfelkelés, és ennek óriási visszhangja volt egész Európában. Mert mindenki a maga módján próbálta kihasználni, ki a nemesség, ki az uralkodó ellen. A magyar nemesség a parasztfelkelés rémével igyekezett mozgósítani. Lipót később a parasztokat lázította ügynökeivel. Most pedig felvillant a kérdés: mi lesz, ha közelednek a francia seregek? Mit tesz a már innen-onnan ingerelt parasztság? Fessler Ignác Aurél nem nagyon szerette Martinovicsot, de úgy vélte, hogy egykori barátja összeesküvésével „*a szülési fájdalmakat saját hazája számára enyhíteni akarta, ahol az adott viszonyok között fájdalmasabbak és rombolóbbak lettek volna, mert Magyarországon a közember szellemi és érzelmi műveltsége, jogfelfogása mélyen alatta állt, mint a francia köznépe*”.¹⁷ A szakirodalom ezt a helyzetértékelést nem szokta mérlegelni. A vádlottak sem vallottak ilyesmiről. De azt nyilván kezdeti naivitásukban is felismerték, hogy ha ilyesmit elmondanak, akkor a felségsértés vádja igazolódik. Szentmarjay vallomásában önmentésnek állította be a mozgalmat, mert az „alternatíva” nem volt más, mint: „*vagy anarchiába fulladni, vagy orosz vagy török megszállás*”.

Vizsont ha a franciák bejöttek volna Magyarországra, Martinovics – felmutatva francia kátéját – elmondhatta volna, hogy franciább a franciáknál. A kátéban pedig benne voltak azok a hívószavak, amelyek láttán és hallatán megdobbant a felvilágosodás jegyében tájékozódó ember szíve. Az általános jellegű, hitvallásszerű tételek mögött azonban racionális és valóságra tekintő számvetések húzódtak meg. Martinovics nem egyszerűen a forradalom kéméletlen mechanikáját próbálta előre programozni a két társasággal, hanem a maga módján a forradalom megszelídítését is valamiféle egyensúlyi állapot kialakításával képzelte el, természetesen bízva abban, hogy bármiképpen is alakul a történelem, ő maga a felszínen marad.

Martinovicsnak két arca van, a jakobinus mellett a lipóti intrikus-politikus játékmesteré. Ő és Laczkovics a per folyamán úgy állították be magukat, mint a Reformatio Leopoldina folytatói, és ez nem csak az önvédelem ködösítő reflexe volt. Ugyanakkor „A Magyarországi Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja”-ban elmarasztalta Lipótot, mint aki „*machiavellizmusával és csábításaival, megvesztegetésével a diétát kijátszotta*”. Amikor Lipótot szolgálta, akkor csodálta, most Leopoldus Machiavellusnak nevezte. De most is – mondhatnánk Ignatius Machiavellusként – követte, hiszen saját machiavellizmusával csábított. Vizsont nem kétséges, hogy amikor az összeesküvés méreteit és jelentőségét eltúlozta, akkor erőt akart felmutatni abban a hiszemben, hogy így kegyelmet nyerhet társainak és jó állást magának.

Kazinczy először tagadott, aztán amikor elé tették az őt beszerző Szulyovszky Menyhért vallomását, ő is beszélt. Szerencséjére nem fedett fel mindent bírái előtt, viszont éppen eleget mondott ahhoz, hogy felingerelje őket, akik azután nem is tetteiért ítélték halálra, hanem erkölcsi bátorsága miatt. Őszintén vallotta meg, hogy „*a barátság és virtus szép tévedése*” vezette a társasági mozgalomba. Viszont Hajnóczy Józsefet nem tagadta meg. Úgy nyilatkozott, hogy „*jobb embert és becsületesebb férfit*” nála nem ismert, és bölcsen hallgatott barátja forradalom iránti odaadásáról. És Szulyovszky sem hazudott, amikor arról vallott, hogy Kazinczyt csak Hajnóczyra való többszörös hivatkozással tudta beszervezni, mert miután elolvasta a „Reformátorok Kátéjáj”-t, így fakadt ki: „*Isten mentse azt, akinél megtalálják*” azt a „*szerfölött lázító írást*”.

1794-ben a félelmet és a szorongást két szabadműves jellemvonás ellensúlyozta: a barátság és a virtus. Miután a Szabadság-rend alkotmánya leszögezte, hogy „*a mi rendünk az egyetlen testület, amelytől az üldözött és majdnem mindenütt eltaposott emberiség egyedül várhat segítséget*”, e követelmény után a második helyre a barátság ápolását állította. Ez a barátság a lelkek kölcsönös és önkéntes egyetértésében rejlik, mely barátságnál nincs „*édesebb élvezet*”. Az alkotmány végül így zárul: „*Virtus non territa monstris*” (azaz: „A virtus nem fél a szörnyektől”).

A barátság Kazinczy számára is értékteremtő közösség. „*Legfőbb gyönyörűségemet a barátságban találok*” – vallotta még 1782-ben. A fogságból pedig anyjának is megírta: „*a virtus érzései által elragadtatva hibáztam*”. Martinovics, aki a fogságból bátyjához intézett levelében is hazudozott (például azt, hogy a francia nemzetgyűlés állampolgársággal tüntette ki, továbbá, hogy a béketárgyalások az ő műve), igazat állított viszont akkor, amikor azt írta, hogy „minden erényes embert” be akart szervezni. Sigray Jakab pedig azzal az ötlettel állt elő, hogy a beszerzési útmutatásba francia maximáknak álcázzák a toborzótechnikát, például ilyenbe: „*Boldog az, aki avval dicsekedhet, hogy két embert vezetett vissza az erényhez.*” Az erény így lett egyben csapda is. Szentmarjay például a virtusra hivatkozva oszlatta el Kazinczynak a szervezkedéssel és programjával kapcsolatos kételyeit: „*...miként hiheti, hogy olyan férfiak, akiknek a virtus a kötelessége, igaztalan dolgot akarnának?*” Legalábbis ezt vallotta Kazinczy. Bírái sem vonták kétségbe a vallomás őszinteségét, még ingerelhetette is őket, ezért az ítéletben is megemlégtették a vallomásból a „*barátság és virtus tévedése*”-t – természetesen jelző nélkül. Különös játéka a sorsnak, hogy a halálra ítélt Kazinczy még némi vigaszt lelhetett abban, hogy 1795 végén adták elő az ő drámafordítását, a LANASSÁ-t,¹⁸ amelyben a fő brámán kérdésére, hogy „*ki szabadított fel tégedet hitüknök s hazánknak szokásaít ítélgetni?*”, a kis brámán még odavághatta: „*Az igazság elfojthatatlan érzése és az emberiség.*”¹⁹

Viszont az sem kétséges, hogy a fogságban és utána Kazinczy őszintén vezetelt. „*Az én esetem megtévedés*” – nyilatkozta később. És félt, nem szívesen szólt arról, ami 1794-ben történt, viszont nem hazudott. Amikor Szirmay Antal 1809–10-ben megírta a magyar jakobinusok – hivatalos ízléshez igazodó – történetét, és elkészülte után röviddel a mű eljutott Kazinczyhoz, ő a kézirat egyes állításaihoz észrevételeket fűzött,²⁰ többek között a következőt: „*Faj úgy az emberiségnek, ha történetei aszerint jegyeztetnének fel, mint ez, mert akkor a történet nem volna más, mint akart és nem akart hazugságok szövedéke. [...] De az olvasó ne várja tőlem, hogy mindent elmondjak, amit tudok. Azt fogadom, hogy hazudni nem fogok.*” Azt viszont már nem tagadta, hogy Hajnóczy „*a francia revolúcióban élt lelkestől-testestől*”. Kossuth Lajos is hiába próbálta faggatni, látnia kellett, hogy a széphalmi mester „*nem szeretett e dolgokról beszélni, hanem, ha mi keveset szólt, Martinovicsról*

mindig nagy tisztelettel szólt”.²¹ Márpedig haragudott Martinovicsra. Amikor 1810-ben Jankovics Ferencnek önéletrajza készítéséről számolt be, akkor életstratégiájáról is vallott: „*Osztán én itt azt a vigyázást fogom követni, amit beszéléseimben szoktam: a szenvedés történiáját szabadon s nagytás nélkül hirdetem, de a legoktalanabb cselekedet felől, mely valaha emberi főbe, legalább magyaréba férhetett, hallgatni szoktam, s hallgatni is fogok. Egy immorális, bosszút lihegő, tudományos, de eszetelen pap egy heves, de széplelkű s magát a régi Görögország és Róma korába visszaálmódolni szerető Hajnóczyt elvakította, elámította, megcsalta, s véle együtt oly sok ártatlan, semmi tilalmasat nem is akaró, nem hogy cselekvő leve egész éltére szerencsétlen. Reményilem, hogy maga ez az írás az én kezemből eredve, nem most, de egy-két s több század múlva, maradéknak becsesebb lészen.*”

Szirmay Antal olvasásakor is megjegyezte, hogy Martinovics „*karakter nélkül való, megromlott ember*”, de kifejezetten ingerelte, hogy Szirmay műveletlennek nevezte a nagy összeesküvőt. Ugyanakkor taszította Martinovics libertinizmusa. Fel is idézte találkozását Martinovicssal. Erre 1789-ben került sor, apósánál, és Fessler is jelen volt. Kazinczy, aki akkor tanfelügyelő volt, elmesélte, hogy egy pap miként próbált túljárni az eszén. Mire Martinovics olyan tanácsot adott, amely bevált volna, „*de csúnya volt*”, és Kazinczy el is utasította. Viszont Szirmayval szemben hangsúlyozta, hogy „*ha Martinovics rossz volt is, a feje bizonyosan jó volt, s nemcsak talentoma volt, hanem tudománya is*”. Még utólag is elborzadt azon, ahogy a halálraítélt hol megtagadta Istent, hol a keresztet csókolgatta. Amikor azt olvasta Szirmaynál, hogy az összeesküvés terve abban állt, miszerint az augusztusi pesti vásár napján kiszabadítanak 1500 francia foglyot, majd velük elfoglalják Budát, és miután a plebset is mozgósították, felégetik a gazdagok és előkelők házait, akkor ennek a hazugságnak még szinte hitelt is adott: „*Egy olyan istentelen embertől, mint Martinovics és egy olyan exaltált főtől, mint a Laczkovicsé, lehet ugyan várni még efféléit is. De én ugyan ezeket itt hallom és olvasom legelőször.*” Mégis, általában védelmezte Martinovicsot, ha támadták. Amikor Fesslernek A MAGYAROK TÖRTÉNETE című könyvét olvasta, és kimásolta az idevágó részt, akkor a tudós püspöknek azt a megjegyzését, hogy Martinovicsot cselekvésében olyan mozgatórugók irányították, mint Sullát és Catilinát, így kommentálta: „*Fessler ismerte-e Martinovics tette rugóit, s honnan tudja, hogy azok egyek voltak a Sylla és Catilina indító okaival? Minden revolutionarius Sulla és Catilina-e? Az vala-e Júnusz és Marcus Brutusz? Martinovics nem vala erkölcsös ember, de Leopold is ismer-te az érdemet, mint Fessler, s talán inkább mint Fessler, s Leopold M. felől nem úgy ítélte mint Fessler.*”²² Tegyük hozzá, Kazinczynak Fessler sem nyerte meg a rokonszenvét, amikor együtt voltak 1789-ben. Fessler pedig említett művében külön kiemelte, hogy Martinovics francia győzelemre számított, és a rend összeomlásával járó káoszt és a tömegindulatok elszabadulását akarta megelőzni. Alapvetően viszont az volt a véleménye, hogy az embereket nem lehet új alkotmány bevezetésével megváltoztatni, hanem csak neveléssel. Érdekes, Kazinczy írásban megállta, hogy ne menjen tovább Martinovics és a „*jakobinus*” mozgalom jellemzésében. Ugyanakkor „*szálló papírszeletké*”-re sok mindent feljegyzett, hagyatékában hemzsegnek a „*rövid jegyzések*”, amelyek alapján utólag összeállította a FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-t,²³ irodalmunk klasszikussá vált alkotását – noha az jobb is lehetett volna, mert mélyen igaza van Vargha Baláznak: „*Odavetett jegyzetei egy meg nem alkotott remekké állnak össze.*”²⁴ Hát még ha leírta volna azt is, amit olykor elmondott.

1828 márciusában azonban Pesten barátai – Szemere Pál, Guzmics Izidór, Bitnicz Lajos, Pázmándi Horváth Endre – társaságában kissé kitombolta magát, amikor – Bitnicz naplója szerint – „*az öreg, de tüzes*” széphalmi mester „*a németek ellen egyre bosszú-*

ságát s anyjának a mondását: »jó ember a német, jó, csak akasszák föl!« emlegetvén, különféle tárgyakról beszélt, névszerint Hajnóczy barátjáról, ki II. Leopold alatt fődirektorrá lett, e fejedelemnél volt tulajdon audienciájáról, Hajnóczy behatásáról Robespierre elvesztére, továbbá Martinovics és Fessler professzorokról, az elsőt fekete lelkű embernek festette. Különös volt, hogy sem most, sem egyéb ily alkalommal, soha nem beszélt saját fogságáról, sőt azonnal félbeszakította a beszédet, ha arról kellene szólnia”.²⁵ Márpedig – láttuk – Jankovichnak éppen azt ígérte, hogy fogságáról vall, és a mozgalomról hallgat. Meg is írta fogsága naplóját, viszont a mozgalom történetét soha, holott a Robespierre-re való – számunkra rejtélyes – utalás azt jelzi, hogy tudott titkokat, tudott a mozgalom vélt vagy valóságos francia kapcsolatairól, a róluk szóló mendemondákról.²⁶ Egyébként Kazinczy a mozgalom posztjakobinus magyar folklórjában – éppen Szentmarjay szerint – „önfejtű, ügyetlen, gyakran gyermekes, de jellemes, a tettnek embere, mint író fontos”.²⁷ Kár, hogy ezekről a hajdani dolgokról kevesebbet írt, mint amit tudott. Sőt, nemcsak hallgatott, de olykor még némileg félre is akarta vezetni az utókort. „Mese az – írta 1824-ban Toldy Ferencnek –, hogy nálunk is vannak társai a külföldi cimborának, és gonosz céllal hintegetett vád; mese volt, amint ugyan hiszem, 1794-ben is. Férfihű-e magyarnak a szívébe az a veszedelmes bolondság, hogy ő egyéb legyen, mint aminek lennie kell? Sok van, ami kíván javítást, de hiszem, hogy azt a diéta is kívánná s már 1790. a maga elaborátumai által.”

A hallgatás jegyében tartózkodott attól, hogy megjegyzést fűzzön Berzeviczy Gergeley névtelenül kiadott A MAGYARORSZÁGI FELSÉGSÉRTÉSI PER című német röpiratához, pedig lemásolta, és annyit még megjegyzett a végén: „Leírám Pesten Nov. 19-kén 1828. Nyomatvány után.”²⁸ Három hét múlva ugyancsak Pesten egy társaságban kérdezték fogságáról Kazinczyt, aki megint csak elmondhatta magáról, hogy „szólottam szabadon, de nem gondatlanul”. Erről azt jegyezte fel, hogy ebben a társaságban egy „káplán azt beszélé, hogy bizonyos plébánustól tudja, ki Martinovics degradációján Kondé püspöknek asszisztált, hogy midőn Martinovicsnak ez olvastatott fel in obversum legum humanarum [az emberi törvények ellen], igenelve hajtogatta fejét a föld felé, de erre et legum divinarum [és az isteni törvények ellen] a fejét tagadozva csóválta, de minden szó nélkül. Kapit. Novák nekem azt mondá, hogy midőn Kondé ezen degradáció alkalmával neki ezt olvasta fel: Vobis ergo Judices hominem hunc qui conspiravit contra regem et patriam [Nektek tehát bírák átadom ezt az embert, aki összeesküvést szőtt a király és a haza ellen], Martinovics ezt kiáltá igen hangosan: Non est verum, contra patriam non, sed contra regem [Nem igaz, nem a haza, hanem a király ellen]. Novák nem vala hazug, s ezt nekem a degradáció után 3 holnappal mondá, s az itt elmondott szavakkal”.²⁹ És évtizedek távolából Kazinczy talán már nem is tartotta annyira csábítóknak Martinovicsot, mint amikor Jankovichnak jellemezte őt. Sőt, amikor Szirmayt olvasta, mélyebben elgondolkozott a fejleményeken. Hajnóczyt most már nem a csábító vitte lépre, hanem forradalmisága. Megítélése szerint ugyanis Hajnóczy akkor is a francia forradalomban „élt volna, ha nem egy aszódi lutheránus papocskának fia volt volna, hanem herceg Esterháznak vagy Illyésháznak hívták volna is. Legyünk igazságosak és valljuk meg, hogy a revolucionális ideák ragadó nyavalyák, melyektől még az is megszálltatatik, aki általa veszt, mindent elveszt”.³⁰ Kazinczy felidézte azt is, hogy Martinovics az ítéletet szentesítő királyi döntés hallatán „hatalmas, kevély beszédet tartott a bírákhoz, amelyben megvallá, hogy ő és legfeljebb Hajnóczy megérdemlették a halált”. Amikor eltűnődött a fejleményeken, akkor nyilván a saját esete is felöltött emlékezetében, de az utókornak szánt, jól kimunkált írásaiban nem tért ki rá. Mégis állandóan a határán volt a vallomásnak. Például saját maga számára írt feljegyzésében kellő humorral számolt be arról, hogy nagybátyja, Kazinczy András 1760-ban annak rend-

je és módja szerint alaposan berúgott az újhelyi paulinosoknál, amikor pedig egy pap részegen felvitte a pincéből, és menet egy mártír pap képére mutatva megkérdezte, hogy „*kész volna a vallásért meghalni?*” „*Én, mondá K., [...] csak három botot sem!*” Mire Kazinczy Ferencben megszólalt az egykori összeesküvő: „*A szó még nincs felejtve. Azért veszni néha bolondság, néha kötelesség, sőt öröm. Az idő választja el.*”³¹ A FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-ban pedig Martinovics büszke szavait úgy idézte fel, mintha maga is ott lett volna a degradáción, és nem Novák kapitánytól hallotta volna a történeteket.

Egykori összeesküvő- és fogolytársáról, Verseghy Ferencről viszont nem nyilatkozott különösebb tisztelettel, sőt inkább lekezelően. Szirmay munkájához fűzött megjegyzéseiben élvezettel, a gonoszok örömeivel írta le előnytelen külsőjét: „*...magas ember volt, s nem páfok, nem pohos ugyan, de nagy testű, alfelet szélesebbet látni alig lehet. A katonák ezt, nem tanulhatván meg annyi rabnak nevét, a kövér seggű papnak nevezték el.*” Ábrázátán „*néhány nagy bibircsó*”. Emellett: „*Pajzán papocska volt és katonai káplán korában megtanulta, mint kell bánni az asszonyokkal.*” Viszont: „*Nem kevés jót tett írásai s élete által.*” De ennek megörökítését másra hagyta Kazinczy. Nem írta meg, hogy fogolytársa Hajnóczy kérésére lefordította a Marseillaise-t. Talán sértette, hogy Verseghyt az összeesküvés több részletébe beavatták, mint őt. A FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-ban nem ismert kegyelmet. A PÁLYÁM EMLÉKEZETÉ-ben mélyen elítélte azt, ahogy nyelvtanával Verseghy rögzíteni akarta a nyelvi normát, és „*a legtisztálatlanabb magyar beszédben, melyet valaha fül hallott, ő hirdeté ki a tiszta magyarság törvényeit*”. Kemény szavakkal marasztalta el ugyanezért GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ című költeményében is. Ugyanakkor kifejezetten helytelenítette az indulatot, amellyel Révai Miklós tanítványai támadtak Verseghyre, holott ő maga is a nyílt viták híve volt.

Ami viszont Verseghy emberi magatartását illeti, a FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-ban arra emlékezett, hogy „*ez a rossz ember szörnyű alacsonyosságokkal vitte szerencsétlen esetét, sírt, nyivákkolt, szent énekecskéket énekelgete*”, aztán amikor 1795. június 1-jén együtt várták halálos ítéletük kihirdetését, akkor „*egész testében reszkete, mint a nyárfa levél*”. Amikor együtt jöttek ki az ítélethirdetés után, Kazinczy – aki természetesen bátran viselkedett – feltett neki egy olyan kínos kérdést, amelybe az idealizált Hajnóczy bírálata is belefoglalta, hogy a végén Verseghyn üssön: „*De mond csak, mondám, micsoda ember vala az a Hajnóczy, hogy a hozzá írt leveleim közül nekem kettőt improcessuáltak? Őtet 1794. augusztus 16. fogták el, Martinovicsot augusztus elsőjén. Miért nem égeté el a leveleket? – Mi gondom nekem azokra, mondá Verseghy; én csak annak örülök, hogy most már jó ízzel ehetem. – Nem hiába vagy pap, felelék, csudálkozva, hogy még a fogságban is hasa volt Istene.*” – Csakhogy ez a kép azért torz, mert bár lehet, hogy szó szerint minden így történt, mégsem teljes. Kazinczy nem említett egy-két fontos részletet, mindenekelött azt, hogy bár a börtönben is vitatkoztak nyelvi kérdésekről, szabadulásuk után is még néhány évig barátjának vallotta, és a barátságnak szép emlékei maradtak fenn. Ezeket az emlékeket Kazinczy Ferenc egy ideig gondosan őrizte, sőt ápolta, viszont amikor fogsága naplóját készítette, akkor már egyszerűen hallgatással mellőzte őket, talán azért, mert valóban elfelejtkezett róluk, vagy éppen ellenkezőleg, nagyon is éltek benne, de már annyi rosszat feltételezett Verseghyről, hogy maga szégyellte az egykori jó viszonyt és annak szép emlékeit.

Kazinczy megőrizte például barátja néhány versét és nyelvtani okfejtését, és a papírlap másik oldalára megjegyezte, hogy „*...Verseghy Ferenc rabtársam írta budai fogságunkban 1795. júliusban. Ezen papírosba volt bekötve Geschichte der Kunst von Winkelmann, s Verseghy a könyvet tőlem vette kölcsön. Már ekkor vala tintánk, nem engedelemből, hanem a katona tisztek kedvezéséből. Írom ezt Széphalmon, novemb. 15d 1820*”.³² A nyelvtani eszme-

futtatást még le is másolta magának, de előtte megörökített egy kis epizódot, amit hiába keresünk a FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-ban: „*A katonatisztek erántunk sok kedvezéssel voltak, a többek között azzal is, hogy a gárdák casernjében tartatván fogva, mely közben el vala rekesztve, megengedék, hogy olykor Szlávy György és Verseghy fogolytársunkhoz által mehessenek. Verseghy grammatikázott, s zacsokban tartotta lexikonja papírosszeleteit. Batsányi is köztünk vala egy ideig (tovább Kufsteinba vitetett) s mi közlénk ott egymással grammatikai vélekedéseinket. Verseghy engem el akara vonni a cs festésétől, mellyel én a nem komponált szókbán a tsch hangját megjegyezni, a régi példák és a természet után elkezdtem volt. Most ő is cseista. Ami itt következik, azt Verseghy az én Winkelmannom táblájára írta.*” És ebből kiemeljük azt, amit az *ë* betűről megjegyzett: „...az *e* és *é* között valóságos *media* az *ë*. Ez talán az *ö* vocalisból származhatott az újabb üdőkben”. Kazinczy egyébként az *ë* betűt elvetette: „*Különbséget e sok e hangok között a legkényesbb fül sem érez, s a legkényesbb ajak is mind egy hangzással ejti, s újítások szükségtelen és haszontalan, és így sikertelen is marad.*” – Erről az *ë* betűről is még nyilván vitatkozhattak. Verseghy ugyanis rendületlenül írta verseit, méghozzá az *Uránia* egyik kötetébe, ott, ahol volt valami üres hely, és ezek egy része Kazinczyhoz is eljutott. Barátjával, Szén Antallal másoltak belőlük. Mert Budán „*tintát, papírosat kapánk. Én már hajnalban talpon valék s dolgoztam. Így gyűltek össze azok, amiket e kötetbe téteték.*” Írta ezt 1821-ben a BUDAI PAPIROSAIM című szép kötésű kötet előszavaként, kemény intéssel: „*Kérem gyermekeimet, hogy ezt szerencsétlenségem emlékezetére tegyék be családi leveleink ládájába.*”

Verseghy versei alapvetően jó társaságba kerültek, mert az említett kötetben találjuk Kazinczy Wieland-, Byron-, Goethe- és Metastasio-fordításait. Ez utóbbi a TITUS KEGYELMESSÉGE, melynek címadó hőse megbocsát másnak és magának. A fordítás 1795 júniusában készült, és augusztus derekán Kazinczy – nem minden célzat nélkül – megküldte Barco tábornoknak, aki – az író 1803-as bejegyzése szerint – továbbította azt a Helytartótanácsnak. Ennek megbízásából Almásy Pál el is olvasta, jónak is tartotta, de „*a Játsszó Társaság meg nem kapta*”. A foglyok viszont a VARÁZSFUVOLA-ra emlékezve vigasztalhatták magukat, és Verseghy már elő is állt a fordítással.³³ Július 21-én Batsányi János a maga kezével írta a Kazinczy által készített, megőrzött, majd kötetbe kötött árkusra a Papagónának szóló szabadkőműves figyelmeztetést:

„*Ne hajts az Asszonyok szavára*
Legfőbb törvényt itt ez tégyn!
Intvén sok bölts 's nagy embér kára,
Hogy más böltsébb 's nagyobb légyn: –
El-hagyva esdéklett az égre;
De bár mint sírt, bár mit tève,
Hűsége' vártt jutalma végre
Kínos halál 's szégyèn leve!
Batsányi”³⁴

Július 22-én Kazinczy Verseghytől egy nyolcadrét nagyságú papírlapot kapott, rajta két strófával, amelyek VARÁZSFUVOLA-ciklusának részét alkotják, és amelyekből az adott helyzetben biztatás és vigasz mellett némi fekete humor is áradt, hiszen az első dal arra utalhat, hogy valami nagy balfogást követtek el, amiért fogságra jutottak, a második pedig arra, hogy a bölcs férfi zsarnok, a szent hely maga is a zsarnokság birodalma, ahol a hallgatás szabadkőműves erénye létparancs:

„»A Szólló s egy Pap« duetto

*Kerüld az asszony csalfaságot!
Ez fő törvényre frigyünknek.
Sok bölcs illy törbe tévelyedvén,
Bút szerzett érző szívünknek.
Elhagyva látta, gúnyolással
Jutalmaztatni lángjait.
Hiába kúcsolgatta karját;
Halál tetézte kínnyait.*

»A gyéniusok«

*Másodszor üdvözlünk, Vendégék!
Sarasro' tartományiban.
Itt bájos síptok 's csengetők,
Mélyekben fő reménytek van!
Végyétek hasznát, hogyha tetszik,
E' tülle küldött étkéknek.
Ha majd harmadszor megköszöntünk,
Öröm léssz bére mütöknek.
Tamino bízz! czélodra mégy.
Te Papagéno! néma légy!”³⁵*

Ez a papírka már elveszett vagy elkerülte Kazinczy figyelmét akkor, amikor BUDAI PAPIROSÁIM című kötetét összeállította. Ugyanakkor ebben is megtaláljuk a két dalt. Verseghy pedig még némileg csiszolhatta a Papagenóhoz intézett szabadkőműves intést, mert az *Uránia*-béli változatban még nem „illy törbe”, hanem „*cselébe tévelyedvén*” áll, és Kazinczy sem sokat javított, csak az „illy törbe” helyett írt „illy törbe” alakot, tehát nem élezte a nyelvtani nézeteltéréseket. Sőt, valamiféle költői verseny bontakozhatott ki A VARÁZSFUVOLA dalai kapcsán. A három szabadkőműves a fogdában élhette a páholyéletet. Élhettek a barátság erényének, háttérbe szorítva azokat az ellenszenveteket, amelyek aztán egy-másfél évtized múlva elemi erővel törtek fel. De most Kazinczy azt fájallhatta, hogy el sem búcsúzhatott Verseghytől, talán egy hajfürtöt adott neki emlékként.³⁶ Később, a FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-ban ugyan azon élcelődött, hogy a derék pap alig fért el a kocsiiban, de most még a meghitt baráti levelet olvashatta, amelyet ugyancsak későbbi megjegyzéssel látott el: „*Kedvesem! / Röviden köszönöm ereklýedét; tisztelem és szeretém örökké szívédet. Védj kevérs részecskéjét Énëmnek viszontag jó szívvel. Ha szenvedésemnek egyéb haszna nem volna annál, hogy szívünk szorosabban öszvekapcsoltattak, dücsekédnék vele, ahelyett hogy alatta senyedgyek. Élly, ha szeréncsésen nem lehet, legalább olly állhatatos vídámssággal, minémúvel a Nap az alatta csattogó szélvészék félétt szokott úttyait járja. Én változhatatlanúl vagyok – igaz szívű Versegid / Budán, augusztus 10-dikén 1795. két órával azelőtt, hogy elvitetett. Kazinczy Ferencz*”

Miért feledkezett meg minderről a fogsága naplóját író Kazinczy? – kérdezhajtuk ismételten.

Bár Kazinczy levelezésében Verseghy gyakran felbukkan, úgy tűnik, a nyelvi viták miatt igyekezett emlékezetéből kitörölni az egykori barátot, amit jól jelez, hogy a békét hirdető ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEK című tanulmányának fogalmazványából eltávolított minden rá vonatkozó utalást. Verseghy ugyanis olyan ravasul szövetkezett ellene a dunántúli írókkal, hogy elmondható, a szerkesztők is megéri a pénzüket. Íme egy kis epizód: *„Horvát Endre akkor téti, most pázmándi plebánus és Verseghy Ferenc szoros barátok s nagy hívei az ypsilonizmusnak, sok titkos játékot játszdogattak ellenem. Takács [József] a Tudom. Gyűjt. redaktorának Fejér Györgynek egy értekezést küldte be a recenziókról, melyet ez 1818. júniusban ki is ada. Hogy tévedjek meg annak írójában, azt Verseghy írta le, és Verseghy adta be Fejérnek; Fejér pedig láttatá a manuscriptumot Szent-Miklossy Aloyzzal, nyilván azért, hogy ez majd tudatni fogja velem, hogy a Verseghy kezére ráismert, s én Verseghyt fogom bántani, s ezeknek lesz mit nevetniük. De ki nem ismeri a citátumok örömeiben áradozni szerető Takácsot? És az ő stílusát ki ismerhette volna Verseghyének? Csak meg kell még jegyzenem, hogy Horvát Endre (úgy beszélé maga Szemerének) csak mostohájáról kapta a Horvát nevet; nagyatyját s talán még atyját is Füredeknek hitták. A név és a Verseghyre játszó Vida nem áll ok nélkül az Értekezés alatt, s nekem e hárommal volt bajom.”* – Füredi Vida álnéven – mint aztán kiderült – Kisfaludy Sándor bírálta meg Kazinczyt.

Verseghy populáris stílusát Kazinczy egyszerűen nem viselte el. A PÁLYÁM EMLÉKEZETÉNEK folytatásába betette azt a Révai Miklóshoz intézett levelét, amelyben megvallja, hogy inkább a börtön, semhogy Verseghy verseit végigolvassa, és az 1800-as években oly népszerű RIKÓTI MÁTYÁS-nál „ízletlenebb”, azaz izléstelenebb könyvet még nem látott. Márpedig a harcos Révai-tanítvány, Horvát István szerint ez a kis könyvecske „a szerencsétlen magyart tréfáival élesztgette, vidámitotta, sőt talán [...] életben is megtartotta”.

Vajon igaza lehet-e Vargha Balázsnak abban, amit a RIKÓTI széphalmi fogadtatásáról írt: *„Ha viszont rászánt volna Kazinczy egy kis fáradságot, s végigolvassa a verset, vagy akár csak belelapozva rápillant a vers vége felé az eltérő tipográfiajú strofákra, esetleg éppen a kóta-mellékletre: őt is fölüdítették volna Mozart – Schikaneder VARÁZSFUVOLÁ-jának megmagyárosított áriái, duettjei. Tudjuk, hogy Csokonai már korábban fordított a VARÁZSSÍP-ból: de elég összehasonlítaniunk egyetlen versszakot – előbb Csokonai, aztán Verseghy fordításában –, hogy ki-mondhassuk a szentenciát: Verseghy mint énekversek fordítója magasan fölülmúlja Csokonait.”*³⁷ És ezt a szerző a következő két részlettel érzékeltette:

*„Csokonai:
A madarász vagyok én la,
Vigadok hejsza, hopszasza.
A madarászt minden határ,
S fia, apja esméri már:
Tudok a madárctaláshoz,
Azért lehetek illy vidám,
Mert minden madár enyim ám.*

*Verseghy:
Madárfogásból élek én,
s örömmel végzem tisztemet.
Jól ösmer engem minden vén,
s a gyermek hordja híremet.*

*Tört vetni, csalni jól tudok,
s nem rosszul fúvom sípomat:
azért a cifra tollasok
el nem kerülnek markomat.”*

Talán ez az összehasonlítás mégsem győzte volna meg Kazinczyt, sőt még fokozta volna ellenszenvét és fenntartásait. Ha az olvasásban eljutott volna addig, amíg a kapitány elénekli a madarászdalt, aligha csatlakozott volna a hallgatókhoz, akik „*Brávókkal tapsoltak víg dalolásának*”. Inkább Goethe alkotmányvédő EGMONT-jának szavai jutottak volna eszébe, ahogy ő maga fordította le: „*Úgy mondják, hogy itt a vallás csak egy tiszteletes szőnyeg, mely megett a veszedelmes intézetek könnyebben koholtatnak. A nép térden áll, imádja a szent szőnyeget, s megette a madarász áll lesben.*”³⁸

És mivel nem szívesen emlékezett Kazinczy a fogságra, Papageno és Pamina kettőse sem igazán nyerte volna meg a tetszését. Eszébe juthatott volna „A szóló” dala, annak a konkrét helyzetre való vonatkoztatása pedig ugyancsak kellemetlen emléket ébresztett volna. Mert a dal talán arra a Szirmay-féle pletykára is ráilleszthető, amely szerint Martinovics inasa felvitt magához egy örömlányt, és ez, amikor a házigazda néhány összeesküvével megjött, a szekrénybe bújtt, ahonnan mindent hallott, majd jelentett a rendőrségen. Kazinczy ezt a részt nem kommentálta, ami helyeslésre is utalhat. Verseghy pedig az összeesküvés főszervezőire is gondolhatott, amikor az *Urániába* A' GYÉNIUSOK után elhelyezett egy olyan dalt, amelyet „A szóló” intésének párjaként ő maga költött a férfiúi csalfaságról. Nem játszott a tűzzel, amikor a RIKÓTI MÁTYÁS-ba A VÁRÁZSFUVOLA dalai közül a Kazinczynak megküldött részeket nem vette fel, hanem csak Papageno dalait. És gondosan nem tette be a RIKÓTI-ba Sarastro nagy áriáját sem, amely a páholyvilág jellemzése.

Verseghy hű maradt önmagához. Már 1793-ban megírta Koppi Károlyhoz intézett költeményében, hogy elhallgatja véleményét („*titkos ítéletimet*”), míg „*nyelvem [...] szabadabb szólásra fakadhat*”, mert: „*Nincsenek olyan üdők, hogy tőlünk a nagy igazság / bajnok-i vérontást kívánjon.*” 1794-ben vállalta a kockázatot. Aztán visszatérhetett a hallgatásnak ehhez a programjához, bírái előtt megjátszva a tudatlant és a megtévesztettet,³⁹ hogy végül – mint Kazinczynak levelében megírta – úgy érezze magát, mint „*egy szerencsétlen, aki hajótörése után nyugodalmas homályt keres*”. Ebben a homályban azonban maga is beszürkült. Egyre inkább igazodott a hivatalos politikai vonalhoz. De élete vége felé hiába kezdte szapulni a liberálisokat, a zsidókat, a szabadgondolkodó arisztokratávilágot, a titkos társaságokat,⁴⁰ igazi bizalmat nem ébresztett maga iránt, hiszen közben sok vonatkozásban továbbra is a felvilágosodás eszméit terjesztette.

A RIKÓTI-ban nincs politikum, de másik tréfás művébe, a KOLOMPOSI SZARVAS GERGELY ÉLETÉ-be Verseghy becsempészett valamit a felvilágosodás eszményeiből. Ezt Kazinczy már szóra se méltatta, de Horvát barátja, Ferenczy János, a másik harcos Révai-tanítvány jól szórakozott a munkán; azt pedig – 1805 januárjának végén – külön feljegyzte naplójában, hogy tetten érte a szerző „*nagy lelkét, de leginkább szabad gondolkodását a 104 lapban, ahol az emberi nemzetnek életkorait hatos versekben foglalván előadja, nagy szívvel örömevel olvastam, és meg-megolvastam. O! ki ne vigadna ily nagy hazafi, mint Versegi Ferenc munkája olvasásán*”. Célját elérte: „*Mulatságot akart ő a magyaroknak szerezni, de hazája javát óhajtó lelke reá vette, hogy még ily együgyű cím alatt való munkája legszebb, leghasznosabb igazságokat foglalná soraiban.*” Mert: „*nem lehet hazánknak boldogtalan állapotában az igazságot, a világosodás[t] nyilván terjeszteni*”.⁴¹ – Az utolsó mondatban megfogalma-

zott, Verseghynél iróniába csomagolt programot a börtönből szabadult Kazinczy így vallotta:

*„Mivel tehát példát nem adhatunk,
Adjunk tanítást: – Fényt! ha jól lehet, jól;
Ha nem lehet jól, úgy amint lehet.”*

Kazinczy ebben a szabadkőművesség utáni világban is Orpheus maradt, de olyan, aki tanult Orpheus történetéből. Tudjuk, hajdan a mitológia lantosa zenéjével úgy megindította az alvilág úrnőjét, hogy ez megengedte neki, hadd hozza fel feleségét, Eurüdikét az alvilágból a világba, de egy feltétellel, ha nem fordul vissza. A lantos azonban visszafordult, és Eurüdikét elvesztette. Kazinczy ebből is tanult; óvatosan pillantott vissza. Miután 1801-ben kiengedték – az ő kifejezésével – a kalitkából, és elmondhatta magáról, hogy *„partra léptem, kétezer-háromszáznyolcvanhét napi hányattatásaim után”*, 1819-ben úgy tekintett előre, hogy jelenében egyszerre benne volt a múlt és a jövő:

*„Csalárd örvények, vad sziklák között
Sajkám lebegve futja víg futását,
S kacagja a bosszús szél s hab duzzanását,
S szírtjeit, hová oly sokszor ütközött.*

*Ném, s e kisdéd csoport, az üldözött
Arcáról csókkal törlik izzadását;
S lantom szelíden zengve a szív habzását,
Az árbocon függ mirtuszai között.*

*Köd, éj borítják utamat megint;
De rám amott egy szép csillag tekint,
S szent hittel tölti bé a csüggedt szívét.*

*Elő, elő! bár mik rettentsenek! –
Bajában nem hagyják az istenek
A szeretőt, a lantost, és a hívet.”*

Kazinczy szonettje válasz Herdernek AZ ÉLET HAJÓÚTJA című egyik költeményére, amelyet a kufsteini börtön cellájában tanulmányozhatott. A herderi költeményben erény és remény vezet a veszélyek között, az, ami Kazinczyt is vezette. 1800-ban a kufsteini toronyban Herder-kötetébe bele is írta: *„Az élet inkább öröm, mint fájdalom. Boldog vagyok, hogy megszülettem.”*

Verseghy is így volt vele. Szerelmeinek és AZ ELSŐ EGYESÜLÉS-nek az emléke megédesítette a börtönmagányt, és a hajóhasonlattal is élve, az *Urániában* olyan két eredeti strófát vetett papírra, amelyeket részben A VARÁZSFUVOLA dalai ihlettek:

*„A két hajlékony oltoványnak
Egymásba folynak ágai,
S a durva szélnek füttyöt hánynak,
Bármint csattognak szárnyai*

*A Sors, mely dúlva egybe úzte
Habzó hajónknak széleit,
Szívünköt ezzel öszvefűzte,
Hogy gúnyolhassuk véseit.”*

Kazinczynak már ez se tetszett volna. Ha feltételezzük, hogy úgy gondolkozott el A VARÁZSFUOLA szereposztásán, hogy kit kivel azonosít, akkor magát inkább Taminóval, Verseghyt pedig Papagenóval rokoníthatta. És mint tudjuk, nem szerette a populáris figurákat. Papageno AZ AVATATLAN című versébe illik:

*„Ámbár lelkeket Ísisz és Oszíris
Elysjumba kapá, nem állhatám meg,
Hogy nagyot ne kacagjak, amidőn egy
Füstös Amphionunk, kit édes hangjaid
Tornácodba vonának, ezt kiáltá:
»S jaj, mint big az imilyen! Andri, hallod
Mint meg big? Uczu, kezd el: Hol lakik Kend...!«”*

Kazinczy csípős és kegyetlen volt ugyan, de Verseghy gunyoros humorát nem szerette. Amúgy a Szabadság-rend alkotmánya azt is leszögezte, hogy a barátság célja kölcsönös erkölcsnemesítés, ebben pedig a gúnyt kerülni kell: az a középszerűek fegyvere, Homérosz, Vergilius, Locke és Newton nem írtak szatírákat. Kazinczy viszont írt szarkasztikus verseket, emlékezéseiben mesteri módon keverte a fennkölt és a groteszk mozzanatokot, a trágársághoz is volt érzéke, de a humorhoz nem igazán. Minden vizsgálása ellenére egyik levelében azért elismeréssel nyugtázta Verseghy találó szóalkotásait, köztük a gúnyt is. A MAGYAR AGLÁJA című kötetéből kiírta az új szavakat, amikor pedig sikamlós fordulatra akadt, meg is jegyezte: „*Bravo Pater Verseghy!*” De az ellenkezés Verseghy populáris-vulgáris stílusával szemben ihlette egyik legcsípősebb epigrammáját, amikor „*1808-ban Oct. – írja egyik levelében – Nyerges-Ujfalun megháltam, s Balkayval az uton a Szép Mesterségek felől sokat beszélgettem. Előfordult némely Mester munkáinak kritikájában az is, hogy derekasan dolgozott, de oly tárgyak körül, melyek nem érdekesek, hogy az előadás tárgyai légyenek. Ez, mondám, olyan, mint mikor a Poéta etc. s Verseghy jutott eszembe. Így leve akkor estve a Jót és jól etc.*”

*„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess; s hagyjad másnak az áldozatot.”*

Így Kazinczy egyszerre fellebbentette a fátylat, és rögtön elleplezte, hogy mit is jelenthet a „jót s jól”, aminek kultusza összetartotta a hajdani szabadkőműveseket, akik a titkos társasági demokratikus kultúráját immár a magántársasági demokratikus kultúra világában kellett hogy folytassák. A magántársaság valamiféle szekularizált páholy. „*A páholy mindenütt ott van, ahol a magukat egyenlőknek tartó választott barátok köre kialakul*” – mint a szabadkőművesség egy újabb elemzésében olvasható.⁴² A magántársaságra pontosan illik az, ahogy Kazinczy erdélyi barátjának, Aranka Györgynek a szabadkőművességet jellemezte: „*Énnekem a kőművesség oly társaság, amely kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenlenséget, mely a külső*

világban van, amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabbrendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy lélek, ti. a jónak szeretete dolgozik, örömkönyveket sír; amelyben sokkal biztosabb barátokat lel, mint a külső világban; amelyben ki-ki igyekszik embertársainak nyomorúságát aszerint amint tehetsége engedi, könnyíteni; amelyben ki-ki olvasni, tanulni, s szerzetes atyafiai munkái, írásai, példái által tanítani tartozik.” Ami Voltaire-nél általános szeretet, az itt leszűkül, pontosabban leszűkítik „a világ esztelenségei”, ugyanakkor a „kis karika” hasonló a szeretet kötelékéhez, amely Schillernél láncként fogja össze a természetet. Aki széttöri, bűnös, és tragédiát okoz. Kazinczy óhatatlanul meggyűlölte azt, aki nem lépett be a magántársasági demokratikus kultúra virtuális páholyvilágába, mint Batsányi Jánost vagy Döbrentei Gábort, akik nem tartották magukat a páholyetika íratlan törvényeihez. A magántársaságban a szabadkőművesek formális titka informális titokként élt. És éltek a páholy- emlékek. Olyannyira, hogy az emlékező Kazinczy 64. életévében is azt vallotta: nem ismer „*nagyobb szerencsét, mint azt, ha valaki kőművessé lehetett*”. A hallgatás aranyszabálya is érvényesült, mint Kazinczy leveleiben többször is leszögezte: „*Hallgatni szabad (néha!): de egyebet mondani, mint amit érzünk, soha nem szabad.*” Másképpen fogalmazva: „*Nekünk ahhoz lehetett szoknunk, hogy hallgatni tudjunk. De nyilván ott, ahol kell.*” Orpheus félt, és merészen munkálkodott a jövőn. 1821-ben a budai fogságából származó írásainak kötetében maradékainak intésül már az első lapon feljegyezte: „*A háborgás idejében a nem-félénk, a maga ártatlanságába bízó könnyen tesz oly lépést, ami más időben véteteknek nem vétettet volna. Hogy ily szerencsétlenség legkésőbb maradékomat se érje, ez az, amiért a szent Peprómene előtt könyörgök. Áldás rajtatok fiaim, lányaim, unokáim, ha hívek lesztek ahhoz, ami szent.*” Különös iróniája a sorsnak, hogy Emil fia olyan kozmopolita lett, amelyet Rousseau az EMIL-ben mélyen elítélt, mert jobban szereti a tatárokat, mint a saját szomszédját, viszont Lajos fia igazi citoyenként viselkedett, és ő lett a tizennegyedik aradi vértanú.

Jegyzetek

1. A dolgozat az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék OTKA-pályázatának keretében készült, egy nagyobb Kazinczy-monográfia előtanulmányaként. A jegyzetekkel ezért takarékoskodhattunk.
2. Ahol másként nem jelölöm, a tanulmányban közölt Kazinczy-idézetek az írónak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (MTAKK) „*Kazinczy Ferenc szabadkőműves iratai*” címmel őrzött kéziratából, továbbá ugyanitt fellelhető leveleiből, egyéb kiadatlan feljegyzéseiből, valamint egyes kötetekbe kézzel írt bejegyzéseiből és széljegyzeteiből származnak.
3. Supka Géza: A SZABADKŐMŰVESSÉG TÖRTÉNETI MŰLTJA ÉS A MAGAS FOKOK. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZKK), Fond 31/114.
4. [Pálóczi Horváth Ádám:] A BÖLCSESSÉG NAGY MESTEREINEK A SZENT REND KEZDETÉTŐL FOGVA A XII. SZÁZADIG BIOGRAPHIÁJA (1812). OSZKK, Quart. Hung. 1259.
5. JOURNAL FÜR FREYMAURER, 5785. II. 4. sz. 246–248. Kazinczy ki is másolta, és SZABADKŐMŰVES IRATAI-ban meg is jegyezte: „*Tartománybeli főmester II. Józsefnek uralkodása alatt magyarországi főkancellárius gróf (később herceg) Pálffy Károly volt, s előtte talán főkancellárius gróf Esterházy Ferenc, kinek halálakor a kőművesek Bécsben egy kőművesi halotti beszédet is nyomtattattak.*”
6. Kazinczy szerint „*Born nem volt illuminátus és talán innen eredt meghasonlása Sonnenfelszel*”. Más arról tudott, hogy Born szerint Sonnenfels elárulta az illuminátusokat, mert II. József számára név szerint összeírta őket. (Edith

- Rosenstrauch-Königsberg: FREIMAURER, ILLUMINAT, WELTBÜRGER. FRIEDRICH MÜNTERS REISEN UND BRIEFE IN IHREN EUROPÄISCHEN BEZÜGEN. Berlin, 1984. 77.)
7. Adam Weishaupt: DAS VERBESSERTE SYSTEM DER ILLUMINATEN. Frankfurt–Leipzig, 1787. 43.
8. OSZKK, Quart. Lat. 2663. 68–72.
9. Kazinczy Ferenc: AZ ÉN PANDECTÁM. 166.
10. Marczali Henrik: AZ 1790/1-DIKI ORSZÁGGYŰLÉS. I. Budapest, 1907. 337.
11. A TÜNDÉR-SÍP. Magyarra tette Sebestyén László. Vác, 1804.
12. OSZKK, Quart Hung. 463. Ferenczy János: NAPI JEGYZÉSEK. 10., 39.
13. Kazinczy Ferenc: AZ ÉN ÉLETEM. Budapest, 1987. 161., 623., az 1827-es keltezésű, a szövegben kiemelt betoldás nélkül.
14. Denis Silagi: JAKOBINER IN DER HABSBURGER-MONARCHIE. Wien–München, 1962. 132.
15. Augustin Cochin: LES SOCIÉTÉS DES PENSÉES ET LA RÉVOLUTION EN BRETAGNE (1788–1789). I. Paris, 1925. 456.
16. [Adolf Knigge:] DIE NEUESTEN ARBEITEN DES SPARTACUS UND PHILO IN DEM ILLUMINATEN-ORDEN. 1794. III. – Weishaupt illuminátusként a Spartacus nevet használta, ami félelmetesen hangzott, de tetteit nem kívánta megismételni, mert csak a szellemi rabszolgaság ellen lázadt; viszont ki ne tudta volna, hogy minden lázadás így kezdődik.
17. J. A. Fessler: DIE GESCHICHTEN DER UNGERN UND IHRER LANDSASSEN. X. Leipzig, 1825. 664.
18. MAGYAR TEÁTRUMI ZSEB-KÖNYVETSKE. Pest, 1795. 243. sz.
19. A MAGYAR JÁTÉK-SZÍN. ELSŐ ESZTENDŐ. IV. Pest, 1793. 73. – A párbeszéd egyébként parafrázisa annak, amit Cházár András 1794 márciusában Gömör vármegye sajtószabadságának érdekében az uralkodóhoz intézett feliratában így fogalmazott: „A minisztérium így szól: *Wenn sie ihr Verböczy und ihr Corpus Juris citierten, nun, das ging noch an; allein aus dem Jus Naturae zu raisonniren! das geht einmal für allemal nicht.* (Ha a Corpus Jurisukat és Verböczyjüket idézték, akkor az még elmegy, de csak a természetjogra hivatkozn! az egyszer s mindenkorra tilos.) *Pedig én azt tartom, annak van vége, hogy a reprezentációk a Verböczyből és a Corpus Jurisből irattassanak. Menschenrechte* (emberi jogok), *ez az új Verböczy.*” (Centgráf Károly: EGY ISMERETLEN KAZINCZY-LEVÉL. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974. 2. sz. 236.)
20. NAPLÓK, FÖLJEGYZÉSEK, RÖPIRATOK. A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI. III. Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1952. 354–423.
21. KOSSUTH LAJOS IRATAI. IX. Budapest, 1902. 235.
22. A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI. III. 364.
23. Fried István: A „FOGSÁGOM NAPLÓJA” REGÉNYE. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1986. 6. sz. 683–693.
24. Vargha Balázs: JELEK, JELKÉPEK, JELLEMEL. Bp., 1984. 223.
25. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓI. III. Szerk. Viszota Gyula. Bp., 1932. 730.
26. Szirmay például arról írt, hogy Hajnóczy figyelmeztette a párizsi konventet, Robespierre a királyi hatalom visszaállítására készül, és ebből a célból együttműködik a Habsburg-házzal. Szirmaytól vette át a történetet Auguste de Gerando, aki a magyar közszellemről szóló művében meg is említette. (Auguste de Gerando: *DE L’ESPRIT PUBLIC EN HONGRIE DEPUIS LA RÉVOLUTION FRANÇAISE*. Paris, 1848. 38–39.) Pulszky Ferenc regényében Hajnóczy maga meséli el a történetet, hozzátevé, hogy Hajnóczy levele nem érkezett meg Párizsba. Kazinczy, bár Szirmay munkájához fűzött megjegyzéseiben gondosan nem kommentálta ezt a mozzanatot, úgy látszik, komolyan vette azt.
27. Pulszky Ferenc: A MAGYAR JAKOBINUSOK. I. Pest, 1862. 139., 143.
28. Petőfi Irodalmi Múzeum, V. 615/7.
29. Szirmay jakobinustörténetéhez is azt fűzte hozzá, amit Novák Ignác kapitánytól hallott. Ez jobban megemelte Martinovicsot, hitvalló forradalmárrá, míg Szirmaynál hol csak bólogatott, hol csak a fejét csóválta, és csak annyit mondott: „*Deo gratias!*” Az egyik besúgó szerint még ennyit sem mondott, csak „rendkívül szentelen” volt, és csak a fejét rázta. (Magyar Országos Levéltár, I 50 28. d. 120.)
30. A MAGYAR JAKOBINUSOK. III. 367.
31. Viszont András nagybáncikája emlékét a nyilvánosságnak szánt nekrológnak a legnagyobb tisztelet hangján örökítette meg. (Kazinczy Ferenc: MAGYAR PANTHEON. Szerk. Abafi Lajos. Budapest [é. n.]. 284.)
32. Közli: Versegly Ferenc: KIADATLAN ÍRÁSOK. III. Szerk. Fried István. Szolnok, 1987. 15.
33. VERSEGHY FERENC ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI. I. Szerk. Császár Elemér, Madarász Flóris. Budapest, 1910. A kötet közlése szerint ezek a versek a 90-es évek első feléből valók; innen vette át az Arcanum által közreadott CD „Verstár”.

34. MTAKK, RUI 2–1. 172.

35. OSZKK, An. 6580. A két strófa alá Kazinczy a következőket írta: „*Die 22a Julii 1795. //Versegi Ferencz expaulinus misemondó pap. Budai fogságában írta számomra: Kazinczy Ferencz*”

36. Császár Elemér: VERSEGHY FERENCZ ÉLETE ÉS MŰVEI. Budapest, 1903. 152.

37. Vargha Balázs: RIKÓTI MÁTYÁS. IN MEMORIAM VERSEGHY FERENC. 3. Szerk. Szurmay Ernő. Szolnok, 1988. 70.

38. KAZINCZY FERENC MUNKÁJI. VIII. Pest, 1814. 237.

39. Benda Kálmán: A NEMZETI HIVATÁSTUDAT NYOMÁBAN. Budapest, 2004. 309.

40. Horváth Konstantin: Az „EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK ÉS TUDÓSÍTÁSOK” (AZ ELSŐ MAGYAR KAT. TEOL. FOLYÓIRAT) TÖRTÉNETE 1820–1824. Veszprém, 1937. 315–326.

41. OSZKK, Quart Hung. 463. Ferenczy János: NAPI JEGYZÉSEK. 10.

42. Pierre-Yves Beaurepaire: LA FRANC-MAÇONNERIE, OBSERVATOIRE DES TRAJECTOIRES ET DES DYNAMIQUES SOCIALES AU 18^E SIÈCLE. DIX-HUITIÈME SIÈCLE, 2005. 37. sz. 27.

FIGYELŐ

PLATÓN ÉS A HANGYÁK

Bertók László: *Platón benéz az ablakon. Versek, 1954–2004*
Magvető, 2005. 660 oldal, 2990 Ft

Bertók László: *Hangyák vonulnak. Versek*
Magvető, 2007. 122 oldal, 1990 Ft

Amikor arra vállalkozom, hogy Bertók László gyűjteményes kötete és újabb versei alapján olyan módon összegezzem személyes benyomásaimat erről a költészetről, hogy azt akár a költő pályaképe is nevezhessem, az a benyomásom, mintha olyan úton járnék, amelyen egyszer már végigmentem. 2004 őszén Baka Istvánról írtam hasonló természetű áttekintést, és ott találkoztam ugyanazokkal a toposzokkal, amelyek Bertók recepciójában visszatérnek: hogy a költő mély gondolkodású, tépelődő alkat, ezért háttérbe szorul a felszínes csillogásra törő alkotók mellett; hogy hű maradt népéhez és szülőföldjéhez, és ezek a kötöttségek gátolják érvényesülését; hogy vidéken született, és vidéki városban él, ezért esélye sincs a tűz közelében üldögélő fővárosi pályatársával szemben arra, hogy befutott költő legyen; és egyáltalán, mindezek miatt és egyéb okokból, annak ellenére, hogy kitűnő, mélyenszántó és elismerő tanulmányok születtek költészetéről tekintélyes szakemberek tollából, valamint hogy számos művészeti díjat kapott (Bertók esetében a Kossuth-díjat is ide értve), elismertsége alatta marad és mindig is alatta fog maradni annak, amit szakmai és erkölcsi értékei alapján megérdemelne. Minden bizonyonnyal szociológiai okai is vannak ennek, a nagyobb vidéki városokban élő (főként fiatal) értelmiségiek hangulatán gyakran látom ezt a sértődött nyomottságot (ami lassan a budapestiek némelyikén is úrrá lesz, azokkal szemben, akiket Bécsben vagy Berlinben is ismernek és számon tartanak), de azt hiszem, másról is szó van, olyan dolgokról, amelyek Bertók (vagy korábban Baka) költészetének immanens problé-

mái. Ugyanis mindketten meglehetősen hamar kinőtték a saját, pályakezdésükkor kiejelölt játékkerületet, és olyan kísérletekbe kezdtek, amelyek a költészetüket már idejekorán ismerő és értékelő szakembereket szorongással töltötték el: mi lesz, ha a fiatal tehetség, akit bizonyos költői hagyományok megújítására szemeltek ki, áldozatul esik az irodalmi divatok hatásának. Csakhogy ezek az „elfajzások” kevéssé kapcsolódtak költészetükön kívüli tényezőkhöz: valójában Baka már első kötetében olyan hangokkal kísérletezett, melyek fiktív, a költő által elgondolt költőalak beszédformái, és csak a néven nevezés gesztusának hiánya különíti el őket a későbbi Sztjepan Pehotnij-költeményektől; ahogyan Bertók is nagyon korán igyekezett próbára tenni a nyelvet: mit tud mondani olyankor, amikor nem a nyelvi formulák *alkalmazója* játszik különböző regiszterein, hanem maga a nyelv reflektálhat önmagára, illetve működhet mint mágikus beszédaktus. Egyfelől arra gondolok, hogy már az első versek egyike, az *AROK* című darab, a nyelvi aktusok egyik legősibb típusába tartozik, és a maga idejében olyan fenyegetőnek találta a címzett (illetve az érdekeit kiszolgáló hatóság), hogy a tizenéves Bertókot letöltendő szabadságvesztésre ítélték miatta.

Másfelől azonban már korai (de nem gyermekkori) verseiben látok olyan jegyeket, melyek a vers beszélőjét látványosan megkülönböztetik a költő személyétől, és igen különös alakként láttatják; mint: „*Átfúj rajtam a szél, / nekemsodor / lobogós papírsárkányt, szemetet, / tiszta lapot, rozsdabarna hűtet, / háztáji naprendszereket, / hogy belegörnyedek, / mint rostát ütögető asszonyok*” (ÁTFÚJ RAJTAM A SZÉL). Ez a beszélő természetesen testes, antropomorf lény, de egy kissé álomszerű is, és olyan közegben áll, melynek elemei nyelvi természetűek; egyaránt találjuk köztük tárgyak nevét, elvont fogalmakat és metaforákat. Sok minden változott Bertók László költészetében az évek során, de ezt a nyelviességet, a nyelv világként érzékelését kezdettől adottnak látom.

A pálya íve

Az első kötet pályakezdő (jóllehet korántsem fiatal, bőven harminc fölött járó) Bertókjának költészete éppen meglehetősen eklektikus volt, melyben ott kavarogtak a példaképek még feldolgozatlan hatásai éppúgy, mint a pálya- és kortársak törekvései, amelyekkel Bertók is próbát tett; beszédmódok, szerepformák, beszédpozíciók keveredtek olykor izgalmas, máskor kusza rögtönzöttségben. Nyilván a kései (késleltetett) pályakezdés is fokozza a bemutatkozó anyag heterogenitását; illúzió úgy gondolni, hogy minél később lép a pályára egy alkotó, annál letisztultabb anyagot tesz az asztalra. Ugyanakkor a sokféleség nem csupán próbálkozásokat dokumentál, hanem arról is beszél, hogy sok mindenen végigment, sok kísérletet eredményesen le is zárt Bertók ezekben az években. Márpedig alkatából következik, hogy a lezárult munkafolyamatokat, pályaszakaszokat nem tagadja meg, ezek során készült munkáit nem veti el. Ennek megfelelően a Bertók-kötet nemcsak műegyüttes, hanem dokumentum is.

Ezt a sokféleséget tükrözi a recepció kérdésirányainak szerteágazó volta. Úgy tűnik, hogy a kritikusok/irodalomtörténészek kezdetben a hagyományos költőiségnek a hagyományok felől történő megújítását várták Bertóktól. Arra gondolok, hogy a népi irodalom értékeit költészetébe integráló Juhász Ferenc és Nagy László egyfajta avantgardista fordulatot is végrehajtott, a szürrealizmus szeszélyes képzettársításainak bevezetésével, a mágia, a varázsenek alakzatainak felfedezésével és, bármilyen furcsán hangzik is, költői magatartásukban magára a nyelvre fordított sokkal intenzívebb figyelmükkel. Ezeknek az elemeknek a leginkább koherens egységét persze Weöres Sándor életművében láthatjuk (aki viszont sohasem mutatott érdeklődést azok iránt a közösségi elkötelezettségek iránt, melyeket sokan a Juhász-Nagy-paradigma etikai fedezetének tekintenek), de mai szemmel olvasva Weörest, Juhászt és Nagyot, utóbbiak munkásságának legértékesebb rétegeiben számos rokon vonást fedezhetünk fel Weöres költőiségével.

Vagyis Juhász és Nagy alkotásmódjának megítélésében egyfelől választhatjuk azt az utat, hogy költő mivoltuk lényegének a népiséget, a szülőföld iránti hűséget, a sorsvállalást, a közösség iránti elkötelezettséget, a sorstársak fel-emelkedésének gyakran kinyilvánított óhajtását, tehát az Illyés Gyula-i hagyomány folytatá-

sát tekintjük, és ezek mellett csupán ornamentális elemekként szemléljük (a nyelv pusztá eszköziségének szellemében) a primitív, mágikus, folklorisztikus előzmények ápolását. Másfelől azonban az is értékelési mód lehet, melynek szellemében a közösségi, képviseleti mozzanatok pusztán ideologikus ballasztnak fogjuk fel, és költőiségük lényegének azokat az elemeket tekintjük, melyeket részint Weörestől, részint a történelmi avantgárd irányzatok nyelvszemléletéből – és a primitívek művészeite iránti érdeklődéséből – vettek át. Ebben a kérdésben most nem szeretnék állást foglalni, csak arra igyekszem rávilágítani, hogy az 1960–70-es években sokan szerettek volna olyan, az illyési hagyományokat folytató új költészetet látni, mely „megszabadul” Juhász és Nagy költészetének avantgárd és mágikus „ballasztjaitól”, és a népi hagyományból a szolidaritást, a naiv tisztánlátást őrzi meg a nyelvvarázs és a mágikus világszemlélet helyett. Ez a tendencia, ez a szempont jelen van Bertók korai recepciójában is.

Bertók költészete azonban kezdettől fogva komplexebb jelenség annál, semhogy efféle előfeltételekkel lenne olvasható; a szempontok *jelenléte* alatt nem értem az ilyen olvasási stratégiák, netán egyoldalú ideológiai prekonceptió *érvényesülését* az olvasat épülésében. Egyrészt az ilyen megfontolások mellett: „...*látunk és méltányolnunk kell Bertók változó körülmények közt is egyenes tartását, tárgyias bölcsességét, mindent megkérdőjelező puritán igazmondását. Soraiiban a gyakorlati élet rideg prózája alól is minduntalan kihallatszik a hitvalló ember tiszta hangja*”, mindig poétikai megfontolások is megjelennek: „...*a színek lüktető ereje, a gondolatritmus átható fokozása muzsikás dikcióval emeli, szárnyaltatja az Erdélyi, Illyés, Gulyás Pál újította dalformát*”. (Fodor András: BERTÓK LÁSZLÓRÓL. *Jelenkor*, 1971. 11.) Másrészt a költő és lírája fejlődéstörténetében korán megmutatkoznak bizonyos elmozdulások, és ezt költészetének ismerői pontosan érzékelik: „*A somogyi tájat idéző életképek, a paraszti életről valló sorok, amelyek korábban jellemezték, jócskán megfogytak. A versek zöme önvizsgálat, szembesítés, a lélek gondjainak megvallása. Nincs szó elhivatottságról, költői pózokról, világmegváltó akarásokról. [...] A költőt nem a világ érdekli. A benső ének szavára figyel.*” (Tüskés Tibor: BERTÓK LÁSZLÓ VERSEI ELÉ. IN: A MAGUNK KENYERÉN. Szépirodalmi, 1971.) Kiemelkedő szakmai felkészültségére, formaérzékére és muzi-

kalitására is már korán rámutatnak az elemzések, hangsúlyozva, hogy ez nem pusztán nyelvi, hanem lelki indíttatásból fakad. Fodor András idézi említett bevezetőjében megnevezetlen példaképétől: „*Az irodalomhoz, a művekhez – mondta ő –, nagy lélek kell és nem egyéb. Amde az egyéb mégsem lényegtelen, folytatnám most Bertók sorsán töprengve. Jól megtanult mesterség, no meg szerencse is kell hozzá.*” Sors bona, nihil aliud, veti közbe a hely szelleme, és ez a közbevetés egy ma már kissé elavult kifejezést, a *virtus* fogalmának kora újkori jelentésárnyalatát, mely nemcsak bátorságot, de szilárd erkölcsiséget is jelentett, szintúgy hallanunk engeddi. Ezt a nem egyszerű összefüggést Csűrös Miklós fogalmazza meg a legárnyaltabban: „*A szakmai tudás, a mesterség megbecsülése nála szerves kapcsolatban áll világnézete központi tartalmaival, mindkettőt áthatja és egymásba olvasztja a munka, a legjobb képességek szerinti helytállás ethosza.*” (Csűrös Miklós: PÁLYAKEZDŐ KÖLTŐK. Kortárs, 1973. 5.) Ez a kép, amit így alkotunk Bertókról, engem némiképp a premodernitás félig iparos művészeire emlékeztet; ahogy Vivaldi vagy Bach gyártja a zenedarabokat, Maulbertsch a freskókat vagy a barokk építések a kastélyok után a polgárházak sorát, sőt: ahogy a falusi iparos készíti az egyik bútort a másik után, gonddal, szakértelemmel és szorgalommal, úgy gyártja Bertók a verseket, elsősorban nem az újdonságra és eredetiségre, hanem a világos szerkezetre és a megbízható minőségre ügyelve. Különösen feltűnő lesz majd ez az attitűd a szonettek nagy sorozata idején, de már a pályakezdet verseiben, a FÁK FELVONULÁSA darabjaiban is látok ilyen tendenciát.

Különös paradoxon, hogy míg egyfelől a „szolid üzletvitel”, a becsületes iparúzés eszménye már a kezdet kezdetén megmutatkozik Bertók munkáiban, addig másfelől az első kötet nagyszabású programversei, a különöség, kiválasztottság, vátesztermészet és a többes szám első személyű, közösséget képviselő beszédmódokat követő darabok merőben más költészeteszemléhez látszanak kapcsolni költészetét. A recepció is olyan verseket és részleteket emel ki, mint: „*Mi úgy dolgoztunk, mint az állatok. / Korbács alatt kifulladásig, / becsületből megszakadásig. / Mi nem tudtunk dolgozni megtanulni*” (KESERVES), vagy: „*itt a vaskorszak álmaim / vasakká nehezdedtek / páncélingben a szerelem / a sóhajnak is súlya van / itt a mérlegek ideje / kilógramm-ídő pénz-ídő / kicsavarta eldugta csillagait*

/ mérjem magamat hozzá” (VASKORSZAK). Vagyis a szövegekben megfogalmazódó program merőben másról beszél, mint a vers megmunkáltsága, retorikai és stilisztikai apparátusa. Ezt a szerepbizonytalanságot ugyanakkor metsző és eleven ironia ellensúlyozza, amiről a recepció sokkal később vesz tudomást, eleinte ha észreveszi is, bizarr szerepeket társít hozzá. Az egyik, Nagy László hangját imitáló költői fohász például így hangzik (egészében idézem a verset, mely írásjel nélkül is egyetlen mondat): „*December fehér paripák / sarkantyúzója / születésnapomra újra meg újra / vingácsvesszővel rábököl / tejtúti Patyolat-reklám / a kikiáltott tisztaságot / susmusok centrifugáit / léteddel megszegényítő / kapcsolataink gerendáihoz / megegyezésünk nélkül mérték / Európa családí asztalánál / nagyapó nosztalgia / üvegcsillár a gyerekkor ogén / legendák lucaszékek / holdfogó pályáink tanúja / keményíts magadhoz!*” (DECEMBER.) Egy másik így indít: „*A Piac tér betonján / egy felfordított almásláda / és egy széttaposott sárgarépa / között állva / 1969 / március negyedikén este hatkor / meg kellene írnom a kettes számú / pontos verset az alkonyatról*” (MIKÖZBEN). Az utóbbit így foglalja össze a kortárs kritikus: „*A városba költözők első napjáról szól, a piac tér aszfaltján álló, a felfordított almásláda és a széttaposott sárgarépa közé szorult emberről ad pontos helyzetképet, s annak a gondjáról beszél, aki albrétben él családjával, és tetőt álmodik a feje fölé.*” (Tüskés Tibor: i. m.) Az előbbiről a kritikusok nem szólnak. A „kisember gondja” iránti együttérzés belefér a kritika Bertók-képebe, a narrátor pozíciójának ironikus elbizonytalanítása ekkor még nem.

Ironiáról csak a második kötet egyik verse kapcsán ejt szót majd Csűrös Miklós, illetve a harmadik anyagát is tárgyalva (egyébként élete egyik legjobb kritikájában/tanulmányában) Tandori Dezső. De ennél is érdekesebb, és szintén Bertók egész életművére kiterjesztve értem, hogy kötetei rendkívül egységesnek, egyneműnek hatnak. Ahogy a kortárs olvasó látta: „*ennek a karcsú kis könyvnek olyan sűrített, tömörszerű hatása van, mintha a versek egyetlen pillanatban, az élet egy éles levegőjű magaslati pontján születtek volna. Kétségtelen, hogy a rendkívül tudatos szerkesztés erősíti ezt a benyomást [...] Mégis, az egységes hatás nem a szerkesztés csodája, hanem maguké a verseké, a mögöttük kirajzolódó, makacsul vissza-visszatérő belső drámáé*”. (Lakatos András: BERTÓK LÁSZLÓ: FÁK FELVONULÁSA. Jelenkor, 1973. 2.) Lakatos ezt a drámát az idő mű-

lásának egyfajta átélésében látja, de ennél szerintem Bertók már a kezdet kezdetén is sokkal kevésbé volt naiv ember. Az érv azonban, pontosabban a példa, amivel illusztrálja Lakatos ezt a problémát, lényegesen összetettebb dilemmát foglal magában. Egy közelebről meg nem jelölt Németh László-írásból idézi az öregedésről szóló eszmefuttatást. (A citátum az ESTÉK SÜMEGEN című írásból való, I. AZ ÉN KATEDRÁM. Bp., 1983. 247.) „*Öregség, ifjúság végül is közérzet dolga: kiben a véredénynek kell elmeszesedni hozzá, kiben a léleknek. Az első jele talán az, amikor a férfi észreveszi, hogy csak egy élete van. A fiatalnak mindig az az érzése az életéről, hogy »így is történhetik«, de másképpen is.*” Németh Berzsenyihez akar kilyukadni, de nem ez itt a lényeg, hanem az a gondolat, hogy az embernek élete egészségén belül kétféle lénye van: egy szakadásmentes, időbeli és egy próteuszi, szituatív. A szóban forgó „egységes hatás” Bertók személyiségének előbbi lényegéhez, míg az a sokszor versről versre, de megesik, hogy sorról sorra változó beszélő, akihez persze más és más attitűd, öntudat, világlátás, hangoltság, beszádmód, miégyéb tartozik, a másodikhoz kapcsolható. Ha elhisszük Némethnek, hogy az első az érett férfi magalátásának jegye, az utóbbi a fiatalé (elhihetjük éppenséggel, bár éppolyan önkényes és argumentálatlan állítás, mint Németh kinyilatkoztatásainak legtöbbször), akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy egyrészt Bertók már meglehetősen fiatalon az érett férfi időbenléte-érzésével gondolkodott önmagáról, másrészt akkor és azóta is megőrítze a fiatal ember „*így is történhetik«, de másképpen is*” játékoságát. És ez a kettősség talán elég is arra, hogy egy életen át folytatott kísérletsorozat alapvető ellentétpárja legyen.

Ezen a ponton azonban szeretnék módszert váltani az eddigiekhez képest. Meglehetősen (talán túlságosan is) kézenfekvő dolog ugyanis Bertók költői munkásságát egyfajta fejlődéstörténet fonalára fűzni. Kimondva vagy kimondatlanul ezt érzem szinte minden, Bertókról szóló szöveg háttérében. Egyfelől ez a vélekedés nem teljesen alaptalan, hiszen az első pályaszakaszban látszanak olyan gesztusok, melyek az autentikus hang kereséséről, a saját témák felderítéséről és bejárásáról, a beszédpozíció kialakításának kísérletező kutatásáról árulkodnak; vagyis van egy tanulási fázis, melyet kevésbé sikerült munkák dokumentálnak, és később következnek az igazán emlékezetes

darabok. Ez azonban nem jelent egyet azzal, hogy a költő életideje, illetve az azt kitöltő élet- események, lelki és szemléleti változások mintegy felettes narratívaként volnának a versekhez rendelhetők. Részben ennek a késztetésnek is igyekszem ellenállni, amikor az életművet néhány probléma szerint, mintegy hosszmetzetekben tekintem át. Úgy látom ugyan- is, hogy Bertók afféle kaleidoszkópként kezeli a verskészítés eszköztrendszerét. Egyszer dalszerű, másszor szabad verseket ír; egyszer képszerűen, máskor fogalmi elemekből szerkeszt, egyszer lineárisan, máskor mozaikszerű vagy nyitott szerkezetekben és így tovább. Ezeket az eszközöket pedig mindig újra össze kell próbálni, attól függően, hogy az éppen adott feladatnak megfelelőjenek. De az új darabok majd ugyanolyan jók lesznek, mint a korábbiak, anélkül, hogy azokat felülírnák.

Nyelvi kép, költői kép, festőiség

A kép fogalmát, ahogyan azt már korábbi munkáimban is tettem, többféle értelemben használom, amikor költészetéről beszélek. Természetesen nem vetem el azt az értelemezést sem, mely a stilisztikai, retorikai alakzatokat, nyelvi képeket (metafora, metonímia stb.) tekinti költői képnek. Ugyanakkor kibővíttem a jelentést azokkal az alkalmazásokkal, amikor a nyelv mint kód az olvasás során vizuális ingereket aktivizál. Ezekben az esetekben egészen odáig megyek, hogy a költő festőiségéről beszélek, természetesen átvitt értelemben és annak kényszerű szem előtt tartásával, hogy az efféle megállapítások maguk is csak a képes beszéd közegeiben értelmezhetők.

Bertók életművében az első ilyen fordulatot a korábbi társadalmi elkötelezettségű, képviselői beszédmódú lírától való elfordulásként értelmezte a kritika: (az EMLÉKEK VÁLASZTÁSÁBAN) „*Uralkodóvá vált a képi asszociációkra épülő, lazább grammatikájú, szaggatott ritmusú, mégis rendkívül fegyelmzett rapszódia, »a versbe nyúl-gözött nincs-harmónia«, és ugyanakkor a kötöttebb formájú, szentenciózus tömörségű gondolati líra.*” (Szederkényi Ervin: EMLÉKEK VÁLASZTÁSA, BERTÓK LÁSZLÓ VERSESKÖTETÉRŐL. *Dunántúli Napló*, 1978. júl. 23.) Másutt összetettebb elképzeléssel találkozunk: „*Külső és belső terek itt a vers közegeiben hatolnak át egymáson, nem csupán a szemléletben. A képek így nem hagyományos értelemben, a csattanóéban formálódnak, hanem szórásvidéküket is fontosként vonják be alakulásuk mikéntjébe,*

s ezáltal tartalmi egészet hordoznak. [...] [Bertók] mindig érzékletes anyagra törekszik.” (Tandori Dezső: „MINDIG A MEGOLDÁS LEHETŐSÉGE...” BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETE. *Jelenkor*, 1980. 3.) Fontos észrevennünk, hogy az első reflexió mint korábbi stádium meghaladását, érvénytelenítő felülírását szemléli a nyelvhasználat változását. Tandori ezt nem teszi, csakhogy ő az érvelés ellentmondás-mentességére sem törekszik (persze a maga szempontjából nagyon helyesen). Ugyanakkor az is fontos, hogy Tandori a vers *anyagiságában* mutat rá a képszerűsége, ma már kissé furcsa szóhasználattal *tartalmi egész* hordozóiként értékelve a képeket. Fentebb már idéztem a FÁK FELVONULÁSA-kötetből néhány részletet (DECEMBER, MIKÓZBEN, VASKORSAK stb.), amelyek jól szemléltetik ezt a korábbi, egyébként meglehetősen erős képszerűséget. A későbbi anyagot vizsgálva Tandori továbblép: „A »fénykéve-fal töve a sivatagban, / homok a hányás tejútrendszerén« a pontosság lírai expreszszionizmusa, szinte vizuális élményt ad (URAM). Megoldódik a telitalálat hagyományosságának és a versanyag folyamatszerűségének ellentéte is: nagyon plasztikus, mégsem rögzíthető a kép élménye, s ez továbbblendíti, nem »állítja le« (bármilyen csodálatra) a verset. (»Honnan fordult ki ez a nap? / melyik tejúti szalmaszálból? / melyik földpúpozott kosárból?«) A kukoricacsövek »ideges ropogása«, az »aszaltalma-föld«, a »dió páncélsisakja« [...] megannyi ilyesmi (EZ A NAP).” Talán úgy fordítanám át ezt a magam nyelvére, hogy Bertók kettéválasztja a vizuális elemeket. Első típusukhoz a gnómaszerű, többnyire egy-egy szóra szorított képek tartoznak, melyek inkább trópusok, de a besorolásukkal bajban lennének, mert bár helyettesítő funkciójuk nyilvánvaló, még a szimbólumnál is kevésbé lehet meghatározni, hogy mi a kép helyettesítettje. A másik típus darabjai nagyobb szabásúak, egész jeleneteket *festenek meg* plasztikusan, érzékletesen, vagyis a kép maga a költemény tárgya lesz. Kézenfekvő példa erre a CSONTVÁRY KÉPÉRE alcímet viselő VILLANYVILÁGÍTOTT FÁK JAJCÉBAN, bár igazság szerint kettős hommage is lehet a vers, melyben a festőnél talán még intenzívebben van jelen Kormos István: „Az ember végül útra kel / és eljut eljut Boszniába / általában alkonyodik / általában már ég a lámpa / a Nagy Fekete Kutya háttal / még eljátszik kicsit a házzal / mögötte még mindent lehet / hát belecsobog a folyóba / szamara farkát megszorítja / ordítsa el megérkezett...” stb. A szonettkorzágik írott versekben azután ez a kettősség

marad a meghatározó, amiből az utóbbi mint-ha magától értetődne, az előbbi tűnik problematikusabbnak: „A *gnomatikusan megformált rövid sorokba olyan erős hangulatú, komplex kép van belebújtatva (beszakadt tölgyes, vezércikk, sülyyedő határ), ami, ugye, a szép régi versekben (a parnaszienekben, impresszionistákban) az elemek egymásnak meg nem felelő, diszparat volta miatt elképzelhetetlen.*” (Lengyel Balázs: A HANGFÜGGŐNY MÖGÖTT. BERTÓK LÁSZLÓ: ÁGAKBÓL GYÖKÉR. *Élet és Irodalom*, 1984. szept. 7.) Rejtély, mögöttes szándék, rejtvénytyszerűen elbújtatott gondolat, amit az értelmezőnek igyekeznie kell megfejteni; efféléket gondolnak a kritikusok ezekről a képekről. „...a természetelvű mintázat alatt ott érzik valami metafizikai tartalom. Egy-egy versben elmosódó történeteket, drámai helyzeteket sejtünk. Nem fontos, hogy pontosan tudjuk, mit. Talán egy autóbalesetet (»a koccanás után a sokk«), betegséget (»ó jóddal teli pajzsmirigy / csurog rólam az őszi kert«), börtönt (»ég a kőbánya katlana / kemény és üres a világ«). Ezek a sejtetően valóságos képek-helyzetek egy-egy tudatállapot fészkei.” ([Lator László]: Lator László – Varga Lajos Márton: „AZ ÖSSZECSÚSZÓ SZEREPEK”. BESZÉLGETÉS BERTÓK LÁSZLÓ KÓ A TOLLPIHÉN CÍMŰ VERSESKÖNYVÉRŐL. *Magyar Napló*, 1990. szept. 6.)

A hosszú szonettkorszakban azután ez a fajta képszerűség részint megszokottá válik, részint kevésbé látszik fontosnak, más érdekességek árnyékot vetnek rá. Kevés szó esik a HÁROM AZ ÖTÖDIKEN-beli szonettek képszerűségéről. Pedig itt is van többfajta újdonság:

- az egyetlen vizuális motívumot variáló vers, melyben a kép mintegy a vers alapját adja;
- a különböző természetű képek egymás mellé állítása, melyek aztán kapcsolódások híján vagy éppen össze nem illő voltukkal nyitnak tág teret az olvasói asszociációknak;
- de akadnak nagy, világleíró-metafizikus képi egységek is.

Orosz Ildikó jóval később, Bertók szonettművészetét egészében taglaló tanulmányában maga is plasztikus képre bízta mondandóját. Ez elsősorban az első általam említett esettel vág egybe: „Már az ÁGAKBÓL GYÖKÉR-kötetben is megjelenik az erőteljes kép, hogy »beszakadnak a lassú tölgyesek« (MEGÍRJUK A SZÉP RÉGI VERSEKET). Ez az irányultság, a kívülről befelé zuhanás, összekapcsolva a fa-motívummal, a szonettek minden bizonyonnyal egyik legszebb képében is visszatér: »Mint mellemben a nyírfaág, / megfeszül a csillagos ég, / ha most egyet sóhajtanék, / belém szakadna a világ.«

A kettősség, a megosztottság mellett Bertók alapvető élménye a között-állapot. Éppen az előtt és után, fent és lent, örök és mulandó, ismert és ismeretlen, valódi és igaz, valami és semmi határán mozog ez a líra, azon a »kis sávon«. A Bertók-sonettek jellegzetessége, hogy sokszor egyetlen sor, felsor, egyetlen költői kép súlyos tömbből kifaragott alapzatán nyugszanak.” (Orosz Ildikó: „AKKOR IS, HA ABBA-HAGYOM.” BERTÓK LÁSZLÓ SZONETTKÖLTÉSZETE. *Jelenkor*, 2001. 12.)

Marno János gondolata talán a második esetet tükrözi elsősorban: „*Hol rendkívül bonyolult, hol kép- vagy tudatzakadékokon keresztül utaló szövegmotívumokat rákosgat egymásra (mindezt továbbra is az egyszerűség »leple alatt«), mintha a dada vagy a szürrealizmus collage-technikáit alkalmazná, ám a végül létrejött architektúra tökéletesen önálló, belső realizmussal telített.* »Egy hajszálon függ az egész / csak percről percre nehezebb / játszik a térrel a tömeg / csöpög az időből a méz.«” (Marno János: A NYOLC SZÓTAGOS KÉTÜTEMŰ. BERTÓK LÁSZLÓ: KÓ A TOLLPIHÉN. *Kortárs*, 1990. 4.) A teret és időt a maga absztrakt mivoltában, de mégis képszerűen megragadó versidézet azonban univerzálisnak, bizonyos értelemben metafizikusnak is mondható.

Csűrös Miklós egyfelől ugyanarról beszél, amit Lengyel Balázstól idéztem korábban, aki „*az elemek díszparat voltáról*” értekezik. Másfelől látni kell, hogy ez a meg nem felelés nem egyszerűen diszharmonia, és még kevésbé mutatkozik benne a képek összehangolása iránti érdektelenség: „*A képekben, metaforákban, hasonlatokban is csupa groteszk, végletes dimenzióbeli ellentét, összeülleszthetetlen ellentmondás.*” (Csűrös Miklós: HA VAN A VILÁGON TETŐ. BERTÓK LÁSZLÓ VERSESKÖTETÉRŐL. *Jelenkor*, 1993. 6.) Nem: ezek az ellentmondások nem egyszerűen „*összeülleszthetetlenek*”. Tudatos költőt szándéknak megfelelően feszülnek egymásnak. Csak egy példa: „*mindenki hallott valamit / ráteszi hát amit lehet / hát meghasad hát túlfolyik / összekezi a verset*” (MINDENKI HALLOTT VALAMIT). A látvány anyagszerű, de mégis anyagfeletti építkezésű, melyben a rideg testekre jellemző hasadás és a folyadékokra jellemző túlfolyás elvont fogalmakra vonatkozik. Talán ezt érti Marno belső realizmusnak. Másutt Csűrös is a látvány által keltett asszociációk felől közelít a képhez: „*A képi szemléletek és fogalmi fogódzók (pajzsmirigy, őszi kert, Úristen, sikerek, tervek, hallomások, vers) közös asszociációs magja a túltengés, a csurgás, meghasadás, túlfolyás tüneteiben észlelt betegség: ez a*

képzet irradiál a személyes-emberitől a természetin, társadalmin és az esztétikain át a metafizikai szféráig; így ami a közérzetben megmutatkozik, az a világállapotról is árulkodik.” (Csűrös Miklós: „CSAK EGY SUGÁR HIDALJA ÁT”. BERTÓK LÁSZLÓ ÉS A HÁROM AZ ÖTÖDIKEN. *Jelenkor*, 1995. 12.)

Úgy látom tehát, hogy a szonettkorszak darabjaiban ugyanúgy jelen vannak a különböző minőségű képek, mint másutt az életműben, de más tényezők és hatáselemek fontosabbnak mutatkoznak ezeknél. Amikor később Bertók ismét másféle versformákban kezd írni, a recepció örömmel üdvözlí ismét a képeket. Ezek ugyanis megint oldottabbak, helyenként festőiek, és mindenképpen kevesebb bennük a koncentrátságból adódó feszültség. Ez megint köteteken áthúzódó jelenség: „*A DESZKATAVASZ-többségükben húsz-egynéhány soros verseit szintén a szikár kompozíció jellemzi, de a végsőig csupaszított jelzések, megnevezések helyét újra átveszi a képkalkulató lendület.*” (Reményi József Tamás: CSAK, MERT SÜTI A NAP. BERTÓK LÁSZLÓ: DESZKATAVASZ. *Népszabadság*, 1998. máj. 30.) „*...az újhaldások képtech-nikáját, elvont tárgyiasságát társítja konceptuális gesztusokkal...*” (Reményi József Tamás: VÉGIG A VÉGÉT. BERTÓK LÁSZLÓ: FEBRUÁRI KÉS. *Népszabadság*, 2000. máj. 20.) „*Ezekben a versekben Bertók szinte mindent a képekre bíz, illetve a képek közötti, sokszor meghökkentő kapcsolódásokra.*” (Bedecs László: TARTALMAZZA A FORMA. BERTÓK LÁSZLÓ: FEBRUÁRI KÉS. *Jelenkor*, 2001. 4.) Pedig konkrét és elvont, a vers tárgyára és íródására ak tusára vonatkozó mozzanatok ugyanúgy megvannak, mint korábban, a fentebb idézettek közül például a MINDENKI HALLOTT VALAMIT című szonettben: „*A családásból jégdara esik, fekete lábú / madarak csipegetik a guruló / vizet. Nem férek el a papíron.*” (NEM FÉREK EL.) Mégis érezzük a kép tágabb légtérét, szélesebb horizontját. Akkor is, ha a táj belső térré stilizálódik: „*Februári kés. Az ágak köze is / be van üvegezve. Megint / elrontottál valamit. Azelőtt / odanyúltál a kinyitottad. Most / vérzik az ujjad...*” (FAGYOS), és különösen, ha a dimenzióváltás iránya fordított: „*Megekedt a hó, sűrű öltésekkel / összevarrja a levegőt. Ha mély / lélegzetet veszel, / egyetlen szusszanatással / beszívhatod a hegyoldalt. Ha / henteregni támad kedved, / ropog alattad a lepedő.*” (HOLNAPRA.) A HÁROMKÁK-ban ez a tendencia folytatódik, számomra olykor a túlságig: „*Föld, ember és ég. / Három lábú kerékbe / tördel a kétség.*” (FAGY, HÓ, MACSKANYOM. 3.) Ez gondolatilag már-már közhely. „*A szívemig ér; / csüng a fán egy önmagát /*

túlélő levél.” (Uo. 8.) Ez képileg már-már giccs. De a ciklus legszebb darabjaiban Bertók ismert képalkotó eljárásait alkalmassá tudja tenni arra, hogy ezt a nagyon finom, légies formát is megelevenítse és a maga képéhez hasonítsa. (8.) „*Ceruza? Papír? / Mit ér, ha a hóra a / rigó lába ír?*” (9.) „*Gombot kötni rá, / eldugni a semmit az / árnyéka alá.*” (OLVAD, ODAFAGY.) Nem tartom Bertók legjobb korszakának ezt a periódust, de vannak emlékezetes darabjai, és fontos dolgokat tanult meg rajtuk. Egyebek mellett azt a drámaiságot és kontrasztosságot, ami ezekben az apróságokban nem talál elég teret magának, de a velük egy időben készült „hosszú-kákban”, melyek később HANGYÁK VONULNAK címmel jelentek meg, annál inkább. Keresztesi József például az IDŐBEN, TÉRBEN TÁVOLODNI-T elemzi: „»*Papírsárkány a szélben. Afféle. / Engedelmeskedni a mélyebb (magasabb?) erőnek / (akaratnak?, iránynak?), de nekifeszülni, kitartani, / röpiülni. Van ilyen? Lehet így?*« [...] *A papírsárkány képe [...] a zsinór végéhez kötözött madáréba fordul át. [...] A papírsárkány kép alapján várható lett volna, hogy a madár képe ennek egyenes folytatása lesz; azonban a kézenfekvő és mégis a meglepetés erejével ható fordulat, a repülés szabadságát kereső madár helyett a támadva védekező madár megjelenítése még erőteljesebb dramatikussággal látja el a szembeszöglet éthoszáját.*” (Keresztesi József: VÉGTELEN, DE NEM HATÁRTALAN. BERTÓK LÁSZLÓ: VALAHOL, VALAMI. *Magyar Narancs*, 2003. jún. 12.) Igen, ez a kötet képalkotásának talán legfontosabb újonsága. Persze nem feledkezhetünk meg a különös grammatikai játék jelentőségéről sem, amely a kérdőszócskák beiktatásával seregnyi lehetséges irányban nyitja meg a vers gondolatmenetét. Ugyanis az olvasás során ez a nyitottság *térelményként* kapcsolódik a vizuális elemekhez.

Ennek a gondolatnak a lezárásaként hosszabb idézetet iktatok ide a kötet címadó verséből: „*Fekete tejút, hangyák vonulnak honnan-hová, / át a terazon, le a lépcsőn, el a fal tövében, / felülről (magasról) nézvést elmosódó sáv, sötét / bizsergés csupán, kezdete s vége is kivéhetetlen, / csak ha lehajolsz (meghajolsz, letérdelsz), ha / megfedekezél emberi (»mindenható«?) voltodról, / csak akkor tekinthetsz bele a szemmel befoghatatlan, / oda-vissza, ám végül is egyazon irányba tartó / sodrásba (galaxisba?), s figyelhetsz meg (ha / szerencséd van) egy-egy (alkalmi) bolygórendszer, / amely mintha külön is működne, meg-megfordul / a saját csillaga körül, míg nem belevesszük az eredeti / (az eredendő?)*

mozgásba.” (FEKETE TEJÚT, HANGYÁK VONULNAK.) Ez a szöveg önmagában is elég annak szemléltetésére, amit állítottam: akkumulálja mindazokat az eljárásokat, melyek a korábbi kötetek képalkotó eljárását jellemezték, és új hatáselemekkel bővítve, új kontextusba állítva más fejez ki vele, mint korábban. Megvannak itt a világmetaforák, a trópus-szinesztézia (amikor az apró fekete pontok mozgásának látványát bőrérzékeléses áttétellel *sötét bizsergésnek* nevezzi), a látvány festői ábrázolása, ugyanakkor a konkrét tapasztalat talán gyermekkori emlékeket is előhívó realitása is. Vagyis Bertók egyes eljárásokat begyakorol és féltre tesz, másokat kéznél tart, megint másokat kigondol és kidolgoz, anélkül, hogy a korábbiakat *meghaladná* a szó fejlődéstörténeti értelmében.

Vagy inkább a dallam?

Ha nagyobb adagokban olvassuk Bertók líráját, feltűnik, hogy az egyes sorozatok vagy időszakok termése nemcsak képiségét vagy intonációját, hanem ritmikáját, hangzódallamoságát, rímelését, hangsúlyait tekintve is eltérő képet mutat. Elég átpergetni az összegyűjtött verseket tartalmazó kötetet, hogy felfigyeljünk arra a roppant következetességre, ami ezt az életművet kezdettől fogva áthatja a versek megformáltsága, formakultúrája tekintetében. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Bertók a versformák virtuóza lenne. Mindig fel tudta építeni azt a versidomot, amelynek megformálását elhatározta, de ez nemcsak öncél, hanem egyáltalán: célja sem volt. Mindig egészsként gondolkodott a versről, és bár a szonettnek rímelnie, a hangsúlyos-jambikus szabad versnek lüktetnie kell – hogy az legyen, ami –, a megformálás célja mindig a vers mint tárgyegész. Egyetlen olyan vershelyre sem emlékszem, ahol mester-ségbeli tudásával megpróbálta volna elkápráztatni olvasóit, jöllehet bizonyára képes lett volna rá. (Én élvezem az ilyesmit. Megborzongok vagy elnevetem magam, ha Határ Győző, Várad Szabolcs, Petri György, Rózsa Endre vagy más meglep egy-egy különösen muzikális vagy extrém módon disszonáns rímmel, kifinomult módon szerkesztett egyedi időmértékes strófaeleménnyel vagy ritmusfordulattal. Bertók életművében ilyenből egyet sem láttam.) Tehát ha ilyesmit olvasok: „*Verseit – különösen szonettjei mutatják ezt – a formai tökélyig csiszolja*” (Tüskés Tibor: BERTÓK LÁSZLÓ: TÁRGYAK IDEJE. *Somogy*, 1982. 1.), hevesen tiltakozom. És ugyan-

úgy erre is: „Vajon ezekben a hibátlan verselésű, szabadságot és fegyelmet harmóniává oldó művekben nem az ismerős dallam varázsa ragad meg bennünket? [...] A ritmus, a tiszta rímek, a kötött forma [...] – vajon nem azért találják-e meg könnyen helyüket ritmusérzékünkben, érzéseink közt, gondolatvilágunkban, mert – esetleg öntudatlanul – régi ismerőseink?” (Széles Klára: BERTÓK LÁSZLÓ: ÁGAKBÓL GYÖKÉR. Kortárs, 1985. 1.) Nem, szó sincs erről. Inkább egy korábbi (már idézett) véleményre utalok: „...a színek lüktető ereje, a gondolatritmus átható fokozása muzsikás dikcióval emeli, szárnyaltatja az Erdélyi, Illyés, Gulyás Pál újított dalformát: »Ezek a szalmafényű / törtszárú dél-utánok, / úgy borulnak a tájra, / mint nagy sárga virágok.«” (Fodor András: i. m.) A kisebb-nagyobb hangrendi és ritmikai pontatlanságok táncos ritmussal idéznek, de – jól mondja Fodor – hangsúlyosságuk kiemelése magyaros hatást kelt, méghozzá a népdalszerűség kerülésével.

A szonett fogalmát persze összekapcsoljuk a mívség, virtuozitás, formaművészet fogalmával, és elég nehezen tarthatónak látszik az az állítás, mely szerint Bertóknak, aki kb. 300 szonettet írt, mindehhez semmi köze. Pedig ezt állítom, és nem vagyok ezzel egyedül. Két, nagyon eltérő gondolkodású kritikus rokon gondolatokat megfogalmazó reflexióját idézem: „A bertóki szonettnek szinte alig van köze a reneszánsz dalolós, játszi villanásokkal teli, kvázi-matematikusan műfajához, de még a shakespeare-i, súlyosabb szonetthez is nagyon kevés; atavisztikusabbak s egyszersmind modernebbek (a modern szót szűken értve itt) ezek a szonettek, a népdal tömörítő, rímet, ritmust tartó egyszerűsége, valamint a már-már megszólalásképtelen – mert magára maradt – individuális elme rendkívül bonyolult, »kutakodó« mozgásformái találkoznak bennük.” (Marno János: i. m.) És a másik: „...mintha egy végtelen(ített) belső monológból hallanánk a szonett és a népdal hangképző lehetőségeinek a tudatos és rafinált keverésével gerjesztett melódiafoszlányokat.” (Domokos Mátyás: ÁLMOKON A KURTAVAS. BERTÓK LÁSZLÓ ÚJ SZONETTJEIRŐL. Jelenkor, 1990. 7–8.)

Érdekes vizsgálati lehetőségek adódnak Bertók szonettművészetére nézve, ha egy olyan szonettet veszünk szemügyre, amelynek a szó szoros értelmében nincs jelentése. A vers nem a HÁROM az ÖTÖDIKEN darabja, jóval későbbi, és így kezdődik: „Súlyto boha méle ommálé bazallat, / ó isenyü elli, lamma szabak éneg, / ongyüü csítáti mulla karabének, / kü belle, kü néke, nig alni tikannak.” (ONGÜRÜ CSITÁTI, ÓTÖRÖK-FINNUGOR KÖ-

NYÖRGÉS.) A felező tizenkettesekben írott versnek vannak skandalizáló sorai is (például: „kukka-kukka imma, annala minézek, / süssenissze merge, künnevippe nyargad”; Kisfaludy Sándor módjára a hangsúlyos sorok egyúttal trocheikus lejtésűek is, ami a magyar nyelvben meglehetősen erőszakos hatást kelt, ezért az utóbbi száz kétszáz évben szívesebben kerüljük), de leginkább szembeötlő sajátosságuk a hangsúlyos verselés és a sorfelező megléte. Vagyis egy játékos-archaikus nyelvemléket Bertók természetesen gesztussal jeleníti meg a szonett minden mással előbb összekapcsolható alakzatában. Úgy gondolom, hogy ez sokat elárul a szonett-ről való gondolkodását illetően. Bertók nem történeti kategóriáként, nem egy komplex esztétikai rendszer meghatározó elemeként és csak nagyon ritkán intertextuális játék kulcsaként tekint úgy a szonettre, mint egyéb versformákra. Számára ezek a versidomok egyszerűen a magyar nyelvű költészet bizonyos lehetőségeit jelenítik meg, és igyekszik úgy élni velük, hogy kreativitása, mondandója és ethosza ne leküzdendő akadályokat, hanem támaszrendet, architektúrát találjon bennük. Van ebben az attitűdben egyfajta naivitás, hasonló ahhoz, ahogyan a népköltészet (illetve annak anonim művelője) nyúl például a reneszánsz költészet alakzataihoz mint előképekhez; és azt hiszem, hogy amikor Bertók kapcsán népköltészeti mozzanatokról beszélünk, elsősorban erre gondolunk, nem dallamaira, sem képalkotására.

Bertók szerintem egyfajta előzetes hangzóképre építi éppen alakuloban lévő versét. Nem hiszem, hogy ez csakugyan lekottázható dallam és ritmus volna, inkább csak arra gondolok, hogy a hangzórendnek, ritmusoknak, hangsúlyoknak, sor- és strófatípusoknak meghatározott lehetősége az, amit már a vers megírása előtt vagy aközben – tudatosan vagy költői ösztönével – meghatároztak. Kemény István is efülérről beszél a szonettek kapcsán: „Él Pécsen egy ember, akinek kilenc éven át ugyanaz a dallam volt a fülében. És mivel a legkevésbé sem örült bele, valószínű, hogy neki ez a korszak nem kilenc év volt. Akár egyetlen napnak érzékelhette. Bertók László költőnek 1986 és 1994 között egyetlen csodálatos napja lehetett, amikor reggeltől estig 243 verset írt meg a fülében kísértő dallamra. A dallamot nem ismerjük. Annyit tudunk csak róla, hogy a szövege nem más, mint szonett.” (Kemény István: A DALLAM. BERTÓK LÁSZLÓ: HÁROM AZ ÖTÖDIKEN. Népszabadság, 1995. jún. 22.) És talán Csűrös Miklós sem

gondolt másra: „Az a »delej«, amelynek kisugárzásában a költői ösztön új erőre kap, elválaszthatatlan a versképződés jelentés előtti hangzati elemétől, a belső hallásban fölsejlő ritmus- és dallamfoszlánytól...” (Csűrös Miklós: i. m.) És ez korántsem csak a daloknál vagy általában a kötött formáknál van így.

A szabad vers ritmus- és dallamrendje nem kielégítően felderített terület, de annyi bizonyára elmondhatunk, hogy a kötött előképet nem követő költemény ingadozó hangzórendje, ritmikája és sorhosszúságai ismert előalakok arányait tükrözik. Nagyon érdekes önillusztrációnak is beillik, ahol Bertók ezt a fajta muzikalitást egy nyitott nyelvi szerkezetekből épített szabad versben próbálja megfogalmazni, a HANGYÁK VONULNAK-kötet egyik darabjában: „Egész testével hall, döbben rá hirtelen az / éjszaka kellős közepén, miközben mindkét füle / be van dugva, s arra ébredt, hogy valamit / húznak az utcán. Kerekas bőröndöt? Lopott / aknától? Kukát? A folyamatos zörgés / mintha a bal lába kisujjából, aztán meg a / medencecsontjából jönne, de ha a jobb / könyökére koncentrál, akkor is hallja...” (EGÉSZ TESTÉVEL HALL.) Persze csak metaforikusan, de ezt látom jellemzőnek Bertók verseire nézve általában is.

Mindenesetre jó példája ennek a verstest egészét rezgésbe hozó ritmusnak a Csorba Győző halálára írt SIRATÓ, egyrészt ahogy a minden szakaszt indító choriambus mindig szimultán ikerjambussá mutálódik, másrészt jól lehet érezni azt a fojtott, nagyon rövid légzésszerű dust, ami a gyász megrendültségét közvetíti: „Két hete még...egy hete még...tegnapelőtt...még / tegnap is...miért a perc?...mért hittem el?... / hogy legalább...hogy lesz erőd...hogy akkor is... / mióta már?...szemközt vele...hogy akkor is...” (SIRATÓ.) A vers hatása elementáris, bár vannak, akik ezt a fajta intenzitást sokallják.

Az önmegfigyelés, önreflexió ironikus változata bukkán fel végül egy nemrég megjelent versben, amelyet egészében idézek, mert arra a kérdésre is választ ad, hogy hogyan gondolkodik Bertók a költésről, dalolásról mint életbölcességéről: „Minthogy a füle válogat, / s korlátozt a látása is, / az orrát nem ingerli szag, / s amit érez, abban se hisz... // Minthogy valamely része még / mindzet észleli s opponál, / s el-eldönti, hogy hova lép, / de bizonytalan, hogy hol áll... // Minthogy a perce alagút, / s a teste megy, megy nélküle, / érdekes-e, hogy hova fut, / s hogy bölcs öreg vagy vén hülye?” (MINTHOGY A FÜLE VÁLOGAT. Je-

lenkor, 2008/10.) Az érzékek általános kritikája fogalmazódik meg itt, de érdekes módon úgy, hogy a kritika nem a költemény, hanem a költő felé vág. Vagyis a költő lehet vén hülye, a költemény igazságai mégis érvényesek maradhatnak. És ez egyrészt roppant jellemző arra a bizonyos „iparos ethosra”, amit minden dehonesztáló szándék nélkül alkalmaztam korábban is Bertók életművére, másrészt alkalmat kínál arra, hogy éppen az írónia felé lépünk tovább az életmű elemzésében, mert ez a mozzanat annak kulcsfontosságú, de talán mégsem egészen a maga helyén értékelt eleme.

Írónia és vidéke

Humor, szellemesség, gúny, szatíra, szarkazmus és mindezek egyéb árnyalatai mind kimutathatók Bertók lírájában. Annak, hogy hívószóként mégis az iróniát választottam, az az oka, hogy talán ebben a szóban van a legkevesebb fölény a szemlélt és távol tartott dologgal vagy személlyel szemben. Persze ebben sem ért egyet velem mindenki: „Míg az EMLÉKEK VÁLASZTÁSA a változás könyve volt, a TÁRGYAK IDEJE már véglegesen nagyformátumú költészet. Az öszszegzés, a fölény teszi azzá és a fölényből sarjadó írónia. [...] Magatéva teszi ezt a kettősséget, a tudathasadást, hogy lénye eleven, a világban sürgölődő részét egy másik én roppant távolságból, mintegy már a halálból figyeli. [...] Bertók oly eredendően erkölcsi és közösségi lény, hogy leszámolása a tradicionális szerepekkel – a vátesztől az autonóm személyiségig – számára inkább leplezni-szégyellni való intimitás és mindvégig önszebő fájdalom.” (Kis Pintér Imre: „MÉG AKKOR IS, HA DÓL A FAL”. BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉRŐL. *Jelenkor*, 1984. 11.) Igaz, hogy tendenciózus kivágásaim mindjárt ki is mutatják a recenzens logikájának ellentmondásait, és ez az ellentmondásosság bizonyos mértékig elkerülhetetlen, ha irodalomról beszélünk. De fontosabbnak tartom ezeknek az ellentmondásoknak a megőrzését, mint bírálatát, mert éppen így jellemzik a legpontosabban Bertókot. Igen, a rideg, olykor akár ítélkező távolfítás, a szerepvesztések felett érzett gyász és a mindehhez erkölcsi alapot adó halálos komolyság együtt alakítja az irónia Bertók-féle különleges változatát.

A különféle költészetszemléletek alapján alakuló Bertók-olvasatok a lehető legeltérőbb attitűdök érvényességét látják fenntarthatónak – éppen ennek az iróniának az erőterében. Szinte mindenki kötetek során át észleli az el-

bizonytalanodás, távolságtartás, felfüggesztés, kritikus szemlélet megjelenését, de ennek ellenére nagyon gyakran találunk (megint csak nagyon különböző) „mégis-effektusokat”, melyek lehetővé teszik, hogy Bertók költészete ezeknek a megszorításoknak ellenére megőrizze, sőt bővítsen korábbi komplexitását, elkötelezettségét. Rónay László így fogalmazza meg a kérdést: „Mit adhat a költészet az egyénnek? – Erre a kérdésre több, személyes hitellel megírt választ tartalmaz Bertók László kötete. S hogy mit adhat a közösségnek? Van-e még olyan ereje, sugárzása, hogy figyeljenek rá? Nos, ezek azok a kérdések, melyekre szenvedélyes iróniával válaszol ugyan, mégis érezni, hogy felelete itt a legbizonytalanabb, ami nem csoda, hiszen a líra funkciója nemcsak az ő számára lett kérdéses.” Ez az elbizonytalanodás mégsem valamifajta redukciót sugall a kritikának, aki egyfajta diadalmas továbblépést ismer fel a jelenségben: „...a múlt évek során [...] a fájdalmas alapérzést mind határozottabban színezte át lebbenő iróniája és öniróniája, amely egyre természetesebben nyert kifejezést, megszüntetve korai utánérzéseit, megerősítve poézisének egyéni jegyeit, amelyek épp e természetesség révén lettek igazán karakterisztikusak. Bertók László nem idealizálja a világot, inkább minél pontosabban és hitelesebben igyekszik ábrázolni jelenségeit, s ezáltal nyomatékosítja a költő felelősségét, mely meghatározza küldetését: az igazmondás kényszerét”. (Rónay László: FELELŐSSÉG ÉS IRÓNIA. BERTÓK LÁSZLÓ: ÁGAKBÓL GYÖKÉR. Új Írás, 1985. 1.) Parti Nagy Lajos líraeszménye egészen más, számára az irónia életműve egészében meghatározó vonása az alkotásnak. Itt mégis másként értékeli: „Költészetében a csupasz indulattól többfelé vezetnek utak szétartó, de nem ellenkező irányba. A részvét, az azonosulás versei felé éppúgy, mint az IDEGENVEZETŐ SZÖVEGIBŐL ciklus iróniája, távolságtartása felé. A költő több kritikusa – főleg az utóbbi tíz év termése alapján – épp ezt az iróniát érzi Bertók meghatározó, megkülönböztető jegyének. Én úgy hiszem, nem annyira az irónia maga, mint inkább kialakulása, színrelépése a sajtószertű ebben a lírában. Az, hogy egy alapjában tragikus, igen sérülékeny alkat hogyan termeli ki védekezésül, az önvédelem eszközeként az iróniát...” (Parti Nagy Lajos: „PROTESTÁLÓ PILLANAT”. Kritika, 1986. 9.) Mások a szintézist vagy éppen a szintézis felismert lehetetlenségének belátását ismerik fel ebben az attitűdben: „A fájdalmas ódaiságba akar emelkedni, de a kijózanító irónia nem engedi, hogy tartósan ott maradjon, viszont lerántania sem sikerül végleg a banálisba; a

kétféle indíték ténymegállapító rezignációban találkozik és csillapodik le, amely a szenvedély és a gúny hozzátapadt emlékéből egyaránt őriz valamit.” (Csűrös Miklós: i. m.) „Az irónia, Bertók nagy személyes teljesítményeinek egyike, a különbözős feloldhatatlanságán nevet.” (Balassa Péter: MÉRTÉK ÉS PANASZ. BERTÓK LÁSZLÓ HATVANADIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA. Népszabadság, 1995. dec. 6.)

Különösen érdekes megnézni, hogy ez az irónia milyen a költészettörténeti toposzok vagy közhelyek megjelenítésében. Így talán kevésbé tűnik ez az iróniagondolat sterilnek és teoretikusnak. Első példám Ady-utalást dolgoz fel: „Mi mindig mindent elsietünk, / mi nagyon közelre megyünk. / Van egy emlékün: Európa, / van egy álmunk: a jelenünk, / van egy-két halálos rögeszménk... / Úgy késünk el, mintha sietnénk.” (KOCKAKÖVEK 4.) A szöveg állításai mintha az ellenkezőjét mondanák Ady mondandójának – „Mi mindig mindenről elkésünk, / Mi biztosan messziről jövünk. / Fáradt, szomorú a lépésünk. / Mi mindig mindenről elkésünk” stb. (AKIK MINDIG ELKÉSNÉK) –, de éppen az irónia segít megértenünk egyfelől, hogy az aszinkronitás érzése bennünk van, nem a világban, másfelől hogy annak mindkét formája provinciális jelenség. A vers intonációjából jól kiérződik az a bizonyos ódaiságba induló és iróniától visszarántott attitűd, amit Csűrös említ, de amit semmiképpen sem neveznék rezignációnak. Bertóknál ezekben a versekben mindig megmarad a csalódás, a keserűség, az indulat. Sohasem lesz a távolságtartásból bölcs felülemelkedés.

Két példát mondok ennek a szemléletnek az öniróniába fordított változatára: „Akkor szabadna verset írni, / ha nem lehet már verset írni” (HÓBÓL A LÁBNYOM), és „Mint a szemét a föld lágy részein, / összegyűlnek a hülyeségeim. // Forgolódom, hogy ne süsse a nap, / de árnyékból is foltmad a szag. // Ami állat volt bennem valaha, / kifeszül rám a végleges ruha. // Boldog lehetnék, mint a többiek, / de kerülgettem csak a ketrecezt” (ELMENNI KEVÉS, ITT MARADNI SOK, NEMES NAGY ÁGNESNEK). A Jó-zsef Attila-utalások a kifejezéssel szemben fogalmazznak meg kritikát. Másutt a mottóként a vers élére illesztett nagyszabású romantikus embléma: „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem. / Petőfi Sándor” pusztá kiemelése teszi kérdésessé már nemcsak magára Bertókra nézve, hanem a költészet egészére kiterjesztve a nagy gesztusok létjogosultságát: „Onnan a plakátokon, palánkokon, / s a látóhatár vándorló peremén, / állsz egy üres lavórban, amit / úgy nevezek most:

emlékezet...” (ÁLLSZ EGY ÜRES LAVÓRBAN.) Ez a vers az 1970-es évekből való, de szemlélete az egyik évtizeddel későbbi verseket ugyanígy jellemzi. A recepció vélekedése azonban ingadozik, nem annyira az attitűd, mint inkább annak motivációja tárgyában. Ha egymás alá állítok öt idézetet a kritikusoktól, azok nem annyira a Bertók-líra módosulásait, sokkal inkább azt a mozgást rajzolják ki, ahogyan a *korstilusban* az írónia szerepe és megítélése változik. „...a versből kinézve úgy tűnik, odakinn hiányzik a rend [...], vagy ami rendként létezik, nagyon sérülékeny. Ennek érzékeléséből ered Bertók szomorúra hangolt íróniája: a világ már nem az, aminek talán nem is olyan régen látszott...” (Csuha István: BERTÓK LÁSZLÓ: A KETTÉSZAKADT VILLAMOS. *Dunántúli Napló*, 1987. júl. 11.) „A KETTÉSZAKADT VILLAMOS költőjének hangja, úgy tetszik, fájdalom szépséggel zeng ott, ahol a mindenségből való kiszakadás léttényét önmagának mint erkölcsi és társas lénynek kétségbeeséseként tudatosítja, de [...] a mérleget [...] a tragikus írónia jegyében vonja meg, és egy ideig semerre se induljon tovább a »plafonalji végtelennek« becsmértelt »csúcsról«, ahová sziszifuszi küzdelmében fölvergődött.” (Csűrös Miklós: i. m.) „...a játékoság és a komolyság [...] nem ellentétei egymásnak. Bertók László ugyanis játszik, ahol lehet, a rímekkel, a szavakkal, a szófajokkal, de még a mondatban szabályaiival is. Eközben azonban sohasem könnyelmű, a verset és a versbeli beszédet mindig komolyan veszi, és ha ironikus is, sohasem gunyoros, hiszen íróniája eredendően önirónia. És költészetének ez az egyik kulcsa: még ott is róla szól a vers, ő van jelen a sorok között, ahol nem csak a lírai én, nem csak a grammatikai én, de egyáltalán az alany is hiányzik vagy épp megfejtethetetlenül elrejtett.” (Bedecs László: A SZONETTIG ÉS TOVÁBB. BERTÓK LÁSZLÓ VÁLOGATOTT VERSEIRŐL. *Tiszatáj*, 1999. 12.) „Bertók ugyanolyan, csak más szerkezetű iróniát alkalmaz [a VALAHOL, VALAMI verseiben], mint pár éve szonettjeiben, mikor a szintaxis radikális visszametszést és a hiányos szerkezetek dominanciájával élt [...]: nem tréfát visz a versbe, nem humorral enyhíti kegyetlen tételeit, hanem az írónia eredeti (romantikus) viszonyát, azaz a távolságtartást hagyja megjelenni.” (Margócsy István: „ÁGASKODIK A SEMMI A SEMMI ELLEN ÁGASKODIK”. BERTÓK LÁSZLÓ: VALAHOL, VALAMI. *Jelenkor*, 2003. 12.) „...a háromkák világtól az írónia sem idegen egyáltalán [...] A szimbolikus szférából [...] ez hozza földközelle is a háromkákat, ami aztán egy konkrét nyelvi és valóságos világban artikulálódik...” (Dérczy Péter: VÁGYAKOZÁS RENDRE. BERTÓK LÁSZLÓ: HÁROMKÁK. *Élet és Irodalom*, 2004. ápr. 16.)

Úgy látom, hogy az idézett értelmezések legtöbbje elsősorban a kortárs diskurzusba kapcsolja az akkor éppen aktuális Bertók-recepciót. Balassa Péter és Margócsy István meghatározása voltaképpen elegendő ahhoz, hogy az egész életműre kiterjesztve értelmezze az íróniát mint attitűdöt, és meghatározza annak Bertókra jellemző egyéni dialektusát. Már-már a Balassa-meghatározás illusztrációja lehetne a szonett-sorozat egyik emblematisus darabjának eleje és vége: „Amennyi öröm, annyi kín. / Emitt a mérleg, ott a súly. [...] Nevet a hülyeségeim. / Belepusztul, hogy viszonyul.” (EMITT A MÉRLEG, OTT A SÚLY.) Másutt a Margócsy emlegette bölcséleti térbe emelt iróniát értelmezi megvilágító erejű paradoxonnal a költő: „...mikor annyira önmagad leszel, / hogy önmagadról elfeledkezel, / föl ismer mind, és újra megfogam / az időben a tér, a nincsenben a van” (ÁLLSZ EGY ÜRES LAVÓRBAN).

Társadalomkritika mint alkalmazott irónia

Bedecs László azt mondja Bertókról: „...ha ironikus is, sohasem gunyoros, hiszen íróniája eredendően önirónia.” (Bedecs: i. m.) Igen, ahogy maga írja már 2000 körül: „A csalódásból jégdara esik, fekele lábú / madarak csipegetik a guruló / vizet. Nem férek el a papíron” (NEM FÉREK EL). De azért ez a sohasem erős túlzás. Van ennek a sokszínű iróniának bizony gúnyos, szarkasztikus vonulata is, és Bertók – ha csak a cenzúra ebben meg nem akadályozta – verseiben gyakran erős politikai, közéleti állásfoglalásokat tett. A recepció ezeket a műveit nem nagyon szeretete, mert megfogalmazásai sokszor nemcsak élesek, hanem durvák, már-már trágarak, közönségesek. Én ebben nem lennék ennyire szigorú, amit Petritől elfogadok, azt tőle is, fenntartva persze a két magatartás meghatározottsága közti különbséget. Maga Bertók így ír erről: „Lehettünk volna barátok, s volt úgy, / hogy azok voltunk, hogy ugyanott / tettük le a lyukas korsót. A tiéd / nagyobbat koppant. Vágy mert / nehezebb volt, vagy mert / nem mérlecskélta a távolságot / a tested és a föld között.” (LYUKAS KORSÓ. P. GY. HALÁLAKOR.)

Marno János megkönnyebbülten konstatálja, hogy efféle publicisztikusan politizáló versből aránylag kevés készült el: „...az adminisztratív technikai hatalom »szarkeveréséről« is esik itt szó ekképp, a statisztikai hivatalok urainak (e vers, versek keletkezésük még elvtársainak) tevékenységéről. De jó, hogy Bertók nem mér ki ennél nagyobb adagot e paradigmából; nem enged többet a politikai, publicisztikai kihívásnak, hanem természetes,

érett ízléssel, önérzettel odébbáll... (Tudniük kimegy a bolthelyiségből, ahol a mérés-méretkezés »ügyében« de facto a szarkeverők az illetékesek.)” (Marno János: i. m.) Persze Marnónak nem a politikai állásfoglalással van baja, hanem (gondolom) azzal, amit egy megnyilatkozásban alpárinak szoktunk nevezni. Az a nyelvi hagyomány, ami-re Bertók nyelve épül, e tekintetben lényegesen rusztikusabb, mint a korszak más költőié.

Borbély Szilárdnak, Bedecs Lászlónak is sok egy kissé ez a beszédmód: „...kevéssé teherbíró ez a nyelv a politikai szenvedélyesség morális ítéletmondása tekintetében” (Borbély Szilárd: „MINTHA ALUL MINDEN TEHER”. BERTÓK LÁSZLÓ: FEBRUÁRI KÉS. *Élet és Irodalom*, 2000. jún. 2.); „a direkt közéleti utalások [...] inkább tűnnek értelmiségi szalon-témáknak és alkonzervatív ítéletpufogatásnak, mint valódi költészeti problémáknak” (Bedecs László: TARTALMAZZA A FORMA...). Török András (korábban!) élvezte az ilyesmit: „Meglepő rétege a kötetnek a kvázi-direkt politizálás. E kötet alapján Bertók afféle *Átmenet Petrijének* – is – mutatkozik. Némelyik sora szlogenszerű. [...] A SZÖSZÖG A SZÉLÉN MINT A PÓK előbb-utóbb iskoláskönyvekbe kerülhet, mint az *Átmenet* tömör képe. A hármas tanulók majd csak az első strófiáig jutnak. »Hát kimentek az oroszok. / Megván a gombhoz a kabát. / Most nézegetheti magát. / Játshatja az úri szabót.«” (Török András margináliája. In: Margócsy István: BERTÓK LÁSZLÓ: HA VAN A VILÁGON TETŐ. 2000, 1993. 11.) Alföldy Jenő szélesebb irodalomtörténeti horizontot rajzol, és így értékeli: „Politikai költőnek sosem akart látszani (hőszermesnek sem), de a legjobb politikai szatirikaköltők közé tartozik. A MOST, HOGY VÉGE A DIKTATÚR CIKLUS, akárhogy nézzük is, játékosságában is politikai líra, bár az időszerűség nem az újsághírek, kommentárok módjában, hanem a világra eszmélés költői törvényei szerint kap benne helyet. »Lehet, hogy most ez a Gulág? / Csak elküldték az őreit? / S mivel ugyanúgy működik, / te vele vannak a latrinák? // S hogy nincsen út, csak rajta át? / S hogy akkor egymásra kenik?«” (Alföldy Jenő: ZÁRT FORMA – NYITOTT GONDOLAT. BERTÓK LÁSZLÓ: HÁROM AZ ÖTÖDIKEN. 3 SZONETT. In: uő: EGY SZENVEDÉLY MARGÓJÁRA. ÖTVENÖT MŰELEMZÉS. Fekete Sas Kiadó, 2005.) Csűrös Miklós látószöge pedig még tágasabb: „A szonettek politikai aspektusa szembetűnő, s a kötet jelentésének fontos összetevője. Nem elefántcsonttoronyban íródtak; ott lüktet bennük keletkezésük idejének társadalmi nyugtalansága, a kádári korszak végvonaglására [...] Szatirikus helyzet- és portréverzeiben Bertók a hatalomért és az önérdékért folyó

küzdelem tragikomikus hőseinek panoptikumát teremt meg, lírai tablón A NAGYIDAI CIGÁNYOK nem méltatlan párját...” (Csűrös Miklós: i. m.)

Ez a bizonyos publicisztikus, politizáló tematika kétségkívül csak időnként jelenik meg, és intonációja is erősen változó. A mögötte kirajzolódó értékrend azonban egységes és változatlan. A diktatúra mellett elköteleződött és annak bukásával arcukat vesztett emberek hajlamosak kárörömmel szemlélni a rendszerváltás óta történeteket, és örömmel üdvözlik (képzelt) körükben azokat, akik az új keletű disznóságokat élesen bírálják, elítélik. Bertók ilyen természetű megnyilatkozásait is akadtak, akik így fogadták. Erre nem fogok példákat hozni a roppant terjedelmű Bertók-recepcióból. Aki keres, talál. Inkább egészében idézek egy szonettet az ismert sorozatból, az EZ A SEMMI, KÉT SEMMI KÖZT KÖTET MOST, HOGY VÉGE A DIKTATÚR CIKLUSÁBÓL:

„Akit az Isten meg akar,
annak előbb eszéi veszi.
Annyi étel, ital, hatal,
senki sem hinné, hogy veri.

Tobzódna a zsigerei,
minden pattanást elvakar.
Ha a szelet kiengedi,
nagyobb, mint a kínai fal.

Ijedi halandókon ural,
a saját apja sem meri.
Csak vigyorog, mikor csikar,
és a gatyája megteli.

Érzi, hogy milyen isteni.
Tudja, hogy nincsen semmi baj.”
(TUDJA, HOGY NINCSEN SEMMI BAJ)

Kegyetlen, brutális, ha úgy tetszik, alpári karikatúra ez, és alkotója nem mutat érdeklődést az iránt, hogy a megrajzolt alak melyik politikai irányzathoz tartozik. De az biztos, hogy képtelenség afféle „gyűjjön vissza, Virág elvtárs” gesztusként értékelni. Bertók rezignáltan veszi tudomásul a tényt, hogy (Kertész Imrét parafrázálva) úgy alakult: ez lett az élete, mint-hogy másféle életútja nem lehetett: „Minthogy maholnap vége lesz, / ez volt mégis a te időd.” De az idillien hangzó, bár gyanús felhangokat is megütő verszárlat – „begyógyult minden régi seb, / éljük a szép, boldog jövőt” – nem hatálytalanítja a korról szóló kemény ítéletét: „az erősek a

szépeket, / a szépek a nagyon erőst / s egymást ölel-
ték, aki ölt, / megölhették a többiek” (ELTÜK A SZÉP,
BOLDOG JÖVŐT). Reználtan állapítja meg, hogy
a múlttól nem lehet megszabadulni: „És látják,
hogy se föl, se le. / S ha le, akkor mindannyian” (ÉS
LÁTJÁK, HOGY SE FÖL, SE LE), és szkepszise nagyon
pontosan értékeli az erőlködések hiábavalóságát:
„Hiába kavics, könny, homok, / ha se Kelemen,
se cement” (S MINT AKI TÖRÖKÖT FOGOTT). De e-
ben a tekintetben nem ítélik, nem emeli
magát a gyámoltalanok fölé, sokkal inkább
a saját erőfeszítéseiben mutatja ki ugyanezt a
keserves tehetetlenséget, mint a Csernobilról
szóló MINDENKI HALLOTT VALAMIT utolsó sorai-
ban: „mindenki hallott valamit / ráteszi hát amit le-
het / hát meghasad hát túlfolyik / összekeni a verse-
ket // s nem tudni hogy ki a beteg / csak vacogok és
ver a víz”. Ez azonban már túlmutat a politiká-
lás, közéleti tematika feldolgozása tárgy körén,
és a költőnek egyrészt a nyelvvel, másrészt a
költő munkájának lehetőségeivel szemben mu-
tatt szkepsziséről is beszél.

Nyelvkritika, pontosság, költőiség

Írásom elején már beszéltem arról, hogy az
írás tisztessége és a kifejezés pontossága Bertók
számára mesterségbeli alapkövetelmény. Ebben a
tekintetben semmiféle változás nem
következett be az életmű egyetlen szakaszában
sem. A nyelv és a beszéd kifejezési lehetőségei
azonban behatároltak, és ezt Bertók (reználtan
vagy tragikus hangoltsággal) gyakran ki is
fejtette. Ebben az értelemben költői magatartása
már az 1960–70-es évektől kezdve bizo-
nyos értelemben nyelvkritikusnak tekinthető.
Az irodalomtudomány azonban roppant fon-
tosságot tulajdonít annak, hogy a nyelvkritiku-
si magatartás általános, avantgardista és poszt-
modern változatait elkülönítse egymástól.

Az egyik álláspont ezt a jelenséget megle-
hetősen kései fejleménynek tekintti Bertók-
nál, de visszamenőleg is kimutathatónak tartja:
„Az érett Bertók-versekben – tehát már az első szon-
ettkötet, a KŐ A TOLLPIHÉN (1990) óta – fokozato-
san erősödő, magára a nyelvre, a költői beszéd lehe-
tőségeire irányuló érdeklődés határozza meg a beszélő
pozícióját. Ennek a szemléletmódnak a radikali-
zálódása, nyelvkritikai attitűddé válása figyelhető
meg [a VALAHOL, VALAMI-kötetben] [...] A kérdés
háttérében a nyelv reprezentáló és funkcionális fel-
fogásának – a versformálás szempontjából igen ter-
mékenyen megélt – feszültsége áll. [...] A nyelv rep-
rezentáló értelmezésének kudarca, a kogníció válsá-

ga ihleti a beszéd funkcionális szerepbe helyezésének
kísérleteit, a szó közlési szituációban való erőpró-
báit, eleve számolva immár azzal [...], hogy a meg-
értés (beszédünk megértése és a beszéd mint önmeg-
értés) csak részleges lehet.” (Nagy Imre: „...SERCEG
A NYELV HEGYÉN A TŰ”. BERTÓK LÁSZLÓ: VALAHOL,
VALAMI. *Holmi*, 2004. 2.) Ez tehát egy igen szé-
lesen értett értelmezés, amit nemcsak „vissza-
pillantva”, hanem kortárs olvasóként is ér-
vényesnek látok, mint mondtam, már sokkal
a szonettkötetek előtti művekre is kiterjesztve.
Természetesen ebben az esetben szakítanunk
kell a nyelvkritika hideg, fensőséges gesztus-
ként való értelmezésével. Nagyon jól mondja
Jász Attila: „Az indulat nagyon is szorosan hozzátar-
tozik Bertók ösztönösségéhez, hiába állítják kriti-
kusai, hogy kimért, távolságtartó, bölcselati költésze-
tet művel. Az indulat adja az erejét a szonetteknek,
ami nemhogy kitölti, hanem szinte minden esetben –
szét akarja feszíteni a formát.” (Jász Attila: MAGYAR
VÁLTOZATOK. BERTÓK LÁSZLÓ ÚJÍTÁSÁIRÓL KÖLTÉ-
SZETÜNKBEN. *Jelenkor*, 2004. 12.)

A másik nézet szorosan értelmezi alapfogal-
mát: „...célunk annak bizonyítása, hogy Bertóknál
lényegében nem valósul meg a posztmodern nyelv-
kritika, ezért [...] a bertóki nyelvi jelenségek nyelv-
kritikai attitűdtől különböző természetét mutatjuk
be az EGY TALÁLT TÁRGY...-ra való hivatkozással.
[...] Tandorinak éltetője, lételeme a viszonylagosság,
Bertók azonban pályája során fokozatosan jutott el
ahhoz a megrendítő élményhez, hogy létének eleme a
viszonylagosság. [...] Tandori az EGY TALÁLT TÁRGY
MEGTISZTÍTÁSA-kötetben módszeresen kiiktatja a tar-
talmass szavakat, s csak a szintaktikai kötőelemeket
tartja meg, hogy ezzel is a viszonyokra s a jelentés
relativitására irányítsa a figyelmet: »A leg, a legbb
– nincs! / de a leg, legbb sincs.« (VÁLTOZATOK HO-
MOKÓRÁRA.) Egészen másképp szelektált Bertók, aki
szintén a tartalmass szavakat iktatja ki, de nála jel-
lemző módon nem a szintaktikai kötőelemek, nem a
viszonyszavak és nyelvtani kategóriák, hanem sok-
kal inkább a névmások maradnak meg. [...] Míg te-
hát Tandorinál a behelyettesítés gesztusa, addig Ber-
tóknál a valamin túlra utalás a lényeges.” (Orosz
Ildikó: i. m.) Ezt az érvet mélyen elgondol-
kodtatónak tartom. Ugyanakkor megjegyzem,
hogy ebben az értelemben a posztmodern nyelv-
kritika Tandori életművének is csak egy rö-
vid szakaszára mondható jellemzőnek, és arra
sem egészében. Tehát csak az EGY TALÁLT TÁRGY...
kötetre, azon belül is a hosszabb darabokra
csak bizonyos fenntartással. (A rövidebbek ese-
tében pedig az avantgárd nyelvkritikus törek-

vésektől való elválasztás látszik problematikusnak; elég a párizsi Magyar Műhely körének szemiológiai kísérleteire utalnom.) Vagyis azt gondolom, hogy a jelentés relativitásának ez az abszolutisztikus értelmezése irodalomtörténeti szempontból mindenképpen kontraproduktív eljárás. „Bizonytalanság és bizonyosság együtt van jelen Bertóknál”, mondja másutt Orosz. Pontosan erről van szó.

Ez a szélesen értett nyelvkritika többféle módon is megmutatkozik ebben a költészetben. Egyrészt a közvetlen nyelvi eljárásokra gondolok, mint amilyen a kérdő mondatok kijelentésrenddé szervezése (pl. az 1970-es évek végén, a TÁRGYAK IDEJE-kötetben a JÓNÁS TŰNŐDÉSÉ-hez kapcsolt A TŰNŐDÉS FOLYTATÁSÁ-ban), vagy egyes mondatrésztípusok elhagyása: „Vigyázz a részletekre! Claudius / lenézte őket, azért bünyöző. / Mindnyájan vétkesek vagyunk, / hiszen előttünk, s megfuttotunk” (SZAVAK A SÚGÓLYUKBÓL). De a szavak megcsonkítása is gyakori, persze már a szonettek időszakában (a kötött forma itt indokoltabbá teszi a szövegek csonkolását): „Igazán mindegy, hogyha pon, / ha szabályosan eltemet, / kezdheti tüstént egyazon / a következő sortüzet” (KERESGÉLED A VÉGEKET). De ha még korábbi példát keresünk, inkább a kifejezés problémájával mint versek tárgyával találkozunk: „Mert minden vers alkalmi vers, / alkalmat benne ne keress. / Magadban van, ha megtalálsz” (KOCKAKÖVEK). Vagy még az első kötetben: „Nézte saját árnyékát, emlékeit, / levetett göncét, vasalt városát, / és mint előbb a zsákok, hozzáfogott / kifordítani önmagát” (NEM ÉRTETTE). A kifejezés képtelensége felett érzett megrendülés, gyász élménye fogalmazódik meg itt, és bár talán hajlamosak vagyunk mindig annak a költői periódusnak az értékeit csodálni, mely éppen a kezünkben van, hajlamos vagyok ezeket az időben távoli periódusokat egyenértékűeknek tekinteni. Tehát ha a VALAHOL, VALAMI nyitott nyelvi formái láttán Margócsy azt mondja: „... a nemrég fölényesen árnyalt, sokszor mélyen átdialogizált elemző beszédmód most töprengő, szaggatott, darabosan újra s újra nekifutó s »befejezhetetlen« monológgá alakul át” (Margócsy István: i. m.), hajlamos vagyok a sokkal korábbi periódusban is egyfelől töprengést és darabosságot, másfelől a még korábbiakra kimondott szenvedélyt, kétségbeesést megtalálni: „Ordítanak a részletek, / mert az egész újfent »potom«, / keresgéled a végeket: / tosan? i? halt? ál? ság? vagy on?” (KERESGÉLED A VÉGEKET.) Én ebben a beszédmódban sem éreztem a fő-

lényt, ebből is megrendülést és indulatot olvasok ki. És éppen ezt a folytonosságot tartom a legfontosabbnak. Ahogy Balassa írta: „Bertók László különös, magányos módon beleszól az utóbbi évtizedben a nyelvkritikai költészet alakulásába, éppen azáltal, hogy megmutatja még a kiinduló nyelvi konvenciót, áttetszővé teszi először a hasonlatot s a metaforát, a rímet és a metrumot, hogy aztán el-
liptikus szerkezetekkel, mondat-szegmentálással, el-elakadó ragozással és rímcsónkokkal, rím-evidenciák kifigurázásával, infimítvuszos panaszolkodással új mértéket és groteszk egyensúlyt teremtsen.” (Balassa Péter: i. m.)

Mert óhatatlanul ide kell sorolnunk azokat a dolgokat is, amelyekre minden kritika dacára – sőt: éppen arra támaszkodva! – képes a nyelv, a költészet, a történő hagyomány. Egyfelől olyan nyelvi-gondolati rétegek életben tartására vagy reanimálására gondolok, melyek bizonyos hagyományok vagy életformák bomlásával eltűnnének a nyelvből és az irodalomból. Evidensen ilyen a népköltészet és a népi vallásosság képisége. Ezek megőrzésére sokszor a groteszk alkalmazás vagy a travesztia is megteszi, ahogy a XIX. század romantikus nyelvi paneljei sokáig csak paródiaként léteztek, majd posztmodern vagy újszenzibilis közvetítéssel visszakerültek a napi használatba. Bertóknál sok ilyen motívumot látok. Először egy régi egyházi énekekből ismerős toposzt mutatok: „teli tudó a végtelen / mézlik az Úristen lába // s mintha a mellemen járna / s meg-megállna a szívemen” (ŐSZ VAN ÉS MEGANNYI HÁTHA). Krisztus vér helyett mézet vagy harmatot hullató lábának motívuma kezd kihullani a nyelv emlékezetéből, és léptéknagyító felelevenítési kísérletei („áradt a lábad, / mint két folyó”, ahogy Csoóri – ARCOD TAVASZÁBAN – írta) csak kiemelték a képben rejlő komikumot. Bertók érzelmileg túltelített képe a szonettek kontextusában megdöbbentő intenzitással állítja elének az erőledenő toposzt. De ugyanilyen intenzívvé válik a Vörösmarty-stílusú apokaliptikus kép a S HA CSAK A FÜLEK LÁTSZANAK-ban, éppen a travesztia által: „mint a halotton a sisak, / mintha valami tartaná, / miközben elnyel az iszap, / kimondani még, hogy íá”, a Petőfi-toposz másutt: „Két pillanat között a hely, / s hogy mozgott és árnyéka volt. / Képzeltetek el egy hajót, / mikor a tenger süllyed el” (MIKOR A TENGER SÜLLYED EL), vagy megint másutt a metonimizált Pilinszky-motívumot: „Egyetlen szótól / meghopaszodhatsz, s olyan / esendő lesz, mint a / szükségét végző novemberi / bokor” (NOVEMBERI).

És ugyancsak a kép groteszk volta teszi elfogadhatóvá a transzcendencia törvénybontó erejét: „Föld, levegő, tüzek, vizek. / És valamennyi álmodik. / Csontig? Fenéki? Éterig? / Ki tudhatná, hogy hova lett? // Mikor lejjebb már nem lehet, / minden test fölfelé esik.” (Talán van még, aki emlékszik az írógató rádióriporter, Szabó Éva ÉLET-RAJZ című versikéjére, mely ehhez hasonló gondolatból blőd giccset alakított: „Fának születtem. Állva élek. / Nem voltam szeszélye a szélnek. / Levél vagy? – Azt kell megtanulni: / Nem szabad csak felfelé hullni.” A bölcsességet kinyilvánító póz és a tanító attitűd leplezi le a gondolat laposságát, míg a MIKOR LEJJEBB MÁR NEM LEHET című Bertók-versben az egész földgolyót átfűrő kútásó esetének abszurdítása az a gondolati közeg, melyben a zárógondolat váratlan komolysággal villanhat meg.)

Mindez azonban csak, mint mondtam, az egyik fele annak a rejtélyes valaminek, amire a költészet minden felismert és joggal kritizált fogyatékosága ellenére mégiscsak képes. A másik fele a dolognak az a váratlan bölcsesség és szépség, ami sztereotípiák, evidenciák és poétikus közhelyek rakosgatása közben egyszer csak elénk villan. Hallgassuk csak ezt a pár sort az 1970-es évek végéről: „de éjjel apróhirdetéseket, / csillagokat nyit fölénk a homály, / költemény lesz, hogy csodák nincsenek, / aki nem csügged, az hazatalál, // s hogy a temetőkapun is az áll, / nem fejeződött be, csak vége lett” (MEGÍRJUK A SZÉP, RÉGI VERSEKET). Bő évtizeddel később, amikor szinte minden poétikai eszköze lecserélődött – „ezt a költészetet talán épp az tette nagygyá, hogy a megtalált és sajátá tett eszközkészleteket időről időre frissre cserélte, és így sokszor az addigiakból más módon nem következő eredményekre jutott”, ahogy Bedecs László írta (TARTALMAZZA A FORMA...), és ezt a fentebbi megszorítások mellett talán így is lehet látni –, ugyanezek a szorongások, ugyanezek a sorsproblémák akadnak a hálójába, és a megragadás éppolyan autentikus lesz így is, mint a korábbi beszédrendben: „Bevallani félelmedet / ha az értelem megtagad / ijedt állatként lenni nagy / figyelni csak az öröket / [...] megtartani az életet / elfogadni halálotat” (FIGYELNI CSAK AZ ÖRÖKET).

Ez a kettős program azonban Bertóknál sohasem kitűzött cél, sokkal inkább tudatosan nyitva tartott potencialitás, mely a vers alkotása közben magából a nyelvből tűnik elő. Ahogy Margócsy írja az utóbbi évek nyitott versszerkezeteiről: „Bertók e verseiben valóban »valamit« keres: verseinek szépségét épp az adja, hogy ezt a va-

lamit azonban mindvégig bizonytalanságban hagyja.” (Margócsy István: i. m.) Azt gondolom, hogy maga a (Bertók kedvenc szavaival) vacakolás, maszatolás, tehát a nyelvben való tevékenykedés lehet ez a cél, ez a „valami”.

Az „öreg japán a kertben”, avagy nyitott szerkezetek felé

Egyrészt tehát már minden és mindennek az ellenkezője megtörtént Bertók költészetében, másrészt mi, az olvasói is megtanultuk olvasni a verseit, kialakult bennünk az ehhez szükséges érzékenység. Van, aki már egybemosódva látja az egyes darabokat: „Kifejezeten költészerű az egész anyag: a versek legtöbbször nem különül el egymástól, a szövegetest voltaképpen egy nagy, egyenletes carmen perpetuum, napló, álmofolyam, csökönyös monológ.” (Nádasy Ádám: BERTÓK LÁSZLÓ: DESZKATAVASZ. Kritika, 1999. 1.) Nem biztos, hogy szükség van erre az összeolvasztásra, de biztosan nem árt az olvasat megalkotásának. És persze csak aláhúzza ezt a lehetőséget az a hosszabb ideje követett bertóki gyakorlat, hogy címként a vers valamelyik belső sorát vagy annak részletét emeli ki. De nem állom meg, hogy – azok kedvéért, akik ezeket a tendenciákat újabb fejleménynek tekintik – ne idézzek egy negyedszázad előtti darabot, ami nyugodtan szerepelhetne a VALAHO, VALAMI sorozatában is, sőt képviségében a háromkák tematikája, az „öreg japán a kertben” motívum is kirajzolódik (és még a cím is belső sorból való): „Közeledve végleges helyedhez, ime, / a növények büvölnek el, s nem is / virágaikkal, gyümölcseikkel, hanem / utánad nyúló ágaikkal és / ahogy fél kézen megállnak vagy gondosan / megülnek a földön, elterelvén / a figyelmedet arról, ami a lényeg, / a föld-alatról, ahol ujjai / életentúlra érnek, s kezdettől fogva / a kijáratot építik, mint ha / tudnák, hogy itt minden ugyanúgy marad, ha / eltávozzatunk észrevétlenül.” (A KIJÁRATOT ÉPÍTİK.)

A bölcs tekintete befelé: „A visszavert fény évszaka, / Platón benéz az ablakon, / kezében ásó és kapa, / csodálkozik, hogy itt lakom” (PLATÓN BENÉZ AZ ABLAKON), a megfigyelő a magasból a mélybe irányul: „Fekete tejút, hangyák vonulnak honnan-hová, / át a teraszon, le a lépcsőn, el a fal tövében, / felülről (magasról) nézvést elmosódó sáv, sötét / bizsergés csupán, kezdete s vége is kivehetetlen, / csak ha lehajolsz (meghajolsz, letérsz), ha / megfelelkezel emberi (»mindenható«?) voltodról, / csak akkor tekinthetsz bele a szemmel befoghatatlan, / oda-vissza, ám végül is egyazon irányba tartó / sodrásba” (FEKETE TEJÚT, HANGYÁK VONULNAK). Az oda-

lenti pedig – hová máshová? – felfelé figyel. A figyelés nem válaszokkal és nem bizonyossággal, hanem érzékenyebb tekintettel és élesedő figyelemmel ajándékozza meg az ugyanazon dolgozó, egymásra hallgató alkotót és olvasót. Szerintem így kell érteni a költői programot: „*Tenni inkább(?)*, *vacakolni vele(?)*, (*>csinálni<*?) / *még ha tapogatódzva, bizonytalanul (nehezen, rosszul, / reménytelenül) is, mint szárnyat (levegőt) rezgetni rá, / azaz beszélni (fecsegni, vitázni, értékezni) róla?... / Merthogy a szavakban készen van már (készen kell / lennie), amikor elkezd, még ha csak homályosan és / hang nélkül bizserg is a gégefőjében, a szájában / (agyában?), s mozgatja meg a tagjait?...*” (MINTHA A KÉPBŐL LÉPNE KI.)

Természetesen ezt a szép, dacosan posztmodern *projektet* azóta megint felborította az indulat, a keserűség, a pontosság vágya, a megrendülés, aztán a szkepszis, a rezignáció. Bertók költészete sohasem fog megérkezni sehová. Nem is akar, nem is remél ilyesmit. De rezzenéstelenül pillant arra, ami éppen a szeme elé kerül. Ahogy egyik legújabb versében (TETŐTŐL TALPIG ÉR A MÉLY. *Jelenkor*, 2008. 12.) mondja: „*Feszül, magába fúj a szél, / leesik, koppan valami, / tetőtől talpig ér a mély, / néznek bele, de nincs aki.*” Nincs, persze, hiszen ő maga, a költő az, aki. És mi, olvasói, akik követjük a tekintetét.

Bodor Béla

HÍD A DUNÁN

Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél – vagy a világ kicsiben*
Palatinus, 2008. 557 oldal, 2900 Ft

Az 1848-as országgyűlés egy „mellékhelyiségében” Kossuth vitába keveredik a szerb képviselőkkel, és ott hangzik el az a súlyos és elharmarkodott kijelentése, hogy ha a délvidék népei nem hajlandók elismerni a magyarok egyetlen államalkotó nemzetiségéről szóló elképzeléseit, akkor „*döntsön köztünk a kard*”. (122.) A történelem menetét befolyásoló rossz döntések ritkán ennyire látványosak, legtöbbször alig kiutatatható vélekedések láncolatán keresztül jut el a politika addig a pontig, amikor már visszavonhatatlanul megromlik, ami pedig még előtte működőnek, netán idillinek látszott. Másrészt Kossuth mondatának is megvoltak az előz-

ményei, a magyarság hosszú évszázadokra visszamenő szabadságharcaiban csak ritkán tudta maga mellé állítani a határain belül élő nemzetiségeket. Így válhat egy-egy kijelentés, majd az ezt magyarázó, értelmező szövegegyüttes maga is valósággá, mégpedig visszavonhatatlanul, és arra serkent másokat is, hogy a maguk igazságát mindenféle formában és fórumon egyre nyíltabban hangoztassák.

Balázs Attila Újvidék és tágabban a Vajdaság, még tágabban a Monarchia és a Balkán történetével foglalkozó művében ez azonban csak egyetlen apró epizód. Sok más szállal, vélekedéssel és színes vagy tragikus eseménnyel együtt lesz csak értelmezhetővé.

Inkább egy nehéz sóhajtás ez. A történelmi tények mégoly ironikus és groteszk ismertetése mellett hamar megüli lelkünket az emberi kegyetlenség, szűklátókörűség miatti szorongás és a sors kiismerhetetlenségéből fakadó tanácstalanság érzése. Még a könyv műfaját is nehéz lenne pontosan meghatározni. Leginkább olyan memorandumként olvasható, amely egy tájegység, egy város érdekében íródott, ahol a nagyhatalmak, történelmi személyiségek, az emberi tulajdonságok együttesen és egymást gerjesztve fejtették ki romboló hatásukat e tájon, s ami arra hivatott, hogy mindeme nagyszámú tényezőt számba vegye, és a regényesítés eszközeivel megpróbálja a világ elé tárva emberileg fölfoghatóvá, tehát érthetővé tenni a történelmi tragédiák sorozatát.

Érezhetően Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regénye lebegethet az szerző szeme előtt munkája írása közben (s ki tudja, hány, főként Szarajevó ostromával, a boszniai tömeggyilkossággal foglalkozó újabb keletű munka), ahol a világhírű szerb író szintén egyetlen kisváros (Višegrad) történetén keresztül láttatja a törökök, szerbek, bosnyákok, osztrákok lakta-ostromolta Balkán történetét, s ahol valóban érzéki módon tárul fel az olvasó előtt az emberi történelem céltalansága, az ember teljes kiszolgáltatottsága és helyzetének abszurditása. Megközelítőleg ötszáz évet ölel fel mindkét regény, s a számtalan történelmi, ideológiai párhuzam mellett fontos szerepet játszik mindkét műben a város központi részén található, de távoli világokat is összekötő híd.

Újvidék, Višegradhoz hasonlóan, a birodalmak kénye-kedvére kiszolgáltatott terület volt szinte az ókortól napjainkig. A rómaiak által már lakott település évszázadokon keresztül

Magyarország része volt, s csak a törökök terjeszkedésével, a Balkánról menekülő szerbek megtelepedésével játszik majd fontos szerepet, amikor is a mohácsi vész előestéjén Alapy György védte a hatalmas túlerővel szemben Pétervárad erődítményét, s volt kénytelen feladni, amikor már a templom tornyába menekült vitézeivel. Így kezdődik a regény, a vár kapitánya még utolszor körbetekint a dombok, folyók szabdalta síkon, fölötté az ég madaraival, alatta a vérükre áhítozó török sereggel. Balázs Attila műve korántsem lineáris történelmi regény, hanem szerkezetében nagyon bonyolult, számtalan távoli epizódot, kis és nagy történetet ütköztető, egymással párhuzamba állító, széles panorámát nyitó történelmi tabló, amely, mint említettük, ötszáz év, de némely vonatkozásában több mint kétezer év történetét tárja elénk, több tucat mondát, legendát, mesét, népdalt, napi és történelmi eseményt, archeológiai adatot, uralkodót, politikust, helyi hírességet sző bele a történetbe, s ezen túl is jócskán megnehezíti az olvasó dolgát azzal, hogy az első két rész (DUNA PARTJÁN GIBALTÁR, DUNA PARTJÁN ATHÉN) lényegében párhuzamosan írja le Újvidék történetét, rengeteg dolgot ismételve, görgetve maga előtt, míg a harmadik rész (BOLDOGOK HAJÓJA) a Tito fémjelezte korról és Jugoszláviának a könyv írása idején még be sem fejeződött teljes felbomlásával foglalkozik.

Külön rétegét alkotja eme visszatekintésnek a történelmi kútfőkkel, a szakirodalommal való kapcsolata. A veretes források (Bonfini, Verancsics Antal, Kemál pasa) mellett az Újvidék történetét legteljesebben feldolgozó Erdújhelyi Menyhért katolikus hitoktató 1894-ben megjelent művéből meríti anyagát a szerző, ugyanakkor magát a helytörténet figuráját is beledolgozza a regénybe, s mint kitűnő historikus, de egyebekben keveset illetőségu személy, alias Menyus, nemcsak egy időtálló, a szerb és magyar ajkú olvasók számára egyaránt elfogadható könyvet írt, hanem egyéb tevékenységével is a regényes elbeszélés talán egyik legeredetibb figurája lesz. Ádáz antiszemita ként egy ártatlan baleset kapcsán vérvádat kiáltott, cikkek sorozatát írta ebben a szellemben, agilis papként elcsábított egy fiatalokú leányt, majd 1908-ban jobbnak látta Amerikába távozni, de még ott is tovább fürkészi majd nyomait a szerző. Éppígy lesz forrásanyagga több helyi illetőségu személy, amatőr helyrajzos, kocsmabéli csodabogár, vár- és barlangkutató, az egyko-

ri magyar vérengzés szerencsés túlélője, Aleksandar Ružić és a szerzőhöz vélhetően közel álló Pícs pang tanár úr, aki majd a fenyegető utolsó háború elől szökik át Leányfalura, és dunsztosüvegbe gyűjtött feljegyzései újabb szempontok és tanulságok százaival gyarapítják a regény tanácstalanul szerteágazó kutatásait, miközben e figurák mind-mind szereplőkként sertepertélnék a könyv lapjain, s akkor még csak a regény legfontosabb kútfőit említettük, nem beszéltünk Perczel Miklósról, aki a 48-as eseményekben játszik majd szerepet, s amerikai tartózkodásáról írt naplója szintén az újvilági szílat erősíti. De akad egy dokumentumszerű monológ is, amelyben a Balaton partján élő B. meséli el háborús emlékeit, de még a szerb sógor is beszél: „*A szerbek... Trianonnal sokat kaptak, ami megillette őket, de olyat is bőven, amire legfeljebb csak elrugaszkodott ábrándjaikban gondolhattak.*” (198.) Ekként szerzőnk is beleírja magát a könyvbe (a legendás *Új Symposium* szerkesztőjeként, az újvidéki rádió munkatársaként), bőséges információt kapunk vajdasági, majd magyarországi tevékenységéről, hiszen valamiként ő is e történelem szenvedő részese, s mint a többi forrása, kiapadhatatlan tudásvágygal szeretné megérteni az elmúlt századokat s az 1980-as évek végén kezdődő szörnyűségeket.

Már az eddigiekből is látszik, nem akármi-lyen könyv Balázs Attila műve, de ha lebilincselő gazdagságát és anyagismeretét említjük, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mi-féle igazságok vagy látszatigazságok nevében emel szót a szerző, úgy, hogy sosem kötelezi el magát, ironikus elbeszélő modora megóvja, hogy végső igazságok, netán vádaskodások ki-mondására vetemedjék. Mert nemcsak egy nyel-ven írott könyv ez, hanem lelkileg egyszerre író-dott magyarul és szerbül. Láthatóan gondos mérlegelés eredményeként fogalmazódik meg minden mondata. Sokszor pedig egyenesen a korabeli, egymásnak ellentmondó szemtanúk vallomásából idéz (1848 nyarának véres zavar-gásai). Bőséges történelmi anyaga talán azért is zavaró, mert amíg a szerb történelem megérté-séhez éppen elegendőnek mutatkozik a könyv-ben feldolgozott anyag, addig a magyar törté-nelem tárgyalásakor óhatatlanul bőbeszédű-nek, közhelyekkel, pletykákkal telítettnék, túl-írnak találhatja a magyar ajkú olvasó. (Bánk bán története, Hans Sachs szerepe, Mária Te-rézia állítólagos aberrációi, Hadik András ka-landjai, Savoyai Jenő figurája, Haynau halála

stb.) Ezek túlnyomó része alig kapcsolható Újvidék történetéhez, még kevésbé a Délvidék problémáinak mélyebb megértéséhez. Érdekebbnél érdekesebb történelmi mendemondák között mazsolázik, de már műve első részében érzékeli ezeket a nehézségeket az író: *„Vájon hogyan lehet megtalálni azt az arany középutat, amelyen mind a tények, mind a színes körülmények kedvelői egyaránt lelkesen követik a sorok íróját.”* (77.)

Éppígy kevésbé érthető, miért foglalkozik olyan részletesen az 1849 utáni amerikai magyarokkal, hiszen Perczel Miklós és Erdújhelyi Menyhért érintőleges újvilági kalandjain túl ennek aztán tényleg nagyon kevés köze van Újvidék történetéhez. Ez az önmagában nagyon is érdekes téma talán egy másik könyv anyaga lehetett volna, így azonban az olvasónak azt a meggyőződését erősíti, hogy Balázs Attila szeret elkalandozni, regényes történetekkel gazdagítja epikus anyagát, mindennek azonban a szerkezeti fészesség és a könyv precízen megalkotott gondolati íve látja kárát. Annál fontosabb Szerbia és a Monarchia történetének szempontjából a magyar forradalom eseményeinek fellelvenítése, Kossuth már említett politikai szűklátókörűsége, aminek következtében Délvidéken és magában a városban is magyarellelens megmozdulásokra kerül sor. Innen kezdve szinte ijesztő és logikailag nyílegyenes az az út, amely Újvidék 1849 nyarán a magyar honvédség által történő lebombázásához, majd a Monarchia hiú és ábrándos politikája révén Bosznia okkupációjához (1878, Szarajevó véres ostroma) és végső soron az első világháború értelmetlen hadakozásaihoz vezet. Hogy aztán Horthy Miklós katonáinak 1942. januári népiirtása tegye örök időkre emlékeztetessé a magyar uralmat a város lakosai számára. A számok említése, miszerint a magyarok által elkövetett „hideg napok” mintegy négyezer áldozatához képest a Tito-féle megtorlás ennek legkevesebb ötszöröse, de lehet, hogy tízszerese is volt, már teljességgel egy más észjárás és egy elember-telenedett logika behatolása egy évszázadokon keresztül viszonylagos békességben élő közösség sorsába. A számtalan forrás közül megemlíti Cseres Tibor művét: kevés annyira őszinte és hiteles irodalmi alkotás született e tárgyban, mint az ő regénye. De említetlenül hagyja Gi-on Nándor Szenttamás második világháborús eseményeivel foglalkozó regényeit.

A könyv legizgalmasabb, legtöbb újdonságot feltáró része a titói délszláv állam felbomlásá-

nak története. Ehhez már valóban olyan mértékű bennfentesség szükségeltetik, amit csak egy Újvidéken felnőtt ember tapasztalata, a hírlapokból követhető, elszigetelt események logikai összekapcsolása tesz hitelessé. Érződik és indokolt a Jugoszlávia iránti nosztalgia, még ha a szerző ironikus visszatekintése ennek kevés nyomát hagyja is meg a műben. A közép-kelet-európai országokhoz képest Nyugat-orientált, a demokratikus államokhoz sok tekintetben hasonlulni akaró, látszólag életképes államszerkezet felbomlásának lassú folyamata a második világháború utáni Európa történetének legtragikusabb eseménye lett. Itt aztán leperreg minden regényes máz, az események megértése, a főszereplők (Tito, Stambolić, Milošević) logikájának kifürkészése, az az elhibázott stratégia, amelyhez a Nyugat dilettáns politikája is asszisztált, teljesen leköti az író minden energiáját. Hevesen vitatja, Adyval is perlekedve (aki a szerb királyi pár, Aleksandar Obrenović és a világszép Draga Mašin 1903-as legyilkolásával kapcsolatban ír a szerb operettvilágról, ez a jelenet egyébként a regényes történelmi rajz egyik legmegrázóbb, leghitelesebb művészi ábrázolása), hogy a balkanizálódás fogalmába illesztve magyarázható lenne az egész bonyolult jelenség. Tágas logikai ívre fűzi fel az 1988-ban kezdődő vagy akkor felgyorsuló eseményeket: a Vajdaság autonómiájának eltörlésén, a krajnai szerbek abszurd, Horvátország kettéosztására tett kísérletén keresztül hogyan is válik egyre győtrőbbé és megkérdőjelezhetőbbé a benne lakó nemzetiségek számára Jugoszlávia szerbek uralta, kommunista eszméket szentségként tisztelő valósága. A merev politikai vonal hajthatatlansága, az erőként demonstrált kezdeti tanácstalanság, a Nagy-Szerbia létrehozásának időszerűtlen és megvalósíthatatlan eszméje hogyan változtatja meg az emberek gondolkodását. Feltámad egy véletlenes szélsőséges, köztörvényes bűnözőket és politikai kalandorokat a maga hasznára alkalmazó politika, hogy aztán az európai civilizáció legsötétebb napjait ismétlje meg. A tanúk (barátok, amatőr történészek, kocsmaöbölceek, írók és a világba szétrepent egykori véleményformálók) lassan kihálnak a szerző körül, ő maga is százezernyi társával együtt kimenekül a pokolból, hogy Magyarországon kezdjen új életet, majd ebben az új életben remél teret és időt, hogy újra beletemetkezzék a múltjába, próbálja megérteni azt, ami sohasem válik számára érthetővé. Hogy

sorsszerű és kivédhetetlen volt-e a délszláv államok közösségének felbomlása, az ma még eldönthetetlen. Az eseményeket követők ebben hisznek: „*Jugoszlávia története nem más, mint a kezdetben beleírt széthullás folyamatos elhalasztása*” (444.) – idézi a sokszor hangoztatott sablont. A szlovén író, Drago Jančar úgy véli, csak látszólagos volt ez a hosszú belső béke, „*de aki megkaparta a felszínt, alatta másfajta képet talált: az emberek között láthatatlan határok húzódtak... Szarajevót sztálinista hatalmasságok súlyos keze dirigálta, vigyázta, hogy a »multikulturalitás« szigorúan ellenőrzött keretek között valósulhasson meg*”. (RÖVID TUDÓSÍTÁS... *Jelenkor*, 2009. április. 423.) A következmények ismertek.

A hidakat mindig felrobbantják, legutoljára Újvidék hídjait is, a Lánchíd-építő Adam Clark állítólagos távoli rokona, a NATO-főparancsnok Wesley Clark amerikai tábornok parancsára 1999 tavaszán, de az olvasó mindig ártatlan. Még akkor is, ha esetleg Szeged városából pontosan hallotta legalábbis azoknak a bombáknak a robbanásait, amelyek a „*cirill betűs Szabadka*” épületeire hulltak.

A mű legösszetettebb rétege, amely a dokumentálás mellett az események mélyebb emberi és történelmi okai után kutat. S itt majdnem összeér Balázs Attila és Ivo Andrić gondolatvilága. „*A magával ragadó szenvedély egyéb, más körülmények között higgadt, bölcs körökben is gyűlöletszerűen felparázlott, aztán fellángolt, hogy végül elszabaduljon, ha nem is rögtön a pokol, de a rémes indulat mindenképp. Percek alatt csaknem teljesen semmivé lettek e vakító hevületben az együttlélés hosszan, akár emlékezetes kínok árán kialakult játékszabályai, elfelejtődtek e játékszabályok semmibe vevésének már meglévő borzalmas tapasztalatai*” (101.) – írja Balázs az 1990-es években kialakult jugoszláviai állapotokról. „*Az az éhes vadállat, amely az emberben él, s nem mer jelentkezni mindaddig, amíg a jó szokásokat és törvényeket el nem távolítják, most kiszabadult. A jelet megadták, az akadályokat eltávolították. Amint ez az emberi történelemben oly gyakran előfordul, hallgatólagosan megengedték az erőszakot és a fosztogatást, sőt a gyilkosságokat is, azzal a föltétellel, hogy magasabb érdekekért végzik őket, megállapított jelszavakkal, bizonyos nevű vagy meggyőződésű emberek korlátolt száma fölött*” (HÍD A DRINÁN. Magyar Könyvklub, 1999. Fordította Csuka Zoltán. 341. k.) – emlékezik Andrić a Ferenc Ferdinánd meggyilkolását követő boszniai eseményekre, amikor megkezdődött a szerbek elleni megtorlás, de

már akár az 1942-es magyar vérengzés ismertetésében is, hiszen regényét 1943–44-ben írta. Ha egyéb gondolatmeneteit is elemezzük, óhatatlanul az az érzésünk, hogy a Nobel-díjas író látnoki képességekkel sejtette a halála után történendőket: „*Ki tudná kifejezni és átvenni... azokat a kollektív rezdüléseket, amelyek egyszerre megrázták a tömegeket, s amelyek az élőlényekről átterjedtek a holt dolgokra, tárgyakra és építményekre? Hogyan lehet leírni azt a hullámmást az emberekben, amely a néma állati félelemtől az öngyilkos lelkesedésig terjedt, a vérontás és alattomos fosztogatás legalacsonyabb ösztönétől a szent áldozathozatal legmagasabb vállalatáig, melyben az ember fölülmúlja önmagát, s egy pillanatra más törvények szerint él, magasabb világok szféráit érinti? Ezt soha nem lehet kimondani, mert aki ezt megpillantja és átéli, elnémul, s halottak pedig amúgy sem tudnak beszélni. Ezek azok a dolgok, melyeket nem mondanak ki, hanem elfelejtik őket. Mert ha nem felednének el, hogyan tudnának megújulni?*” (HÍD A DRINÁN, 320.) Érezhető, hogyan idézi meg az emberben rejlő dionüszoszi féktelenséget, állítja mitológikus összefüggésekbe a közönséges gyilkosságot, teszi egyenjogúvá az eleuszizi misztériumok hallgatási kötelezettségét a háborús bűnösök őrjöngő némaságával. De még erre is történik utalás Balázs Attila regényében: „*A háború nemcsak az alantas ösztönök kiélési lehetősége, hanem a nagyon kifinomult élvezetek legfőbb erkölcsi alibije egyben. Mondja a cikkíró: a csúcslévezeteké... Csakhamar rádöbben, hogy a fegyvertelen civil egész más állatfajhoz tartozik, hogy elveheted mindenét, hiszen nem te viszed a saját bőrdet a vásárra, hogy megvédő őt?*” (504–505.)

Úgy tűnik tehát, s ez nem valami mély belátás, hanem egy kissé rezignált megállapítás, hogy az emberi lélek csak passzív hangszer, amely kész lejátszani a legborzalmasabb dallamokat is. A huszadik századi Európa sokat tanulhatott volna a megelőző évtizedek eseményeiből, mégis, úgyszólván a legképtelenebb módon ismételte meg ezeket a szörnyűségeket: szomszéd szomszédnak lett gyilkosa, százezrek menekültek újra otthonaikból, s tömegsírok feltárásával kezdődhetett az új évezred. Balázs Attila, bárhogy törekszik is a szórakoztató történetmondó szerepére, a könyv igazából keletlen, szorongató olvasmány. Lehet, hogy lesznek olyanok, akiket zavar, ha minduntalan anakronisztikus történelmi példák, hasonlatok eszközével teszi *képessé* a történelmet (ágyúgo-

lyók a vár falában, mintha Roberto Carlos bombázta volna oda őket, Clinton szexuális ténykedése az ovális teremben, a Hungaroring örömlányai stb.). Mások talán túlságosan szertelennek, néha felületesnek vagy csak posztmodernnek érezhetik stílusát. Nem minden nemes, amit felhasznál, s az egész mű anyagának szénaboglyaszerű feltornyozása is zavaró, olykor kaotikus. Talán akart rendetlenség ez, hogy aztán ebből a véletlenszerűnek tűnő össze nem illősségből álljon össze valami megrendítő kép, mint a regény végének néhány oldala, ahol a hajdani elnök, a volt Milošević-barát Stambolčić kiásott sírjában levágott kézfejekkel találják a testet. Vannak, akik úgy tudják, „*azért vágták le az apa kezét, hogy még holtában se simogathassa meg vigasztalón gyönyörűséges nő virágzásában miatta megölt, nyugalmát nem találó, cérnahangon sírdogáló lánya fejét*”. (557.)

A cérnahangon sírdogáló lány hangját örököké hallani fogja az olvasó, mindannyiszor, ha Jugoszlávia szétesésére, a kilencvenes évek délszláv eseményeire történik utalás. A bűnösök nevét s különösen az áldozatokat már régen elfelejtette, de ez a hang még mindig ott lebeg valahol a messzeségben, törékenyen, mégis élesen, mintha még mélyebb fájdalmak érintésére szólalna csak meg, s azok világtalanságát is közvetítené.

Sántha József

BOLDOG, SZOMORÚ ESSZÉK

Bán Zsófia: *Próbacsomagolás*
Kalligram, 2008. 216 oldal, 2300 Ft

„*Van már házam, székem, asztalom, és Surabayában vásált gyöngyöm*” (168.) – szól könyvünk „*távolkeleti imaszóanyag*” alcímet viselő esszéjének nyitómondata, amely a mottóban feltüntetett Kormos István-sorok mellett – „*Se házam, székem, asztalom / Surabajában vásált gyöngyöm*” – emlékeztetünkbe idézheti Kosztolányi BOLDOG, SZOMORÚ DAL-ának felütését: „*Van már kenyerem, borom is van, / van gyermekem és feleségem. / Szívem minnek is szomorítam?*” Majd azonnali érületi (és persze szerkezeti) árukapcsolásként a vers zárlatát: „*Mert nincs meg a kincs, mire vágytam, /*

a kincs, amiért porig égtem. / Itthon vagyok itt e világban / s már nem vagyok otthon az égben.”

Bán Zsófia „*boldog, szomorú*” esszéi, műfajuknak megfelelően: gondolatkísérletek, átmeneti jellegű és érvényű leírások. Olyan utazás előtti „*próbacsomagolások*”, amelyekben az éppen becsomagolt tételek egyúttal – részleges mivoltuk okán – a be nem csomagolt és talán be sem csomagolható értékekre, netán ama bizonyos mélybe temetett „*kincsre*” utalnak. Az egyik esszé címe: A HIÁNY NEGATÍVJA, benne szerzőnk a második világháború alatt Teresienstadtba deportált és arról mindazóta hallgató anya (története és személyisége) után nyomoz – fényképek segítségével; ámde anya helyett csak anyaképet talál, mintegy másolatot az eredeti helyett, pótlékot az igazi helyett, nyers zúzalékot a teljes és igazi „*kincs*” helyett. Az anya(kép) feltűnik a kötetzáró PAPA-FILM-ben is: „*Aztán snitt [...], gegenből kapjuk ugyanezt, jövőünk kézenfogva, én mint két éves forma accessoire anyámat kiegészítendő, aki azonban csöppet sem szorul kiegészítésre, szépsége olyan teljes, mint egy vibráló nyári délután.*” (207.) Az idegenséget jelölő idegen szó, az „*accessoire*” egyébként hangsúlyosan felbukkan kötetünk SORSTALANSÁG-ról szóló esszéjében is (A SÁRGA CSILLAG, MINT ACCESSOIRE), figyelmeztetve az olvasót, hogy vegye komolyan a „*hiány*”-írás alcímét: „*Családi fényképek a privát és közösségi emlékezetben.*” Ugyanis Bán Zsófia esszékötetének tárgyai, témái és motívumai egyszerre személyesek és közérdekűek, illetve csakis annyiban lehetnek személyesek, amennyiben közügyé is tehetők. És éppen ez: a közölhetőség ügye már műfaji kérdés, hiszen telibe találja a kísérleti jellegű, kóborhajlamú, örök kérdésekre csakis átmeneti érvényű válaszokat kereső írásmód, az esszé műfaját.

Ugyanakkor az egyes esszék „*próbacsomagolásai*” végül a kötet szerkezet „*élelcsomagolásában*” megtalálhatják végleges(nek látszó) helyüket. (A csomagolásmetaforikához lásd a címadó Orbán Ottó-esszét.) Az „*élelcsomagolás*” persze csak egy újabb „*próbacsomagolásba*” torkollik – a könyv befogadójánál, aki tehát újból kicsomagol, azaz olvas, majd becsomagol, azaz értelmez. A „*próba*” szó többszörös jelenléte – a kötet cím mellett a három fejezetcímben: OLVASÓPRÓBÁK; PRÓBAUTAK; PRÓBA-TÉTELEK – egyrészt a kísérleti műfajra, az esszére utal, másrészt pedig a „*próbaként*” (erőpróbaként és próbálkozásként) értett utazásra, annak megannyi je-

lentésrétegére, ahogyan az a fejezetcímek pontosító meghatározásaiban áll: „*utazások képből és szövegben*” – Nádas Péter PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-jétől El Kazovszkij CSENDÉLET A SZIGETEN című kiállításáig; „*utazások térben és időben*” – néhány családi fénykép asszociatív elemzésétől szerzőnk távol-keleti utazásának tapasztalataig; „*utazások téren és időn túl*” – a Susan Sonntag-emlékszövegtől az apára: az apa hiányára emlékező írásig. Kötetünk hőse – merthogy a PRÓBACSOMAGOLÁS hol többé, hol kevésbé bújtatott, hol többé, hol kevésbé személyes narratívájának beszélőjét akár így is nevezhetjük –, tehát kötetünk hőse folyton utazik: egyik múltól a másikig (regénytől regényig, regénytől képig, képtől képig), egyik helyről a másikra, egyik kultúrából a másikba, jelenből a múltba, felnőttkorából a gyermekkorába (és vissza), a személyes múltból a közösségibe (és fordítva)...

A kötetnyitó Nádas-elemzésben Bán Zsófia példamutató alaposággal összeveti a 2005-ös nagyregény zárófejezetét a szerző húsz évvel korábbi melabú-esszéjével, annak Caspar David Friedrich-elemzésével, nyelvet a képpel, majd úgy véli: „*A kimondhatatlan kimondásához, ábrázolásához »a természetes fénynek háromszor kell megtörnie, háromszor kell átváltoznia, míg a [különleges műtermi körülmények között dolgozó festő] szemébe juthat*». A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-re vonatkozóan ez azt jelenti, hogy a XX. századi magyar, illetve európai történelem traumáinak ábrázolásához csak »közvetett fényt« használhatunk.” (19–20.) A közzettség egyébként kötetünk műfajának jellemzője is: az esszéíró mindig valamilyen tárgyat keres, jobban mondva talál, és ennek tükrében tehet csak szemérmesen álcás vallomásokat magáról. (Ahogyan erre a kötetborító is utal: autóbelsőből látunk rá – egyfelől a szélvédőn túli országútra, másfelől a belső visszapillantó tükör jóvoltából magára a sofőrre.) Nádas „közvetett” ábrázolásmódjának kulcsát Bán Zsófia e próza „*fedőműveleiben*” látja: „*Paradox módon, a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-ben a test, illetve a test működésének radikális feltárása valójában fedőművelet.*” (22.) Azaz valamiféle ironikus szövegfátyolszövés, s ennek elismerése révén egyúttal a Nádas-recepció ama közhelyével is vitakozhatunk, amelynek képviselői „*a humor hiányát kéri számon a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-en*”. (24.) De ugyanilyen ironikus „*fedőműveletnek*” tekinthetjük a kötetünkben elemzett VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK című Goethe-remeket is, amelyben a kínos ala-

posszággal koreografált díszletek, körülményesen ceremonizált beszélgetések és kulturális-művészeti rekvizitumok nemcsak a korszak számunkra idegen világát képviselik, hanem az irodalmi szöveg minden korszakban érvényes, örök ironikus szerkezetét, álcás önfeltárását is. Bán Zsófia ezúttal a kert motívumát járja körül, amelynek jóvoltából – éppen álca voltának következtében – „*hirtelen, mint egy hátsó ajtón, bezúdul közéjük [a regény szereplői közé] a valódi élet, melyet Charlotte oly elszántan igyekezett távol tartani*”. (120.) És így éppen a Goethe-regény egyik leginkább korszakfüggő, következképpen számunkra legidegenebb és legművibb motívumán keresztül láthatunk rá a nekünk legismerősebb és legbrutálisabb jelentésrétegekre. Ugyanilyen félig mutatott, félig rejtett ajánlatokra bukkanhatunk az első esszéblokkban a Nádassal párhuzamba állított Sebaldnál vagy a provokatívan ironikus Kertész Imrénél is (akinek prózáját nem tudjuk nem szembeállítani a SORSTALANSÁG-esszével szomszédos írás egyik tárgyával, Koltai Lajos olyan-amilyen filmadaptációjával). De érdemes odafigyelnünk a kötet személyes (a szülőkre vonatkozó korai emlékképekre és dokumentumokra támaszkodó) narratívája szempontjából kulcsfontosságú elemzésre Dickens gyermekábrázolásáról: aki volt már gyerek (mindenki), és aki felnőttként emlékezni is kíván a gyermekség testi-lelki kiszolgáltatottságára (nem mindenki), annak sokat segíthet Bán Zsófia esszéje – ahogyan neki magának is sokat segíthetett ez ügyben Dickens. E személyes-egzisztenciális érintettségnek persze ezúttal is megvan a maga tágabb kulturális összefüggése, ahogyan azt a Dickens-esszében idézett Richard Rortytól vagy Milan Kunderától is tudhatjuk: a figyelmes szolidaritásnak, az elesett másik és önmagunk egyidejű megértésének (mert valamilyen szempontból szintén elesettek vagy esendők vagyunk, tehát nem kívül vagyunk a körön, hanem belül) etikai megalapozására és működtetésére filozófiai fejtegetések helyett leginkább regények taníthatnak meg (Rorty frazeológiájával: Dickens *versus* Heidegger).

Ahogyan a SORSTALANSÁG Dickens-gyermek-hősökre emlékeztető (gondoljunk csak párhuzamként a Koltai-film helyett Jeles András SENKIFÖLDJÉ-nek Copperfield Dávid-motívumára) és elesett Köves Gyurija a sárga csillagot hordja, továbbá ahogyan a Kertész-elemzésben

említett Hawthorne-regény kitalált hősé a skarlát betűt viseli: úgy általában és tágabban a mindenkori világtapasztalat is magán hordja a mindenkori közvetítettség elidegenítő bélyegét (legfeljebb nem vesszük észre). A kultúra „fedőműveleteinek” nyelvi és vizuális formái tűnnek fel kötetünk írsaiban is, így például a Jean Baudrillard Amerika-elemzésére emlékeztető Szingapúr-esszében, ahol a szingapúri történelem „narratívaként, fikcióként” való „működtetéséről” olvashatunk (mintegy a baudrillard-i látélet túlcitálásaként): „Ezen a vidéken, úgy tűnik, éppen ellenkező a probléma: a »multikulti« ugyanis itt nem csupán egy jelszó a sok közül, amire pusztán politikai korrektség okán tekintettel kell lenni, hanem éppen az a mindent felülmúló körülmény, amelyik e pillanatban még akadályozza ezt az országot abban, hogy megtalálja saját identitását.” (164.) Berlin „totális karneválja” mellett Szingapúr is jócskán értelmezésre szoruló jelegyüttes, lenyűgöző és zavarba ejtő, gigantikus szimulakrum, ahol az utazó Bán Zsófia már-már otthonosan érzi, mivel a neki ismerős értelmez(end)ő helyzetben találja magát. Az utazó számára minden és mindenki valami másnak tűnik, mindenkinek valami másfajta kultúrája van, mindenkinek valami más típusú fájdalma, más nyelvű üzenete van. Szerzőnk üzenetfejtő „próbacsomagolásai” egyfajta provizórikus etikáról, vagyis tárgy- és aspektusváltásokkal tagolt, kitartó figyelemről árulkoznak: „A vietnamiak a vietnami háborút amerikai háborúnak mondják – el kellett utaznom egészen odáig, hogy erre rácsodálkozzak. Minden csak perspektíva kérdése?” (173.) Valószínűleg igen, perspektíva kérdése. (De ennek belátásához persze nem muszáj feltétlenül Vietnamiig utaznunk, gondoljunk csak Zágráb főterének lovas-kardos Jellasics-szobrára – amelyet azért a horvátok perspektivikus érzékenységgel, száznál is több fokkal mégis elforgattak, csak hogy ne a másként és másra – tulajdonképpen ugyanarra – érzékeny magyarok országa, országunk, felé intsen magasba emelt kardjával.)

Könyvünk mozgékony és figyelmes perspektívizmusát, az esszéisztikus aspektusváltás praktikus tudását a SURABAYA JOHNNY-ban idézett Stanley Cavell aktív „acknowledge”-nak nevezi, szembeállítva a passzív „knowledge”-dzsal. Mert például a tömegmédiában közvetített tudás (knowledge) nem eredményezheti a világméretű fájdalom tudomásulvételét (acknowledge), sokkal inkább elleplezi a tudomásulvétel amaz

eredendő nehézségeit, amelyekről Cavell példaképe, Wittgenstein olyan emlékezetesen töprengett, és amelyeket Bán Zsófia ezúttal ekként aktualizál, miközben Szingapúrban tévén keresztül nézi, „ahogy New Yorkban leomlik két, bábeli torony”: „Ha látom a másik fájdalmát, akkor tudhatom-e? És vajon elég-e a pusztán tudás? A média folyamatos, szüntelen hírözöne a tudást, az információt sulykolja, anélkül, hogy teret, időt hagyja a tudomásulvételre, az elismerésre, a visszaigazolásra.” (172.) És ha tudjuk, hogy nincs (és különösen a vizuális túltermelés mediakorszakában nincs) közvetlen hozzáférhetőségünk mások fájdalomhoz, miként mások idegenségéhez sem, akkor van csak igazán szükségünk az olvasni és értelmezni tudásra. Arra, hogy tényleg annak lássuk azt, amit látunk, aminek az látszik (mert az is): (csalfa) képnek. A látszattertkü kép (eidolon) természetéről már Platón Szókratészre is úgy vélekedett a KRATÜLOSZ-ban, hogy „nem is szabad teljes egészében és minden tekintetben pontosan olyannak lennie, mint az, amire hasonlít, ha azt akarjuk, hogy kép legyen” (Szabó Árpád fordítása). Először tehát tudnunk kell a képről azt, hogy kép, és csak ezután beszélhetünk arról, hogy milyen kép, és végül el kell döntünk azt is, hogy mi közünk van a képhez (illetve annak ábrázolt tárgyához). Bán Zsófia az olvasás és értelmezés, az értelmezve olvasás helyzetfüggő gyakorlatát viszi át irodalmi szövegekről képekre, végső soron szövegekben és képekben megmutatkozó világunk mindig bizonyos részletekben rejtekező egészére, azon belül saját (másként is látható) kultúránkra és mások (saját) kultúrájára. Segítőársai ebben, Dickens, Kertész, Nádas és mások mellett: az analitikus-pragmatikus Wittgenstein, a szkeptikus Cavell és az esszéista Susan Sontag, mely utóbbiról így ír annak halála után: „Sontag közvetítőként végzett hihetetlenül fontos munkát: közvetített magas és populáris kultúra között, Európa és Amerika között, valamint a különböző éneji között.” (188.)

„Mindenekelőtt, legjobb lesz, ha a szakásokkal elmentében (és így Sontag szelleméhez hűen), rögtön elmondom, hogyan nem találkoztam Susan Sontaggal...” (179.) A Sontag-esszé szemérmesen személyes felütése (vö. szerzőnk előző könyvének, az ESTI ISKOLÁ-nak utolsó fejezetével) az etikai „elkötelezettség” szenedélyétől hajtott „közvetítő” iránti elismerés, analitikusan ellenőrzött rajongás mellett leginkább talán Bán Zsófia saját „elköteleződéséről”, a „közvetítés” műfaja iránti szenedélyéről szól. Annak vágyáról, hogy

kapcsolatot találjon „*térben és időben*” távoli, sőt „*téren és időn túl*”, de éppen ezért egymással összefüggő – összefüggésbe hozható – dolgok között. Hogy próbaként összerendezzen, összcsoomagoljon számára fontos műveket, személyeket, emlékeket. Az összcsoomagolható párhuzamok esszéisztikus keresését pedig mi más is színezhethné, szavatolhatná érvényesebben, mint a mélybe temetett „*kincs*” iránti vágy „*boldog, szomorú*” szólama.

Bazsányi Sándor

KÉT RADNÓTI- KIÁLLÍTÁS

„...az égre írj, ha minden összetört!”
100 éve született Radnóti Miklós
Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. április 22-től
2010. január 5-ig

„Ó költő, tisztán élj te most...” Száz éve született
Radnóti Miklós
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára,
2009. május 5-től június 5-ig

A két jubiláris Radnóti-tárlat látogatója úgy érezhette, hogy évtizedek teltek el a kiállítások között: az egyik, az MTAK rendezvénye a hagyományos installációs eszközökre épített, tárlókban elhelyezett tárgyi emlékekkel, a PIM-é a XXI. század kellékeivel (print, kivetítő, érintőképernyő) dolgozott. Nem kurátori koncepcióról van szó, hanem a kiállítóhely területe és a felhasználható műtárgyanyag által állított korlátokról, egyik helyen az egyetlen teremre jutó bőség, másik helyen a rendelkezésre álló tárgyi anyag ínségének zavara.

Radnóti Miklós születésének századik évfordulója felkínálta a lehetőséget, hogy a XX. század három legolvasottabb, legtöbbet emlegetett magyar költője (Ady Endre, József Attila, Radnóti) közül a legkevesebb mítosz által övezett szereplő is kiérdemelje a maga kultuszát. Nyilván nem ez volt a jubileum lebonyolításában, a program kialakításában részt vevők célja, ám a XXI. században kultuszképzés híján minden erőfeszítés a figyelemfelkeltésre szinte hasztalan. Ha nem is ez volt az első szán-

dék, a születésnaphoz közeledve egyre karakteresebben jelentek meg a jubileumi Radnóti „címkéi”: munkaszolgálat, Bor, Abda, fasiszták, gyilkosok, zsidó. Miként a megemlékező média, a százéves költőről szóló diskurzus, a két kiállítás is a zsidó mártír költő képét erősítette. Súlypontjuk a költő életének utolsó négy éve, a munkaszolgálatok alatt és között született dokumentumanyag bemutatása volt, ahol csaknem megszűnik a műfaji határ a feleséghez, barátokhoz írt kétségbeesett levelek és a búcsúversek között. A kiállítások éppen azokat a hónapokat, éveket emelik ki, amikor Radnóti nem az íróasztalnál, kávéházi asztalnál dolgozó költő, hanem a meghurcolt sok százezer zsidó egyike, aki ugyanakkor tudósítója, krónikása a vészorszaknak. Erősebb hatást gyakorol a nézőre egy kihantolt tömegsír fotója gúlába halmozott csontvázakkal vagy az utolsó zubonyból előkerült fénykép, mint egy műfordítás gépirata. Igaz is: az előbbieket a százévek közül bárkitől származhattak volna, az utóbbi csak egy költőtől.

Az Ady és József Attila körüli mítoszteremtés haláluk pillanatában elkezdődik – persze életük rá is szolgált, sokkal inkább, mint Radnótié. Barátok, rokonok, szeretők éreztek késztetést arra, hogy összeállítsák a maguk Ady- és József Attila-életrajzát, nem mellőzve a szenzációgyanús elemeket. A visszaemlékezések nem az oeuvre elemzését, összefoglalását, hanem a versek mögött lévő ember ábrázolását szolgálták, és mivel versenyhelyzet alakult ki, ezért egyre bennfenteskedőbb memoárok követték egymást, a felmagasztalás („a zseni, akit ismerem”) után a gyalogság (mindig pénzt kért, zűrés viszonyai voltak) hangsúlyozása következett. Emberek éltek abból, vagy szereztek hírnevet pusztán azért, mert valaha ezekkel a költőkkel rokoni, baráti, szerelmi kapcsolatban álltak. A mítoszteremtéshez hozzájárult, hogy irodalmi múzeumunk kiemelten foglalkozott – Petőfi után – Ady és József Attila életének emlékeivel, a relikviák összegyűjtésével, ezek pedig más költőkéhez viszonyítva látványosan felértékelődtek. Mindez eddig szerencsésen vagy sajnálatosan elkerülte Radnótit, tudásunk róla meglehetősen tömör és célirányos volt, ugyanakkor színtelen – nem voltak „sztorik” (legfeljebb a bori sorsársak emlékezései), vitákra alkalmat adó kérdések, melyeket ki cáfol, ki megerősít, de mindenképpen szó esik róla. Halálának körülményeit csak a száraz

adatok közlésével, de sosem találgatásokkal és bűnbakkereséssel említették, hithoz és valóság(ok)hoz való viszonya sem adott okot vitára, életrajza nyílt volt és tiszta. Ebben a legnagyobb szerep az özvegynek jut, aki máig méltóképpen ápolja Radnóti emlékét, és ez az emlék, a Radnóti-kép nagymértékben Gyarmati Fanni Radnótija.

A kultuszképzésre bizonyos karakterek alkalmasak, és ennek nem sok köze van a minőséghez. Ha kortársakat nézünk: Petőfi igen, Arany nem. Pilinszky igen, Vas nem. Petri igen, Orbán Ottó nem. Weöres igen, Nagy László nem. Fordítva viszont van összefüggés a minőség és a kultusz között: akit az irodalomtörténet nem támogat, az biztosan elveszíti varázsát, bármekkora is volt életében (lásd Herczeg Ferenc).

Radnóti talán soha nem lesz alkalmas rá, soha nem lesz bulvártéma, ahogyan életében sem adott rá több okot, mint bárki más, ám a jubileum kapcsán kimondatott néhány elhallgatott tény, egy kevés a magánéletéről (a Beck Judit-kapcsolat, aminél érdektebb, felszínesebb liezonokból is könyvek születtek más költők esetében), és sokkal több a halálának körülményeiről. Nem véletlen, hogy gyilkosainak kiléte és későbbi sorsa (a Tálás-ügy) most lett téma, holott lehetett volna évekkorábban is.

A kiállítások látogatóinak nagyobb része diákként a Kádár-rendszer irodalomkönyveinek Radnótiját ismerhette meg, a „kommunista mártírt”, aki ma már kevésbé emlegetett versében elsíratta elvtársát, a hasonlóképpen „kommunista mártírt” festő Dési Huber Istvánt. Ez volt a kevés, akkor felidézésre méltónak talált Radnóti-vers egyike. De vajon szüksége van-e egy költőnek a mitizálásra, vagy elég (alapszinten), ha a frissített tartalmú tankönyvekben már nem az Aczél-konform jellemzők, hanem például a tehetség határozza meg az írók helyét? És elég (haladó szinten) egy, a megismerhető és bemutatható dokumentumokra támaszkodó, pontos és lelkiismeretes kritikai életrajz (Ferencz Győző) és „összes művek” (újabbán ugyancsak Ferencz Győző) ahhoz, hogy Radnóti megmaradjon?

Vitathatatlan, hogy ma már nem lehet „csak” szakmailag megfelelően megrendezni egy kiállítást, az sem árt, ha az esemény „hírértékkel” rendelkezik. A PIM szempontjából az volt a kérdés, hogy hogyan lehet egy rövid költői életművet bemutatni úgy, hogy legyen üzenete, ta-

nulsága a kiállításnak, hogy lehetőleg legyen emlékezetes. Az MTAK megközelítése: mit kell kiválogatni egy hatalmas és feldolgozatlan hagyatékból, hogy a kiállítás teljesnek, kereknek lássék, és méltó legyen az évfordulóhoz. Mindkét megközelítés más-más eszközökkel, de többé-kevésbé ugyanazt az eredményt hozta: a gyalázattal, az idő előtti halállal, a menthetetlenséggel, a kiszolgáltatottsággal szembesültünk.

A PIM Varga Katalin kurátori munkájával összeállított tárlata annyiban követte a múzeum utóbbi években alkalmazott kiállításrendezői koncepcióját, hogy bátran alkalmazta a média különböző eszközeit, melyek segítségével „megdolgoztatja” a látogatót. Az interaktivitást elősegítő kellékek szinte rákényszerítik a nézőt, hogy foglalkozzon a látmivalóval, és még ha maga a számítógépes program, a megoldás vonja is magára a figyelmet (nyilván főleg a fiatalokét), járulékos haszonként a tartalom is kevésbé lesz „letudható”. Radnóti Pestjének térképe a helyszínek felugró-ablakos magyarázatával valóban igényli a számítógép használatát, ám a korabeli és mai Bort ábrázoló fotók ilyen módon való bemutatása csupán akkor elengedhetetlen, ha a képeket csak virtuális formában bocsátották a múzeum rendelkezésére. Úgyisint az élmény meghosszabbítását szolgálták a szabadon elvihető emléklapok a költő fotóival és költeményeivel.

Annyiban viszont szakít a múzeum önnön hagyományával, hogy az elmúlt évek tárlataitól (Szerb Antal, Nyugat, Párizs, A Pál utcai fiúk stb.) eltérően nem rekonstruál korabeli enteriört vagy utcaképet. A felhasználható, kiállítható relikviák, kéziratok hiányát az életrajz gazdag illusztrálásával igyekeztek megoldani, a rendezők bőkezűen bántak a rendelkezésre álló egyéb kellékekkel, a korabeli plakátokból, hirdetésekben még a padlóra is jutott. (Koczka István és Juhász Tibor látványterve.) Mivel a Radnóti-hagyaték nem állt rendelkezésükre, ezért kézenfekvő volt, hogy a mások hagyatékában, más gyűjteményekben fennmaradt rekvizitumokhoz nyúljanak, ebből pedig az adódott, hogy Radnóti kapcsolatrendszere és életrajzában másokra is vonatkoztatható elemi kerülnék előtérbe: Radnóti barátaihoz írt levelei, a nekik szóló dedikációk, a másutt is megőrzött csoportképek és folyóiratszámok, kötetek tiszteletpéldányai. A kapcsolatrendszer teljességre törekvő feltárása azt eredményezte, hogy nem volt lehetőség súlyozni a barátság-

gok, írói viszonyok között, mindenkinek jutott felület, és nagyjából ugyanakkora. A nyersfa keretekre feszített drótokon plexilapokból összeállított hatalmas paravánok mindkét oldalára százsámra – minden esetben reprodukció, „print” formájában – kirakott irat- és dokumentumhalmaz először a szegedi fiatalok, majd a 30-as, 40-es évek baloldali művészvilágának szubkultúráját mutatta meg, egy javarészt tehetséges, az egyre szűkülő lehetőségek mellett is alkotni vágyó emberek csoportját, amelynek egyik, a festő Vajdához hasonló talentummal rendelkező emblematikus alakja volt Radnóti Miklós. Az a meglepő helyzet áll elő, hogy a dokumentumokon (fotók, levelek, meghívók, igazolványok) és a rendezők ugyanitt közölt kommentárjaiban felbukkanó szereplők nagy hányada nem Radnóti, hanem olyan írók, költők, publicisták, festők, kutatók, tanárok, kiadók, akiknek hosszabb-rövidebb ideig közülük volt Radnótihoz. Sajátos, de nem helytelen közelítés az ünnepelthez, hiszen a kritikai életrajz már rendelkezésre áll, ahogy a kifejezetten Radnóti személyére koncentráló, a relikviákra építő párhuzamos tárlat is – néhány hétig – megtekinthető volt másutt. A térből alig kiemelkedő könyveket a paravánokra erősített plexidobozokban állították ki, köztük a barát és ugyancsak holokausztáldozat Frankl Sándor gyönyörű, Radnóti számára készített egyedi kötéseit. (Remek ötlet volt elővenni a múzeum hangtárának vonatkozó felvételeit, Karig Sára, Zelik Zoltán, Kardos G. György, Kun Miklós, Hernádi Lajos, Frankl Sándorné és mások Radnótiira való emlékezéseit, ezek valóban exkluzív anyagok, a PIM kincsei.)

A nyolc paravánból négy viszonylag zárt „szobát” alkot – ez a béke szigete, a gyermekkortól a szegedi tartózkodás végéig tartó időszak, a kibontakozás, a költői pálya indulása, életre szóló barátságok (Pestről Bálint György és Vas István, Szegedről Ortutay Gyula, Sík Sándor, Baróti Dezső, Tolnai Gábor) kezdete. A nyolcadik tabló (a negyedik paraván háta) a Babitstól végre megkapott elismeréssel zárul. Ettől kezdve a paravánok rendje, miként Radnóti élete is felborul: zsidótörvények, egyes írói körök elutasításai („*Költő vagyok és senkinek se kellek*”), Párizsban szembesülés a spanyolországi polgárháború eseményeivel; itt kezdődik a „meredek út” Radnóti számára, lefelé, melynek végén már nem a következő kötet összeállítását és kiadását, hanem az alkalmas percek meg-

ragadva írott versek mentését végzi. A kiállítás labirintusán kívül eső felületek, a termék falai is pusztán ezekre az évekre emlékeznek. Hiába tart a paravánsor a gyermekkoránál vagy a szegedi egyetemi éveknél, Dési Huber, Ámos Imre, Sugár Andor, Farkas István, Háy Károly László Radnóti háborús verseivel összecsengető, tragikus témájú festményei (már a 30-as években keletkezettek is, nyilván szándékosan ezeket válogatták ki) azt az érzetet keltik a látogatóban, hogy Radnóti (és a kiállított festők) sorsa eleve elrendeltetett. (Az utolsó „festmény” is egy hatalmas képernyő, melyen Bor túlélői emlékeznek, köztük Szántó Tibor könyvművész, háttérben a Lager Heidenau maradványai.) Ebben a konstellációban új fényt kap az életmű.

Az MTAK kedvező helyzetben várta a centenáriumi (bő egy évvel korábban megkapta a hagyatékot), ám nem tudni, hogy a helyzeti előny szülte kényelem vagy a feltűnés kerülése (talán éppen Gyarmati Fanni hatása) volt-e a vezérelve a könyvtár kiállításának. Pár hónap nem elégséges egy ekkora anyag feldolgozásához, és nyilván bármelyik dobozba nyúlva jó aránnyal lehetett alkalmas dokumentumot, relikviát találni a Vasarely-terem néhány tárlójának megtöltésére. A kiállítás fontossága és nyitva tartási ideje között fennálló antagonizmus vesztese az érdeklődő közönség, mivel meghosszabbítással is csak egyetlen hónapig és csak „munkaidőben” lehetett az anyagot megtekinteni. Vajon van-e arra remény, hogy a TÖREDÉK, az itt kiállított öt ecloga, a Szalai Sándornál megőrzött „bori versek” kéziratok és a többi relikvia belátható időn belül újra közönség elé kerüljön? Például annak kapcsán, hogy a hagyaték feldolgozása (Babus Antal végzi e munkát) véget ér? Mert a századik születésnap után jó darabig nincs esély egy újabb életmű-kiállításra.

A könyvtár kiállításán néhány barát (Bálint György, Sík, Zolnai, Hernádi, Vas) felnagyított fotográfiáján kívül szinte alig történt említés Radnóti „közéletéről”. Az anyag túlnyomó része a privát élet emléke volt: anyakönyvi kivonatok, bizonyítványok, a házi könyvtár megővését szolgáló szellemes felirat, az a jegyzetfüzet, melyben a költő feljegyezte, kinek „mennyi van a rovásán”, a félresikerült névváltoztatás stációi és hangsúlyosan a Fanni-szerelem és -házaság ma nyilvánosságra hozható dokumentumai. A munkaszolgálat éveiből fennmaradt

iratok és levelek sem a költőként dolgozni akaró, hanem az életéért küzdő Radnótitól származnak. (Lehetett volna ez a kiállítás koncepciója is, ám itt inkább arról van szó, hogy a hagyatéknem a szerkesztőkhöz, kiadókhöz, hanem a feleséghez szóló leveleket őrizte meg, melyekben nyilvánvalóan más gondokról esik szó.) E tekintetben a két kiállítás szerencsésen kiegészítette volna egymást, ha több a lehetőség a két tárlat megtekintésére.

Alig létezhet megrendítőbb, mint e kiállítás abdaki tárlója, azok a tárgyak, melyeket az 1946 nyarán történt exhumálás során Radnóti zubonyának zsebében találtak. Végző soron ezek a fotók, igazolványok, levelek, verskéziratok, ez a tárló a szamárkórával, amelyet Gyarmati Fanni hozott el a tömegsírrol, váltak a Radnóti-centenárium emblémáivá – Radnóti halála, amiről sokkal többet tudtunk meg, és sokkal többet láttunk belőle, mint 1944. november 9-e óta valaha. Még mindig nem teljes, de gazdag kép ez a XX. század és az egész magyar irodalom egyik legnagyobb költőjéről. Kérdés, hogy milyenné lesz, ha egyszer elkerül Gyarmati Fanni óvó tekintete elől.

Gréczi Emőke

VÁLASZTÁSOK

Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór, 1831–1892*
Argumentum, 2006. 693 oldal, 5500 Ft

Egy-egy történelmi korszak nevezetes figurái, „mindenki” által ismert alakjai – néhány kivétellel – két-három nemzedék elmúltával könnyen eltűnhetnek a köztudatból. Arcuk ezt követően csak a történeti szakirodalomban marad fenn, vagy még ott sem igazán, amíg egy érdeklődő történész össze nem állít vagy meg nem ír egy személyüknek szentelt munkát. A magyar történelem egyik ilyen elfeledett alakja Wahrmann Mór, akit a dualista Magyarországon – különösen annak a kiegyezést követő negyedszázados korszakában – „mindenki” ismert. Már pusztán ezért érdemes egy kötetet szentelni alakjának, az iránta való érdeklődést azonban növeli, az érdeklődés irányát pedig mindennél jobban befolyásolja személyének

és életpályájának kulcsfogalma, nevezetesen, hogy Wahrmann *magyar zsidó* volt. Ráadásul: izraelita vallását gyakorló, kereskedőből lett bankár-nagytőkés és politikus. A „zsidóságról” szóló diskurzusnak – amelynek tematizálásában, tudomásul kell vennünk, az antiszemita sztereotípiáknak is jelentős részük volt – a nagytőkés ugyan az egyik archetípusa, mégis, a XX. század óta mintha ritkábban személyesítenék meg, mint a másik alaptípust, az (esetleg szekularizált, esetleg csak zsidónak minősített, de mindenképpen baloldali és/vagy liberális) értelmiségit. Ezen a „diszkrimináció” old a szóban forgó kötet, a HONSZERETET ÉS FELEKEZETI HŰSÉG.¹

Mivel életpályája ennyire kevésbé ismert, mielőtt a HONSZERETET-re rátérnék, érdemes röviden összefoglalni Wahrmann Mór életrajzát. Mint a XIX. századi magyar nagytőke szinte minden nagy alakja, ő is „oberlandi” származású, tehát ősei nyugatról érkeztek Magyarországra, méghozzá a reformkornál jóval korábban: Wahrmann nagyapja már Óbudán született 1755-ben. Az anyai ág viszont Galíciából származott, s tekintélyes ortodox rabbicsaláddal állt rokonságban. Az 1831-ben született Wahrmann nagyon fiatalon bekapcsolódott a családi vállalkozásba, s apja 1859-es halálakor már „saját jogon” is tekintélyes nagykereskedő-vállalkozónak számított. Az országos politikában 1867–68-ban tűnt ki cikkeivel, illetve az izraelita kongresszuson játszott szerepével, ahol alelnökké is választották. 1869-ben – az első alkalommal, amikor a zsidók is választók és választhatók voltak – az országgyűlés első zsidó vallású képviselője lett. Egy néhány éves kitérőt leszámítva, országgyűlési pozícióját a Deák-, majd a jogutód Szabadelvű Párt képviselőjeként haláláig (1892) megtartotta.

Miközben politikusként a nyelvi elmagyarosodás híve volt, nem törekedett nemesi címre vagy kormányzati szerepre – minden arra utal, hogy a „szakpolitikus” háttérember szerepét tartotta a leginkább magához illőnek. A parlamentben mindig érdemi bizottságokban vállalt tagságot, a pénzügyi bizottságnak huszonhárom évig tagja, utolsó éveiben elnöke volt, az „osztrák” birodalomrészlet egyeztető testület, a delegáció tagjaként működött. Budapest egyesítése és kiépítése egyik fontos szorgalmazójának, elismert műértőnek és mecénásnak számított. A Pesti Izraelita Hitközség elnökévé választott Wahrmann kitérésének lehetősége sosem merült fel. Zsidóságát az országos poli-

tikai diskurzusokban ritkán hangsúlyozta, de sosem tagadta, s végül az antiszemita mozgalom alapítójával vívott párbaja révén is a magyar zsidóság szimbolikus alakjává vált.

A vaskos HONSZERETET mintegy harmadát tanulmányok, a többi a kép- és forrásgyűjtemény tölti ki. A dokumentumok sajnálatosan egyoldalúak – szinte kizárólag beszédek és hozzászólások –, mivel nem maradt fenn Wahrmann irathagyatéka. Abból ítélve, mennyire óvta magánéletét a nyilvánosságtól, elképzelhető, hogy nem is nagyon írt szubjektív kitekintést saját életére, naplójegyzeteket, bizalmas leveleket stb. Kifejezetten jó ötletnek tartom viszont, hogy a kötet a képmellékleten (213–250.) kívül külön gyűjteményt is összeállított a korabeli sajtó Wahrmann-karikatúráiból. „*Szimbólummá vált a sajtóban*” – írta a gyűjteményt kommentáló cikkében Buzinkay Géza (198.)² – „*mert annyira megfelelt az előítéleteknek – eredjenek azok bárholnan. Alacsony, köpcös, sötétes bőrű, szemüveges, karikatúra rajzolására jól megfelelő jelenség volt, öltözéke »pongyola«, rendkívül gazdag bankár, pénzügyi szakértő...*” Ráadásul mindenre volt egy szellemes megjegyzése, története, élce, amelyből nem egy szállóigévé vált. Kedvencem az az adoma, amelylyel a delegációban a vámtételek emelése ellen érvelt: ebben felidézte, hogy fiatal korában apja rendszeresen kiküldött egy fuvarost egy szekérrakomány textillel Galíciába.³ A fuvaros „*Magyarországon minden reggel 1 krajczárért pálinkát ivott; midőn a Kárpátokon túl jött: ott a pálinka sokkal olcsóbb lévén, pálinkát ugyancsak egy krajczárért ivott, de kétszer annyit kapott. Míg Galiciában 8-10 napot töltött, megszokta ezen nagyobb mennyiséget, s midőn vissza jött Magyarországra: annyira megszokta volt, hogy már 2 krért kellett pálinkát vennie.*” S ez a folyamat addig eszkalálódott, amíg a vámtételek emez áldozata halálra nem itta magát... (21.)

Nem csoda, ha Wahrmann alakja egy időben Mikszáth Kálmán figyelmét is felkeltette, noha nincs rá adat, hogy közelebbi ismeretségben álltak volna. Az ugyancsak nagy adomázó Mikszáth számos karcolatában megjelenítette Wahrmannnt, amelyekből a HONSZERETET is közölt néhányat (555–589.). Jellemző a korra, hogy a kitüntetett figyelem ellenére is meg tudta óvni a magánéletét a sajtónyilvánosságtól (vagy inkább a *mi korunkra* jellemző, hogy ezt a tényt mind a recenzens, mind a HONSZERETET több szerzője említésre méltónak tartja).

A HONSZERETET alkalmat adott a recenzensnek arra is, hogy megszabaduljon egy „előítéletétől”. Nevezetesen: egy történelmi személyiség „felfedezése” eszközeként eddig előnyben részesítette a monografikus életrajzot a tanulmánygyűjteménnyel szemben. Ezzel nyilván nincs egyedül, az előszóban a kötetet szerkesztő Frank Tibor is kifejezte zavarát az „*óhatatlan átfedések*” és az egyes tanulmányok közötti elmentmondások miatt (10.). Felesleges volt azonban mentegetőznie: ezúttal kifejezetten sikeresnek bizonyult ez a forma. Az olvasó ugyanis ezáltal nem csak a címszereplőről kaphat – árnyalt – képet, de arról is, hogy különböző generációk diskurzusaiból nézve milyen pillantás vethető a kötet főszereplőjére – egy magyar zsidó nagytőkére és politikusra.

A diskurzus különböző generációi, meglehet, a recenzens konstrukciói. Az bizonyos, hogy az egyes „nemzedékek” nincsenek egyenlő súlylyal megjelenítve. Teljesen hiányzik például a marxista megközelítés, de vélhetően nem véletlenül, tehát nem csak azért, mert manapság nincs kurzusa a marxizmusnak. Egy ilyen tanulmány ugyanis feltehetően azt próbálta volna hangsúlyozni, hogy Wahrmann *elsősorban nagytőkés* volt, etnikai-vallási identitása pedig másodlagos. Anélkül, hogy az ilyen felfogás általános kritikájába belemennék, világosnak tűnik, hogy Wahrmann Mór életéről szólva egy ilyen megközelítés nem túl gyümölcsöző.

A HONSZERETET „első generációjához” a kötet szerzői közül egyedül Mérei Gyulát sorolom. Az életrajzi adatok alapján megélhette a kötet terveit vagy előkészületeit is,⁴ itt szereplő tanulmánya⁵ azonban az egyetlen, amely a diskurzus szempontjából mindennél fontosabb korszakhatár, 1944–45 előtt született. (Bár az „utolsó percben”: eredetileg az IMIT [Izraelita Magyarok Irodalmi Társasága] évkönyvében jelent meg 1943-ban.) Talán nem méltatlan leegyszerűsítés a minősítés, hogy ezt a cikket a „*felmutató szemlélet*” jellemzi: az igyekezet arra, hogy felmutassa az asszimilációra törekvő, polgárosult zsidóság egy fontos képviselőjét, s kimutassa, mennyit is nyert Wahrmannnal a nemzet. A kor nyelvezetére jellemző, ahogy például Wahrmann világnézetét a „*liberális, de nem doktriner*” kifejezéssel illeti; vagy amikor arról beszél, hogy hőse mindig a szabad verseny mellett, az állami gazdasági szerepvállalás ellen érvelt – és ezt az attitűdöt éppúgy az „*értetlen*” jelző kíséri, mint amikor azt tárgyalja,

hogyan Wahrmannt nem foglalkoztatta a nemzeti kérdés; jellegzetes kategorikus (de a többi szerző szerint téves) állítása, mely szerint Wahrmann nem szerette a „tözsdejátékot” (55–69.).

„Második generációs” nevezném azokat a tanulmányokat, amelyek kontextusa az államszocializmus utolsó korszakában, főleg az 1980-as években kialakult társadalom- és gazdaságtörténeti megközelítés. A félreértések elkerülése végett: először is, a kötetben szereplő tanulmányokat a kötet számára írták vagy írták át korábbi változatokból (kivéve az időközben elhunyt Vörös Károly tanulmányát, amelyet Frank Tibor szerkesztő éppúgy néhány pontosító lábjegyzettel látott el, mint Mérei már említett írását). Másodsor, a „genealógiai” tipológia ellenére semmilyen sem akarom azt sugallni, hogy bármilyen értelemben véve elavult szemléletről volna szó. Az a társadalom- és gazdaságtörténeti vonulat, amelyet a HONSZERETET-ben is szereplő Kövér Györgyön, Varga Lászlón vagy Vörös Károlyon kívül – többek között – Bácskai Vera és Lengyel György dolgozott ki, még mindig szolgálhat friss felismerésekkel.

Az irányzat kulcsszavai a „modernizáció” és a hozzá szorosan kapcsolódó „polgárosodás”. Miközben alkalmazói igyekeztek *leíró* kategóriaként használni ezeket a kifejezéseket, nem tudtak – s időnként talán nem is akartak teljesen – elfeledkezni arról a tényről, hogy a kérdéses fogalmakhoz milyen erős normatív tartalmak kapcsolódhattak egyrészt a vizsgált dualista korszakban, másrészt a kései államszocialista korszakban (s bizonyos mértékben azóta is). S mivel a „zsidóság”, de különösen a „zsidó nagytőkés” témája legitím történelemtudományi témaként az államszocializmus korában *elsősorban* a modernizációban, a polgárosodásban betöltött (valóban nagyon jelentős, de az antimodernizmus jobboldali változatai által még túl is dimenzionált) szerepén keresztül jelenhetett meg, természetesen, hogy ez a megközelítés fontos szerepet kapott a HONSZERETET-ben is.

Az ilyen típusú kérdésfelvetésben Wahrmann jelentőségét az adja, hogy generációs szempontból köztes helyzetben volt a korán (tehát már a reformkorban vagy azt megelőzően) felemelkedett jelentős kereskedőcsaládok, illetve a Weiss Manfréd és Kornfeld Zsigmond nevével fémjelzett „nagy generáció” tagjai között.⁶ Tizenhat évesen gyakornokként dolgozott a

családi nagykereskedésben, s apja egyrészt a cég átkeresztelésével – Wahrmann *és fia* –, másrészt végrendeletében elismerte, hogy fia tehetsége már nagyon fiatal korában hozzájárult az üzlet felíveléséhez.⁷ Üzleti pályája zenitjén állt az 1873-as tözsdekrach idején, amelyet ő, sokakkal ellentétben, „túlél”.

Másrészt: a neológ vallási irányzat egyik korai vezetőjeként és az első zsidó vallású képviselőként, majd később a pesti izraelita hitközség vezetőjeként Wahrmann erőfeszítéseket tett arra, hogy a modernizáció és a vele szövülő polgárosodás tendenciáit ne „csak” a gazdasági tevékenysége és életformája révén képviselje, hanem az élet más területein is tudatos modernizátorként lépjen fel. „Wahrmann modernizátor volt...”⁸, fogalmazza meg a kötet egyik legfontosabbnak vélt tanulságát a HONSZERETET szerkesztőjének, Frank Tibornak az írása (36.).

A kötet szerzőgárdájának harmadik nemzedékét azok a történészek képviselik, akik az 1970-es években születtek, s értelemszerűen a rendszerváltás körül vagy azt követően jártak egyetemre. Mint például Welker Ádám, aki a kötet legterjedelmesebb (mintegy 5 ívnyi) tanulmányát⁸ jegyzi. Megközelítését jól jellemzi az a történeti aprómunka, amellyel az egyik legelterjedtebb Wahrmann-mítosznak jár utána, nevezetesen, hogy kifejezetten Deák Ferenc kívánságára lett volna országgyűlési képviselő (pontosabban: a kormánypart jelöltje – egy olyan választókerületben, ahol az ellenzék akkor nem indított ellenjelöltet). Welker kutatásai szerint Wahrmann támogatói köre vagy még inkább annak egy bizonyos alakja (Tencer Pál) „erőszakolta ki”, hogy Deák egy levelében nyilatkozzon a lipótvárosi jelöltállításról. Ez a levél nem volt teljesen egyértelmű állásfoglalás Wahrmann mellett, de lehetővé tette, hogy ilyen módon interpretálják, s ez is hozzájárult a másik képviselőaspiráns – Falk Miksa – visszalépéséhez (112–151.).

Welker Ádám tanulmányában csak egy említés, mégis, rengeteget elárul a dualizmus koráról (és ismét: saját korunkról), hogy Falk maga is zsidó származású volt, de mivel kikeresztelkedett, „a korabeli politikai korrektség” normái szerint származása semmilyen formában nem merült fel a választások során (121.). Apróság, de a mítoszban fontos hangulati elemet jelentett, hogy Falk Miksa és Wahrmann „gyerekkori barátok” lettek volna – Welker inkább arra tált utalást egy levelben, hogy a két férfi a kö-

zós tanulóévek és az 1869-es választás között egyáltalán nem érintkezett (140. o., 114. lj.).

Welker kérdésfeltevését még ott is tanulmányosnak találom, ahol nem tudta hipotézisét bizonyítani vagy cáfolni. Annak vizsgálatáról van szó, hogy vajon mennyire igaz, hogy a dualizmus korában a magyarországi zsidóság (választójoggal rendelkező része) egységesen a liberális kormányzópártra szavazott. Ezt ugyanis általában bizonyítás nélkül feltételezték mind a kortársak, mind a történészek. Igaz, a feltevés tesztelésére alkalmas adatok szórványosak és áttételesek: a szavazókat ugyanis nem regisztrálták vallásfelekezetük alapján (127.). Következtetéseket csak abból tudunk levonni, ha összevetjük adott területen élők vallási megoszlását azzal, mennyire nőtt a választásra jogosultak száma az 1865-ös és az 1869-es választás között – ez idő alatt ugyanis egyedül az 1867-es emancipációs törvény bővítette a választásra jogosultak körét (amelyet 1874-ben ismét szűkítettek, a census növelésével). Az Erdély nélküli szűkebb Magyarországon mintegy 719 ezerről 782 ezerre, tehát 8,8%-kal nőtt a választópolgárok száma.

Figyelembe véve, hogy ez a növekedés nyilván *nem* teljes egészében a zsidóságnak tulajdonítható, amely területileg egyenlően eloszlásban élt az ország területén, illetve, hogy nem listás, hanem „a győztes mindent visz” alapú egyéni körzetes választási rendszer létezett, világos, hogy zsidó szavazatok a mandátumoknak *csak egy részére* gyakorolhattak befolyást. Az igazán érdekes kérdés az lenne, hogy a mandátumok mekkora hányadára. Minden elismerésem mellett egy kritikai megjegyzést is fűznék Welker Ádám tanulmányához: talán érdemes lett volna legalább megpróbálkozni egy országos becsléssel, vajon hány mandátum lehetett az országban, ahol – elvileg – fontos szerepe volt a zsidó szavazóknak.

De lehet, hogy tévedek, s indokolt Welker óvatossága, hiszen az általa említett példák zavarba ejtően sokfélék. Kassán például 10% körül volt a zsidóság aránya, viszont a választók száma a kétszeresére növekedett 1865 és 1869 között – ami nyilván nem kizárólag a zsidó választóknak köszönhető. Pécsen viszont (ahol a zsidóság aránya a korban mintegy 7%) „csak” 50% körüli mértékben gyarapodtak a választók, Komáromban pedig, ahol a lakosság 12%-a volt izraelita, még *csökkent* is a választók száma ebben a periódusban (130.). Ha jól értem

Welker következtetéseit, akkor csak Pesten,⁹ pontosabban annak is csak két kerületében tartja döntő jelentőségűnek a zsidó választók szerepét: Lipótvárosban és Terézvárosban élt ugyanis a város zsidóságának több mint 85%-a, a szóban forgó kerületek lakosságának 34–36%-át, de választóinak feltehetően még nagyobb hányadát adva (133.).

S noha Wahrmann jelölésének folyamatában Welker látni véli, „*hogy egy csoport az önálló zsidó politika igényével lépett föl*” (150.), le kell szögeznie: „*Mégsem tekinthetjük a zsidóságot egy szavazói tömbnek: bár felekezeti hovatartozásuk nyilvánvalóan befolyásolta döntésüket, nem egy előre megállapítható logika alapján szavaztak.*” (151.) Az idézett mondatot kísérő példa szerint Wahrmann beválasztásával egy időben Gorove, a kormány tagja elbukott Terézvárosban; bár lehet, hogy ez nem a legtalálhatóbb példa, hiszen Welker maga is megjegyezte: a győztes ellenzéki Jókainak „*filoszemita imáza*” (151.) volt.

De ez a példa is visszavezethet minket egy alapvetőbb problémához: nem lehetséges, hogy „*a liberális kormánypárt mindig számíthatott a zsidó szavazókra*” állítás nem csak egyszerűen bizonytalan, de a dualizmus *utolsó korszakának* visszavetítése? Az 1860–70-es években ugyan mi „bajuk” lehetett volna a magyarországi zsidóknak a függetlenségi ellenzékkel, amely „Kossuth-pártnak” számított? Kossuth kormányzósága idején fogadták el az első emancipációs törvényt 1849-ben, s Kossuth az emigrációból is határozottan kiállt az antiszemitizmus ellen – miközben Istóczy a kormánypárt tagjaként kezdte pályafutását. Érdemes megjegyezni, hogy maga Wahrmann is, bár 1869-től képviselő, igazán fontos szerepet 1875 után kapott a parlamentben, amikor az addigi kormánypárt egyesült a függetlenségiek egy részével.

A „harmadik generációs” írások közül Gartner Brigitta Eszter tanulmánya¹⁰ a lehetséges és ténylegesen megvalósított zsidó identitások szemszögéből közelíti a kötet témájához: hogyan lehetett a zsidóságot megélni, milyen választási lehetőségek álltak a kor szereplői előtt, s hogyan látták ők ezeket. A szerző fő erőfeszítései arra irányulnak, hogy cáfolja az elterjedt képet: a modern(izáló) neológokkal szemben az ortodoxok (és a tőlük a legkritikább esetben megkülönböztetett haszidok) a bezárkózó, bigott maradiságot képviselték.

Az 1868–69-es izraelita kongresszus irányzatainak harcát azonban „*másképpen is lehet ér-*

telmezni. *A magyar ortodoxia a kor kihívásaira más modellt állított fel, más megoldást ajánlott, mint a reformzsidóság vagy a történetírásban alig tudomásul vett – a rabbinikus ortodoxiával együtt tárgyalt – haszidizmus. Ezek a modellek egymás mellett léteztek, s a zsidóság megélésének különféle módjai nem hasonlíthatók össze jó és rossz, haladó és elmaradott kategóriák alapján, mint ez a magyar–zsidó történetírásban oly sokszor megtörtént”* (91.). Az ortodoxok és haszidok váratlanul jól kezelték a politikai küzdelem akkori legmodernebb formáit, pamfleteket írtak, gyűléseket, egyesületeket szerveztek, propagandát fejtettek ki, „*az ortodoxia elmaradottságával és annak lassú felmorzsolódásával számoló ellenpárt nem kis meglepetésére*” (99.).

A küzdelem logikájából következett az is, hogy a vitát újra meg újra vallási területre terelték: „*Azonban [a kongresszust összehívó kultuszminiszter – D. Cs.] Eötvös ígéretével ellentétben, miszerint a küldöttek semmiféle vallásos problémáról nem tanácskoznak a kongresszuson, ezt mégsem lehetett elkerülni. [...] A neológia képviselőiben Wahrmann Mór... igen harciasan tiltakozott ez ellen. A problémák vallási felfogása [ugyanis] lehetőséget nyújtott volna az ortodoxiának arra, hogy a reformerek javaslatait – s ezáltal a kormány szándékait – a hagyományra hivatkozva elutasítsák...*” (101.)

Ironikus: éppen az ortodoxok és haszidok voltak azok, akik egy tipikusan modern felfogásra, a vallásszabadság érvére hivatkozva ki tudták védeni a neológok legfontosabb törekvését. „*Wahrmann Mór neológ társaival együtt vereséget szenvedett, s ilyen értelemben vereséget szenvedett a kongresszus azon fő törekvése, hogy a magyar Országgyűlés csak a neológokat ismerje el. Az ortodoxia kérelmét ugyanis – mely a szakítást teljesítette – olyan kiváló személyiségek támogatták, mint például Deák Ferenc. [...] a vallásszabadság elvéből kiindulva az Országgyűlés mentesítette az ortodoxiát a kongresszusi határozatok alól, s 1871-ben megalakult az ortodoxia önálló szervezete...*” (105–106.) A kiváló tanulmány kevés hibája egyikének tartom, hogy nem vizsgálta: vajon a kormány(párt) álláspontjának változását¹¹ valóban kizárólag az ortodoxok vártnál erősebb és jobban szervezett ellenállása váltotta-e ki, vagy lehettek más motívumok is.

Gartner megközelítése tulajdonképpen azt foglalja magában, hogy a kongresszuson a neológok s így azok „*egyik legharcosabb képviselője, Wahrmann Mór*” is, a kezdeti állami támogatást kihasználva, nem éppen liberális szellemben

maguk alá akarták gyűrni az alternatív zsidó irányzatokat,¹² ami nagy hiba lett volna – ha sikerül. A szerző azonban mintha óvakodott volna attól, hogy nyílt kritikát fogalmazzon meg a neológokkal, illetve Wahrmann-nal szemben. Sőt, tanulmánya utolsó oldalain Gartner mintha kifejezetten erőfeszítéseket tenne annak érdekében, hogy Wahrmann pozitív színben tüntethesse fel. Ezt úgy éri el, hogy fordulatot érzékeltet Wahrmann pályáján az 1880-as évek elején. Felvázol egy „hiperasszimiláns” irányzatot, amelynek „*magyarnak, csakis magyarnak nevelkedett, Deák vagy Kossuth voltak az ideáljai*”,¹³ s ehhez képest Wahrmann már „kompromisszumos” stratégiát képviselt: „*A [tiszaeszlári – D. Cs.] vérvád és a nyomában felcsapó antiszemita megnyilvánulások világgossá tették, hogy a »csak magyarrá« válás, ami hosszú távon a zsidóság, a zsidó identitás elvesztésének veszélyét rejtette, nem védett meg az antiszemizmustól. Wahrmann Mór programja, a zsidóság és magyarság együttes képviselője, úgy tűnt, segíthet a gyorsan asszimiláló zsidóságnak abban, hogy végleg meglelje helyét a magyar társadalmon belül, zsidóságának feladása, elvesztése nélkül. A »zsidóság« ebben az esetben vallási meghatározást jelentett, a cél az »izraelita« magyarok közösségének a megteremtése volt.*” (108.)

Másképp megfogalmazva: „*A tiszaeszlári vérvádat követő bizonytalanságban Wahrmann kínált »megoldást«. Az addig háttérbe szorult zsidó értékek, a valláson alapuló identitás nyílt vállalásának eredményeképpen, a kulturális identitás nyílt vállalásának eredményeképpen, a pesti hitközségen belül mind a vallásos, mind a kulturális élet fellendült, egyfajta mintaként is szolgálva az ország többi hitközsége számára. Wahrmann különösen szívén viselte a kulturális törekvéseket... hiszen leginkább ezen a téren jeleníthette meg, nyilváníthatta ki odatartozását együtt, egyszerre a magyarsághoz és a zsidósághoz.*” (110.)

A HONSZERETET egésze alapján azonban nem tűnik úgy, mintha döntő fordulat következett volna be Wahrmann zsidóságról, magyarságról, kultúráról vagy politikáról vallott felfogásában az 1880-as évek elején. A kettős identitás kezdettől politikai ars poeticájának számított – nem véletlenül ezt a kettőséget hangsúlyozta a szerkesztő még a kötet címében is. Úgy tűnik, Wahrmann-nak nem voltak illúziói az asszimilációt, illetve az ezzel összekapcsolt modernizációt illetően – elismerte, hogy ez gyengíti a zsidó identitást, mégis pártolta az asszimilációt, s úgy gondolta: „*valamit – valamiért*”. „*A liberális intézmények, különösen a polgári házasság,*

[...] gyengítéssel fenyegeti vallásos életünket, felekezeti intézményeinket – idézi Frank Tibor. – *A polgári házasság kárt fog tenni vallásos életünkben. (Kárt tett ebben az emancipáció is, de azért melyik józan gondolkodású zsidó nem megváltásként üdvözölte?)*” (37.)

De rögtön gyengíteném is fenti kritikai megjegyzésemet – mégiscsak érzékelhető fordulat Wahrmann pályáján (vagy inkább csak a stílusában, a hangvételében?) 1882–83 körül. Érdeemes felidézni, hogyan fogalmazott még 1875-ben, amikor a Parlament a Romániával kötendő kereskedelmi szerződés ügyét tárgyalta: „*a mint a t. ház tudja, magam is zsidó vagyok (Éljenzés.) s így e kérdésben magam is érdekelve vagyok*” (165.). Tanulságos egyrészt a t. ház reakciója, másrészt Wahrmann Mór érvelése: kereskedelmi szerződés kötése egy olyan országgal, amely nyíltan diszkriminálja a zsidóságot, nem csak morálisan elfogadhatatlan, de *a magyar érdekek szempontjából is kedvezőtlen. A zsidó vallású kereskedőket érintő hátrányok ugyanis a magyar külkereskedelmet sújtják, hiszen „ha most azon tényt vesszük tekintetben, mely tagadásba nem vehető, hogy a magyar kereskedelem nagy részt a zsidók kezében van, a mit némelyek nagyon sajnálatosnak tarthatnak; de a min jelenleg változtatni nem lehet (Élénk derűtségek.)*” (166.).

A jelenetet felidéző Welker Ádám mindezt így kommentálja: „*Hasonló aligha hangzott el a képviselőházban akár korábban, akár később, bár különböző okokból.*” (165.) S bár, mint említettem már, Wahrmann személyes érzéseibe, bizalmas gondolataiba nem tudunk betekinteni, valószínűnek látszik, hogy az előző bekezdés magabiztossága erősen megkérdőjeleződött, amikor 1882–83 környékén Magyarországon is felerősödött az agresszív politikai antiszemitizmus. Ráadásul Wahrmann váratlanul saját személyében is ennek az agresszióknak a célpontjává vált.¹⁴ Érdeemes felidézni az eseményeket: 1882-ben kezdődött a tiszaezlári per, illetve több tízezer zsidó menekült a pogromok elől a cári Oroszországból Galíciába, s felmerült annak lehetősége, hogy legalább egy részük továbbköltözzön a Monarchia más területeire, így Magyarországra is. Az évek óta jelen lévő antiszemita mozgalom aktivizálódott: előbb Ónody György tartott egy undorító beszédet az országgyűlésben,¹⁵ majd a mozgalom vezetője, Istóczy Győző.

Utóbbi, „...*beszéde közben többször Wahrmann felé fordult, és fenyegetéseinek, átkainak egy részét ki-*

mondottan hozzá intézte. Miután befejezte beszédét, átült a Wahrmann mellett levő székre, és közvetlen közélről hallgatta beszédét. Úgy hozta ugyanis a sors, hogy Wahrmann éppen őutána következett szólásra” (168.). Wahrmann szónoki értelemben egyértelműen győzelmet aratott, s követelésével, hogy Istóczyt zárják ki a Szabadelvű Pártból, elérte, hogy az említett maga lépett ki. Amikor Istóczy provokálta őt, először nem akart párbajozni, de a Nemzeti Casinó nyomására felvette a kesztyűt, és vállalta a párbajt. A Nemzeti Casinó ugyanis, amelynek Wahrmann tagja volt,¹⁶ felvetette annak lehetőségét, hogy kizárja a tagok sorából, ha nem vállalkozik a párbajra.

A korabeli Magyarországon hivatalosan tilos volt párbajozni, de a gyakorlatban sosem akadályoztak meg ilyen aktust a hatóságok. Ezúttal azonban egy lovas rendőr jelent meg a helyszínen (pontosabban: az elsőnek kiszemelt helyszínen), hogy „*megakadályozza a törvénytelen cselekményt*”. Nyilván a járőr odaküldői is tisztában voltak azzal, hogy ez csak jelképes gesztus, a párbajt csupán néhány órával hátráltatja (179.). A felek egy-egy lövést adtak le egymás irányába a közvélekedés szerint olyan pisztolyokból, amelyeket előtte gondosan manipuláltak, nehogy véletlenül eltalálnak valakit (181.). „*A párbajhetében Budapest vezető vicclapja, a Borsszem Jankó a címloldalon karikatúrát közölt az eseményről. A rajz, amelynek címe: »A komédia vége«, a két honatyát kézen fogva, egy színpadon ábrázolja (kezükben füstölgő pisztollyal), amint éppen önelégülten¹⁷ meghajolnak a lelkesen tomboló közönség előtt, melynek egyik fele Wahrmann, a másik fele Istóczyt élteti. A két színész közötti sügőlyukon feltűnő felirat: »Nemzeti Casinó« jelképezi a liberális nemesi testület erősen kétértelmű szerepét az egész ügyben.*” (181.)

A korabeli közvélemény – amelynek, egy beszámoló szerint, „*minden réteget lázba hozta az ügy*” (179.) – úgy érezte, vagy legalábbis úgy érezhette, hogy a párbajjal „*lecsengett*” a kérdés. „*Egy vezércikk összefoglaló szavaival: »A zsidó kérdés abban az értelemben, a mint az nálunk az oroszországi zsidók bevándorlása ellen megindult mozgalom által napirenden volt, lezajlott. Csöndesen indult, gyorsan hatalmába kerítette a közvéleményt, fegyverroppogással végződött. A kedélyek az utolsó napok idegfeszítő izgalmai után lecsillapultak.«*” (180–181.)

Kérdéses viszont, hogyan dolgozta fel az élményt maga Wahrmann. Az tulajdonképpen másodlagos jelentőségű, hogy mennyire lát-

hatta át akár ő, akár bármely kortársa már elő-
re az „álpárbaj” „komédiává” fajulását¹⁸ – Istóczy parlamenti performance-a önmagában elég lehetett ahhoz, hogy méltán agresszió áldozatának érezze magát. Megsejthette, hogy nem ez volt az „utolsó fegyverropogás”? Vagy úgy érezhette, hogy minden politikusnak számolnia kell eszelős ellenfelekkel, de alapjában véve Magyarországon jó irányba haladnak a dolgok? Véletlen s csak az életkorával függ össze, hogy Wahrmann nagyjából ettől kezdve, élete utolsó évtizedében érezhetően csökkentette parlamenti aktivitását? Biztosat nem tudunk az érzéseiről, feltételezéseinket pedig valószínűleg túlságosan is meghatározzák ismereteink a következő évszázad eseményeiről – amelyeket Wahrmann Mór már nem élt meg.

Jegyzetek

1. A szóban forgó kötetre a továbbiakban mint HONSZERETET-re hivatkozom. A külön megjelölés nélküli oldalszámok e kötetre vonatkoznak. Már itt elnézést kérek a kötet mindazon szerzőitől, akik tanulmányait a terjedelmi és műfaji korlátok miatt a továbbiakban nem tudom kellő alaposággal tárgyalni, esetenként megemlíteni sem.
2. „ESZÜNK A KALAP, ÉLCZ A BOKRÉTA RAJTA”. WAHRMANN MÓR ARCAI A KORTÁRS SAJTÓBAN (197–204.).
3. Frank Tibor azt példázza a történettel, hogy Wahrmann „sohasem szégyellte [pénzügyi] hozzáértésének forrásvidékeit”, hisz gróf Keglevich István, Széll Kálmán, Pulszky Ágost, Beöthy Ágost és mások jelenlétében beszélt kereskedői gyökereiről (21.).
4. 2002-ben halt meg.
5. WAHRMANN MÓR: A LIBERALIZMUS EMBERESZMÉNYÉNEK IDEÁLIS TÍPUSA (55–69.).
6. Varga László: A BURZSOÁZIA NAGY NEMZÉDEKE (39–54.) és Kövér György: „WAHRMANN ÉS FIA” (79–90.).
7. Kövér György: i. m. 81.
8. WAHRMANN A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSBE (111–170.).
9. Ahol, számomra meglepő módon, 1865-ben az országos átlagnál két és félszer kisebb volt a választópolgárok aránya (130.).
10. AZ EGYETEMES IZRAELITA KONGRESSZUS 1868–69-BEN. KÜZDELEM AZ ASSZIMILÁCIÓÉRT ÉS ELLENE (91–110.).
11. 1868 márciusában Eötvös még úgy kommentált egy ortodox tiltakozó iratot, hogy „a liturgia terén nem baj, ha különféle irányzatok elkülönülnek, de az adminisztráció szintjén a zsidóságnak egységesnek kell maradnia” (100.).
12. A pesti hitközség, a kongresszust megelőző memorandumában foglaltak, Gartner szerint „világo-

san jelezték a neológia céljait. A javasolt központi szervezet a közösségek maradék autonómiáját is megszüntette volna, teljes ellenőrzést gyakorolva fölöttük. Mindez természetesen a neológia befolyását... erősítette volna. A memorandum szerzői azt is hangsúlyozták, hogy javaslataik kizárólag kulturális jellegűek, vallásos ügyeket nem érintenek; e kitétel az ortodoxia lehetséges ellenállását akarták megakadályozni” (99.).

13. Szabolcsi Lajost idézi: 108.

14. Mary Gluck: A WAHRMANN–ISTÓCZY PÁRBAJ (171–182.). Ford. Karczag Judit.

15. Ennek színvonaláról mindent elárul, hogy a *Borsszem Jankó* c. élcslap zsidó kispolgárt megjelenítő alakja arról elmélkedett: az Ónody-beszéd óta úgy látja, hogy ehhez képest „Istóczy ed okos férfitó” (id. Welker, 167.).

16. Az elterjedt sztereotípiával szemben: a „mágnaskasinónak” voltak nem arisztokrata tagjai is (csak éppen kisebbségben az arisztokratákhoz képest), sőt, voltak zsidó tagjai is. Csak nem túl sokan.

17. Szerintem inkább feszült az arckifejezésük, mint „önlegült”, s erre vall a homlokukról patakzó veríték is.

18. Az, hogy a párbaj előtt végrendeletet írt, nem erre utal. Egyébként egyetemista koromban egy történelmi tanárom előadott egy korabeli városi legendát: a „félvak” Wahrmann a párbaj közben megkérdezte, megjött-e már Istóczy, a „süket” Istóczy pedig, hogy „lőtt-e már a zsidó?” Érdekes módon a korszak politikai életéről írt könyvében nem említette a történetet.

Dupcsik Csaba

SOK-SOK EGYSZEMŰ KIRÁLY

Matthijs van Boxsel: A Butaság Enciklopédiája
Fordította Balogh Tamás
Nyitott Könyvműhely, 2009. 264 oldal, 3490 Ft

Matthijs van Boxsel sokadik könyvét adja ki a butaságról, pontosabban annak természetrajzáról. Magyarul most megjelent tarka kötete amolyan kompendium, váza a hollandul DE ENCYCLOPÉDIE VAN DE DOMHEID címmel megjelentetett főmű, amelybe más könyveiből is átvett részeket a szerző; ráadásul a magyar változatban az egyik befejezetlenül maradt, külön egy-ha meg nem jelent munkájából is szerepel egy hosszabb egység, és Van Boxsel itt-ott a kis fejezetek sorrendjén is változtatott a főmű felépítéséhez képest.

A könyv elején Van Boxsel megemlékezik egy holland kiadó bornírt ötletéről, a kígyóbőr kötésben megjelentetett madárhatározóról. Valahogy így foglalja magában az enciklopédiaforma a buta világ, illetve az emberi létezés szatírját Van Boxsel könyvében. A szó eredeti értelmében vett enciklopédiáról van szó, amely tehát tematikus egységekben járja körül a tárgyát (Tökfejek a pokolban, Az angolkertről és a franciakertről, Az alkotmányos királyság szükségképp ostoba voltáról, A Darwin-díj stb.). Ebben az enciklopédiában ott van a szatíra, de nem a világot egységes látomásban a fonákjáról bemutató eleven szatíra, inkább csak a jelzése és bemutatása. Tovább bonnyolítja a dolgot, hogy Van Boxsel szemléletmódja leginkább még a modernista groteszkével rokon (amely az egyneműsítő, merev, önazonosságában még csak nem is kételkedő „polgári” világ ellen irányul, mindenáron, még akkor is, ha a felismert viszonylagosság adta mámorító szabadságra valószínűsíthetően a hiábavalóság és a magányosság árnyéka vetül), ám példáinak nagy részét régebbi korszakokból hozza, melyekben másón nevettek, vagy máshogy nevettek (jó sok az antik, illetve a többségében németalföldi és német középkori és reneszánsz példa. Érdekes különben, hogy Erasmus mindössze egy mondatban említettk, igaz, hogy rögtön kétszer). Az egyneműsítés, a mindent egyformán értés veszélyét érzésem szerint nem is tudta elkerülni ez a nagyon érdekes, szórakoztató, ugyanakkor nyugtalanító, sőt, néha talán idegesítő könyv. Az eligazodást az sem segíti, hogy Van Boxsel párhuzamosan beszél botor cselekedetekről és idétlenségekről. Az amszterdami gyorsjárat, amely nem áll meg a tömött megállóknban, mert máskülönben nem lehetne tartani a menetrendet, az emberi butaság eklatáns példája: kidobjuk az ajtón, visszajön az ablakon. (197.) A teniszlabda viszont inkább a „buta dolog”-ra lehet példa: ha elkezdjük egy irányba fészülni a teniszlabda „szőrét”, akkor rájövünk, hogy a végtelenségig fészülhetjük, mindig lesz egy pont, amelyen máshogy áll fel a szőr, örök időkre munkát adunk magunknak. Ezt inkább az „idiotizmus”, a „monstrum” kategóriájába sorolhatjuk (e szavak eredeti jelentése: párjasincs, egyszeri), azokkal a dolgokkal zárhatjuk közös karanténba, melyekkel nehéz mit kezdeni. (Bár a teniszlabda talán mégsem a legjobb példa, ha jól tudom, fenti „tulajdonságát” a ciklon-anticiklon

jelenség modellálására használják a meteorológusok.) Egy történeti-fogalmi tisztázásra alkalmas butaságtant talán tezaurszként lehetne megírni, amelyben az egyes szavak által lehívott fogalmak egymáshoz viszonyított értékeik (alá-fölérendeltség stb.) szerint vannak felsorolva és kifejtve. Egy ilyen „strukturális szótár”-nak talán a kimeríthetetlen témából adódó lezárhatatlanság, befejezetlenség is inkább előnyére válna. Igaz, ebben viszont nehezebb lenne a világ szatírját adni.

Van Boxseltől mi sem áll távolabb, mint hogy komoly művekben taglalja a butaság természetét – viszont jóval többet szeretne színes anekdoták füzérénel. Művei különböznek az olyan szórakoztató könyvektől, amilyeneket nálunk egyik gyerekkori kedvencem, a kuriózumokat közreadó Ráth-Végh István, Hollandiában pedig például Bruno Post írt. Művében van rendszer, vagy inkább felfedezhető egy mag, néhány összefüggő tétel. Van Boxsel központi állítása szerint a butaság az emberben lakozó akaratlan önpusztításra való hajlam. A butaság tehát elválaszthatatlan az embertől, és súlyos bajokat tud okozni, akár halálhoz is vezethet. Senki sem lehet annyira intelligens, hogy képes legyen megérteni a saját butaságát vagy akár csak felmérni annak nagyságát. Az ember egyet tehet, megpróbálhatja kicslezni vagy semlegesíteni, így fejlődik ki az intelligencia, a butaság tombolásának megfékezésére alkalmasnak bizonyult stratégiák összességéből pedig a civilizáció. Az ember nem irhatja ki a saját butaságát, de egyre intelligensebbé válhat. Biztos lesznek, akik már itt megakadnak, mert nem győzte meg őket ez a kicsit elnagyoltnak tűnő okfejtés. Most akkor egy érzék hiánya, egy érzék működésének olykori kimaradása-e a butaság, amin jó esetben rajtakapjuk magunkat, vagy masszív butaságunk tesz érzéketlenné minket sok mindenre? Valóban az emberrel jelent volna meg a világban a butaság, vagy csak annyi igaz, hogy egyedül az ember képes butaságnak látni bizonyos dolgokat? És még folytathatnánk. A boxseli tételsor nem butaság, de nem is az a hatalmas bölcsesség. A legfőbb gond vele mégis inkább az, hogy nemigen lehet máshogy érteni, mint halálkomolyan. Az olvasó nehezen szabadul attól az érzéstől, hogy a szerző a maga butaságfelfogásával, az akaratlan önpusztításra való hajlamot mutatva fel a világ tengelyeként, megtalálni véli a bölcsék követét. Ami sajnos, mint Van Boxsel

ironikusan utal is rá, olyan, mint a Hollandiában az ostobaság jelképének számító amersfoorti vándorkő. (260.) Megvan mindenek mozgatója, csak sajna ezzel se leszünk okosabbak: Van Boxsel akarva-akaratlan valami ilyesmit sugall a könyvével.

Matthijs van Boxsel könyve rövid, tíz-húsz soros fejezetekből épül fel, melyek általában bizonyos logikai rend szerint követik egymást, néha azonban inkább úgy kapcsolódva, mint lépések egy kaptárban. A fejezetek rövid, pattogó, kikalapált mondatokból, elvágólagos kijelentésekből épülnek fel. Van Boxsel csak úgy tud előrehaladni a semmittudás szakadéka fölött, ahogy egyik filmjében Buster Keaton kúszik át egy szurdok felett egy szebb napokat látott függőhídon, mindig azt a lécezt téve maga elé, amelyikről éppen lelépett. (Könyvében többször is utal rá: mindnyájan konstrukcióink hipotetikus terében mozgunk, és még csak nem is tudjuk ezt.) Boxselnek szemmel láthatólag nagyon kell vigyáznia, hiszen a butaság természetét taglalva, a butaságok, illetve a butaságot elkerülni segítő észcselek leírása-imitálása közben nagyon könnyű elveszíteni a fonalat. Ráadásul igazán vicces sem lehet, mert koncepciója szerint nem rajta (nem a szövegén), hanem az általa bemutatott dolgok *eredendően* ostoba voltán kell nevetnünk vagy hüledeznünk.

Még érdekesebb a feladat az olvasó felől nézve. Egyrészt Boxsel olyan sokféle helyről hozza példáit (rajzfilmek, kertépítézet, barokk mennyezetek és épületbelső, átlátszó kifogások és lapos bölcsességek, sci-fik stb.), és annyira nem ad támpontokat és fogódzókat, hogy olvasóját buta érzés fogja el: mennyi mindent nem tud, amit pedig nyilván tudnia kéne... Boxsel persze erről a buta érzésről is tud, reflektál is rá néhány történetecskével a könyvében.

Másrészt nagyon sok rész kifejezetten úgy van megírva, hogy az olvasó ne nagyon merjen rákérdezni arra, amit olvas, nehogy butának tűnjön. Itt már nem annyira a nem tudásra, mint inkább a nem értésre épít a könyv. Az olvasó csak veszíthet: hiszen vagy nem ért valamit, amit a jelek szerint illene értenie, vagy olyasmit akar megérteni, aminek nincs is értelme. De az is lehet, hogy kiderül, olyasmit nem akart megérteni, aminek pedig van értelme... Vagyis szinte biztos, hogy egyszer-kétszer megbukunk elmetornából. És persze az

is rémes volna, ha a szerzőről kiderülne, hogy „aki nem tudja, tanítja”. Ez adja a játék feszültségét.

Ha az ember nem csapja le már az elején a könyvet, akkor a szöveg idővel kialakít benne egy stratégiát, az olvasó mintegy légpárnán lépked majd, pár centivel a szöveg fölött, már nem gondol utána az olvasottaknak, hanem a szöveg retorikájától viteti magát. Sajnos ezért a butaságról szóló könyv fordításába is került néhány butaság, bizonyítva a boxseli tételt, miszerint senki nem menekülhet a butaságtól, legfeljebb arra törekedhet, hogy ne nagyon bután legyen buta. (Ezt a szőrös labdát felkínálni a fordítótól nyilván maga is butaság. Nem is az a butaság, hogy inkább bevallja a tévedéseit, vállalva – sőt: újabb okot adva –, hogy kinevessék, hanem az, hogy – bármennyire is szeretné – nem tud kacagni a saját butaságán.)

Ezzel el is érkeztünk a könyv lehetséges tanulságaihoz. Az egyiket többször is fontosnak tartja elismételni a szerző: ha már butaságra ítéltünk, akkor igyekezzünk minél magasabb szinten buták lenni. Erről eszembe jut egy vicc. Hogy hívják a benzinkutas indiánt? Töltő Toll. És a buta indiánt? Golyós Toll.

Menthetetlenül buták vagyunk, és azok is maradunk, mert önhibánkon kívül vagyunk buták. Az sem segít, ha tudjuk ezt, ezért nem használ, igaz, nem is nagyon árt, ha a könyv végére érve kicsivel többet tudunk a butaságról vagy akár a saját butaságunkról, mint azelőtt. Ráadásul a szerző arra is hoz bőséggel példát, hogy néha kifejezetten üdvös lehet, ha nem látunk át a saját butaságunkon, vagy nem látjuk át bizonyos helyzetek vagy kényszerítő körülmények felette ostoba voltát. Mit lehet tenni? Ne nagyon törődjünk az egésszel. (Kérdés, ebben segít-e egy ennyire a butaságra fixáló könyv, bármilyen szórakoztató is.) Nyilvánítsuk okosnak magunkat. Részésítsük előnyben az olyan formákat, melyek keretei között nincs értelme a hiba szónak, de amelyek mégsem dermesztően unalmasak, vagyis nem buták. Ahogy nincs „hamis” madárfütty...

Van azonban a könyvnek egy kimondatlanul maradt tanulsága is – értelemszerűen egy buta közhely. Éppen az adhat reményt, hogy a butaság bennünk van, és nem rajtunk kívül: mindenki buta, de mindenki másként buta. Több szem többet lát.

Balogh Tamás